

YVAN COMBEAU

PARİS'İN TARİHİ

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 156

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 156

D

Yvan Combeau

Profesör Yvan Combeau çeşitli üniversitelerde çağdaş tarih üzerine dersler vermektedir.

Combeau, Yvan
Paris'in Tarihi
ISBN 978-975-298-542-1 / Türkçesi: Işık Ergüden
Ekim 2015, Ankara, 151 sayfa
Kültür Kitaplığı: 156; Tarih: 28

PARİS'İN TARİHİ

Yvan Combeau

DOST

ISBN 978-975-298-542-1

Histoire de Paris
Yvan Combeau

Türkçesi, Işık Ergüden

Yayına hazırlayan, Rojda Yıldırım

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican

Erdal Akalın - Dost Kitabevi
Sertifika No: 12386
Paris Cad. No: 76/7, Kavaklıdere 06680 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.
Sertifika No: 16157
İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi
1514. Sokak no: 28-30 Yenimahalle / Ankara
Tel: (0.312) 395 25 80-81 • Faks: (0.312) 395 25 84

İÇİNDEKİLER

Giriş

Seine'in ve kralın kızı Paris, Paul Valéry'nin deyimiyle, "dünyada olabilecek en eksiksiz şehir"dir. Eksiksiz mi? Çünkü, Valéry'ye göre, "mesleklerin, sanayilerin, görevlerin, ürün ve fikirlerin buradan daha zengin ve daha karışık olduğu" bir yer asla olamaz.

Bu anlamda, bütün bu eser boyunca, ilk amacımız, yirmi bir yüzyılı aşan bir tarih üzerinden Paris'in istisnai boyutlarını ve kendine özgü yerini belirtmektir. Bizi yönlendiren hat bellidir: Bu politik, ekonomik ve kültürel başşehrin oluşumunu anlamak ve Fransa tarihinde ne ölçüde öncelik taşıdığını kavramak. Analiz için gerekli açıları ve tercihleri elinizdeki kitabın sınırları ölçüsünde benimsememiz gerekiyordu. Şehrin büyümesi, mekânın örgütlenmesi ya da Fransız politik yaşamında iktidarın, başşehrin ve şehir sakinlerinin rolü gibi en önemli gözüken temalar incelenen dönemlere bağlı olarak ortaya konmuştur.

Bu kısa *Paris Tarihi*'ni yazarken, şair Pierre Harel-Darc'ın şu dizelerini sürekli olarak hatırladık: "Paris'ten başka hangi şehir için, dünyada başka hangi şehir için bu kadar şey söylenebilir?"

I. Bölüm

BİR SİTENİN OLUŞUMU

I. – İstisnai Bir Yerleşim

Paris'in tarihini anmak ve anlamak için öncelikle paleolitik ile neolitik arasında oluşmuş bir yerleşim yerinin önemini bilmek gerekir. Bu yerleşimin ve birliğinin temel öğesi: Tarih-öncesi dönem Seine'inden oluşan kilometrelerce genişlikteki nehir. Başlangıçta deniz seviyesinin 25 metre üstündeki suyun akışı, yavaş yavaş, kuzey tepelerinin (Chaillot, Montmartre, Belleville) üzerinde açılmış yataktan, küçük Bièvre koluyla birlikte bugünkü yoluna (doğu-batı) doğru yer değiştirmiştir. 1910 yılında Paris'teki güçlü taşkınlar nehrin başlangıçtaki kuzey kolunu yeniden ortaya çıkarmıştır.

Paris, doğal bir birleşmenin (Beaujeu-Garnier) ortasında, bir kavşağın kalbinde doğma ayrıcalığına sahiptir. Seine, havzanın merkezidir. Kuzeyde, sağ yakada, Montmartre'a kadar, öncelikle geniş bir bataklık bölge (Marais) bulunmaktadır. Burası, iki dar vadiyle (Monceau ve La Cha-

pelle geçitleri) birlikte, 70 ve 130 metre yükseklikte bir tepeler zinciriyle çevrilidir. Iulius Caesar nehre akan "kesintisiz bataklık"tan söz eder. Tarih-öncesi nehrin yatağının dibinde oluşan menderesten çok sayıda küçük ada suyun yüzüne çıkmış ve buralar da nüfusun ilk barınakları olmuştur: Louviers Adası (1848 yılında sağ yakayla birleşti), Vaches Adası ve Notre-Dame Adası (17. yüzyılda birbirlerine bağlanırlar), Cité Adası. Sol yakadaki Sainte-Geneviève Dağı en yüksek noktadır (65 metre).

Tortul havzanın yeraltı son derece zengindir: kil, kalker, kum ve alçıtaşı. Bu malzeme, şehri çevreleyen geniş ormanlarla birlikte, şehir yapısının temelidir. Aşağı paleolitikten itibaren, müstakbel başşehrin alanı üzerinde dağınık bir yerleşimden (Montmartre, Grenelle...) söz etmek mümkündür. Neolitik dönemde (MÖ 4. ve 3. binyıl) burada yerleşik bir nüfus iskân edilmiştir (hayvancılık, tarım). Daha bu dönemde mübadele yapılmaktadır. Seine ve kolları, insan ve ürün dolaşımında önemli bir rol oynamaktadır. Nehirde Doğu Avrupa'dan gelen baltaların bulunması bu alışverişlere işaret etmektedir.

MÖ 3. yüzyılın ortasından itibaren (250-225 arasında), Demir Çağı'nda, şehre adını verecek Kelt halkı Parisii, Cité Adası'na gelip yerleşir. Bu 'oppidum'un (savunma mevzii) üzerinde, Parisii, başşehirleri Lucoticia'yı (Lutetia) kurarlar. 2. yüzyılın başında bir sur duvarı inşa edilmiştir. Salın yerini köprüler alır. Yerleşim alanının kendine özgü yanları, Akdeniz-Britanya adaları dolaşım ekseni üzerindeki mübadelelerden yararlanan ve Seine üzerinde önemli bir ticarete girişen bu toplulukların rolünü ve faaliyetini büyük ölçüde açıklamaktadır. Nehir ticaretinin yanı sıra,

Lutetia'nın Yerleşim Alanı

karayolu ticareti, iki yakayı birleştiren iki köprünün üzerinden (ve altından) geçişlerde mübadelelere uygulanan vergiler, Lutetia'nın refahının kökeninde yatmaktadır. Salcı loncaları olan '*naute*' adanın yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Büyük miktarda basılan altın para *statera* (ön yüzünde bir insan profili, arka yüzünde bir at vardır) şehrin ekonomik faaliyetinin yoğunluğuna kanıttır. Neoli-

tik alanda (Bercy) yapılan en son arkeolojik kazılar ticari mübadelenin varlığını doğrulamaktadır.

II. – Galya köyünden Galya-Roma sitesine

Galya Halkları Meclisi'nin (muhtemelen Lutetia ile Saint-Denis arasındaki Landit düzlüğünde) yerini değiştirmeye karar veren Caesar, Lutetia'nın coğrafi ve stratejik konumunu güçlendirerek buraya dinsel bir işlev verir. Bu emperyal tavır, Caesar'ın Bretanya çıkarması teşebbüsünün ve Carnuti ve Senon halklarını tabi kılma iradesinin başarısız kalmasından ayrılamaz. Meclisin kapanışında hazır bulunması, kararının sembolik niteliğini ve Parisii'nin sadakatine verdiği önemi vurgular.

52 yılı bu niyeti bozar. Parisii, Galya isyanının başındaki Arveni lider Vercingétorix'le ittifak yapar. Lutetia Muharebesi bu çatışmayı çözüme bağlar. Bu savaşları esasen Iulius Caesar'ın kitabından (*Galyalıların Savaşı*) biliyoruz. Caesar bu savaşlara katılmış olmadığından, tartışmalı bir metindir bu. Yazılı tarihte ilk kez "Seine'deki bir adada bulunan Parisii'nin şehri"nden söz edilir. Caesar Arvenilere karşı savaşırken, komutanı Labienus da Lutetia'yı yeniden fethe çıkar. Labienus'un lejyon birliklerine karşı Aulercilerden Camulogène adanın savunmasını örgütler. Labienus, Sens'ta kazandığı zaferin ardından, Paris bataklıklarında ustalıklı bir saldırıya girişir. Bu saldırının yenilgiye uğratılması, onu planlarında değişiklik yapmaya yöneltir. Roma birlikleri, nehri aşabilecekleri Melun'e yönelir-

ler. Gafil avlanan Camulogène köprüleri yıkma ve Cité Adası'nı ateşe verme kararı alır. Yeniden Melun'e doğru göstermelik bir manevranın ardından, Labienus, ordusunun bir bölümüyle sol yakaya varmayı başarır. Bu muharebelerin son evresi Grenelle düzlüğünde cereyan eder. Her iki tarafın asker sayısının en eşitsiz olduğu çatışmalardan biridir bu: Lutetia Muharebesi bir kan banyosuyla sona erer. Camulogène ölür, zafer Romalılarındır.

Roma'nın elinde bundan böyle yangınların yok ettiği bir şehir vardır. Fakat bu askeri başarıyla "uzun saçlıların Galya'sında" ve daha geniş olarak da imparatorluk içinde temel bir konumu yeniden elde etmiş olur. Romalılar Lutetia'yı ele geçirdiklerinde *oppidum* artık yoktur. Şehri yeniden inşa etmek gerekmektedir. 1. yüzyılın başında, iki temel eksenden yola çıkarak bölgelerin düzenli bir şekilde ayrılmasıyla, yerleşimin çerçevesi belirlenmiştir. *Cardo* (kuzey-güney) ana eksendir. Bu eksen, sol yakayla sağ yakayı birbirine bağlar (Grand-Pont ve Petit-Pont) ve Saint-Martin semtinin sokaklarından oluşur. Sol yakada, ikincil bir *cardo* Saint Michel Bulvarı'nın yerleşim yerinde bulunmaktadır. *Decumanus* ise (doğu-batı) Cujas, Soufflot ve Écoles sokaklarını keser. Metrelerce genişlikte olan ve küçük çakıltaşlarından geniş döşeme karolarıyla kaplı bu yolların kenarları villalarla çevrilidir. Yukarı İmparatorluk döneminde, *cardo*'nun oluşturduğu birinci eksene paralel olarak, Romalılar sağ yakada ikinci bir yol (bugünkü Saint-Denis Caddesi) inşa ederler. Bu yol Rouen'e götürmektedir. Yine, aynı yakada, Grand-Pont'dan sonra, doğu yolu (Saint-Antoine, Saint-Honoré) Melun'e götürmektedir. Bu yolların esas amacı ticaridir. Cité Adası liman

işlevini sürdürmektedir (ahşap Petit-Pont'un yakınındaki liman) ve Roma idari merkezi burada bulunmaktadır.

"Lutetia en gelişmiş haline 3. yüzyıl başında erişir. O dönemde, Seine ve Yonne üzerinde aktif ticaret yapan küçük bir tacir şehriydi. Tüccar tekneleri Sens'tan Lillebonne'a giderken buradan geçiyorlardı. Komşu şehirler olan Chartres, Rouen, Beauvais, Senlis, Melun ve Orléans'la ilişki halindeydi. Neredeyse hiç tahrip edilemeyen güzel Roma yolları bu şehirlere çıkıyordu" (Henri Lemoine).

Yeni yapıların gelişimi esasen su taşkınlarından daha iyi korunan sol yakada görülür (yaklaşık 44 hektar). Romalıların anlayışına göre, uygarlık esasen şehir demektir. Sainte-Geneviève Dağı'nın üzerinde bulunan Forum 1860 yılında Th. Vacquer tarafından bulunmuştur. Forum, Saint-Michel Bulvarı ile Saint-Jacques Sokağı arasındadır; dolayısıyla, bugünkü Soufflot Sokağı'nı boydan boya (yaklaşık 180 metre) içine alır. Burada bir tapınak, bir bazilika ve dükkânların bulunduğu bir iç revak vardır. Ticari faaliyetin toplandığı bu yer, ayrıcalıklı bir buluşma ve idari yaşam merkezidir.

Yine, bu yakada bir tiyatro ve arenalar bulunmaktadır. Arenalar aslında sahnesi olan görkemli tiyatro ve amfitiyatrolardır (36 kat sıra). 19. yüzyıl sonunda (1867) girişilen kazılar ve restorasyon çalışmaları, burayı Paris uzamında layık olduğu yere (Monge Sokağı) yerleştirmiştir. Bu basamaklı yarım dairede 10 binden fazla seyirci toplanabiliyordu (Paris nüfusundan yüksek bir rakam). Burada tiyatro gösterileri, sirk oyunları, hayvan dövüşleri yapılıyordu.

Roma şehirleşmesinin karakteristik öğeleri arasında, Rungis ve Wissous havza yataklarından başlayan su şebekesinden söz etmek gerekir. Bu suları kaplıcalara götüren sukemeri 16 kilometre uzunluğundadır. Suyun debisi günde 2 bin metreküptü. Kentte üç kaplıca bulunur (Gay-Lussac Sokağı, Saint-Jacques Sokağı, Cluny). En ünlü kaplıcalar olan Cluny Kaplıcaları 2. yüzyıl sonuna tarihlenir. 1946 yılında (Paul-Marie Duval'in yönetiminde) başlayan on yıllık kazı çalışmaları, Roma çalışmalarının görkeminin ve büyüklüğünün kanıtı olan istisnai bir anıtı ortaya çıkarmıştır. Bu kaplıcalar 6 bin metrekareden biraz daha fazla bir alana yayılmaktadır. Giriş duvarları 2,50 metre kalınlığa kadar varmaktadır. Büyük kuzey cephesi 14 açmayla nehre bağlanmaktadır. Yapıda bir soğuk su hamamı bulunmaktadır (21 metreye 11 metre; yükseklik 14 metre). Cluny'nin suları bir lağım aracılığıyla Seine'e kadar gidiyordu. Şehrin dışında, dini gereklere uygun olarak, mezarlıklar bulunur. Burası iskân edilen mekânın sınırlarını belirtmektedir. Vacquer kazıları, Lutetia'in güneyinde, büyük bir Roma nekropolü ortaya çıkarmıştır (Pierre-Nicole Sokağı). İkinci bir nekropol Baudoyer Meydanı yakınlarında bulunmaktadır.

P*ax Romana* dönemi, yaklaşık 6 bin kişinin yaşadığı Galya-Roma şehri için görkemli bir dönemdir. Şehir bir mübadele kavşağındadır. Yollar aracılığıyla Orléans, Senlis, Soissons, Reims, Rouen, Chartres istikametine güzelce bağlanmıştır. Bu refahın ifadesi: İmparator Tiberius (14-37) ve lupiter onuruna bir adak direğinin zengin salcılar loncası tarafından dikilmesi. Salcıların Paris anıtlarının tarihine (Cluny Kaplıcaları) katkıları büyüktür (2. ve 3.

yüzyılların zorunlu hayır işleri). Bu direk aynı zamanda çoktanrılı iki dinin (Galya ve Roma) ortaklaşmasının da ifadesidir (bu bir kaynaşma değildir); çünkü lupiter, Mars, Mercurius'un yanında, Cerunnos ve Smertios da temsil edilmiştir. Bununla birlikte, site, Roma İmparatorluğu'ndaki Dördüncü Lyon Eyaleti'nin merkezi olarak kabul edilmemelidir. Sens, eyaletin başşehri olmayı sürdürür. Bu durum, Sens Başpiskoposluğu karşısında Paris'in 17. yüzyıla dek süren tabiiyetini açıklar.

III. – Aşağı-İmparatorluğun kalesi

3. yüzyılda Germenlerin (275 yılında Alamanların) ilk saldırıları nüfusun büyük bölümünün Cité Adası'na doğru hareketlenmesine yol açar. Sol yaka yeterince güvenli görülmez (19. yüzyıldaki kazıların ortaya çıkardığı Sainte-Geneviève Dağı üzerindeki talanlar, yangınlar buna kanıttır) ve geri çekilmek şart olur. Burada yaşayanların kısmî göçüne, ada etrafındaki surun sağlamlaştırılması için sol yakadaki büyük anıtların yıkımı eşlik eder. Bununla birlikte, fazlasıyla karikatürvari bir bakıştan da uzak durmak gerekir. Sol yaka yaşamaya devam etmektedir. Aynı zamanda, uzun süre terk edilmiş olan sağ yakanın yüksek bölgelerinde birçok yerleşim de görülür.

Bu yüzyılda Lutetia adı yok olup "Parisii şehri" (Civitas Parisiorum) ifadesi öne çıkar, daha sonra da Paris adı kesin olarak benimsenir. Şehir sakinlerinin yaşamı ve faaliyeti tahkim edilmiş şehrin birkaç hektarlık alanında yoğunlaşmıştır. Ren sınırındaki askeri çatışmaların damgasını vur-

duğu bu yıllarda, Paris, Roma orduları için bir geri üs işlevi görür. 358-360 arasında, site, Flavius Constantius'un küçük oğlu ve Büyük Constantinus'un yeğeni Iulianus ile Valentinianus'u (363-366) kabul eder. Her askeri seferden sonra (Ağustos 357'de Strasbourg'da Alamanlar karşısında kazanılan zafer) Iulianus kış mevsimi için Paris'e yerleşir. İmparator Constantius'un ordusunun bir bölümünü geri çekme kararının ardından, birlikleri onu Şubat 360'ta Cité Adası sarayının önünde imparator ilan eder (iktidara getirilir). Siteden ayrılıp Perslere karşı savaşa girişmeden önce, Iulianus, sevdiği Lutetia şehri üzerine birçok metin kaleme alır. Anlatıları şehirde yaşamaktan ne kadar zevk aldığını vurgulamaktadır (iklimin yumuşaklığı ve bitki örtüsünün muhteşemliği). Aynı zamanda, bize, 4. yüzyılın ikinci yarısında Paris adını almış bu Roma şehri hakkında değerli bir tanıklık da bırakır.

> "Bu kış çok sevdiğim Lutetia'da konakladım: Parisilerin tabyasını Keltler böyle adlandırıyorlar. Burası nehrin ortasında, çok geniş olmayan bir ada, her tarafından surlarla çevrili; her yakadan gelen ahşap köprüler erişim imkânı sağlıyor. Ortasında, adanın uzandığı nehir dingin ve düzenli akışlı: o kadar berrak ki suyunu seyretmek çok hoş; içimi de çok güzel, ada sakinleri gelip nehirden su içiyorlar. Kışları çok sert değil, iklim son derece yumuşak, civarda gayet kaliteli bir bağın yetiştiği görülüyor..." (İmparator lulianus).

3. yüzyılın ortasında (Decius'un hükümranlığı dönemi) Hıristiyanlık gerçekten ortaya çıkar. Rivayete göre,

Hıristiyanlığı yayan piskopos Aziz Denis, Paris kilisesinin kurucusudur. Aziz Denis ile Aziz Paulus'un müridi Dionysisos Areopagitos 9. yüzyılda Saint-Denis rahibi Hilduin'in *İsa'nın Çileleri* adlı eserinden de destek görerek birbirine karıştırılmışsa da, bu karışıklık artık gündemde değildir. Fakat aziz yaşamlarının yazarları (Grégoire de Tours) tarafından çoğu zaman abartılmış olan yaşamı ve rolü hakkında pek az bilgiye sahibiz. Rivayetlerde özellikle Şehitler Tepesi'ndeki (Montmartre) ölümünün (yaklaşık 250) koşulları belirtilmiştir. Rustique ve Éleuthère ile birlikte Vali Fescenninus tarafından tutuklanır ve kafası uçurulur. Bunun üzerine kellesini eline alıp 6 bin adım yürüyerek Catulliacus kasabasına kadar –bugünkü Saint-Denis– gider (*sefalofor* mucizesi). Hıristiyanlığın gelişimini birkaç olay ve tarihten biliyoruz. Paris'in ilk piskoposu Victorin'dir. 360 yılında bir konsil toplanır. İlk Paris kilisesinin kuruluşu ise 4. yüzyıla tarihlenir. Kilise, dokuzuncu piskopos olan Aziz Marcel'e adanacaktır (ölüm tarihi 435).

5. yüzyılın ilk yıllarından itibaren barbar istilalarının sayısı artar. 406 yılında buz tutan Ren artık bir engel olmaktan çıkmıştır. Vizigotlar, Burgonlar, Franklar ve Alamanlar Galya'yı işgal ederler. Başlangıçta bu akınlardan korunan Paris, 5. yüzyılın ortasından itibaren Hunların saldırılarıyla karşılaşır. 451 yılında, Attila, Trèves, Metz ve Reims'i yakıp yıktıktan sonra Paris istikametini tutar. Paris tarihinin 5. yüzyıldaki önemli şahsiyeti, Nanterre'de doğmuş ve sitenin koruyucusu olan Azize Geneviève (422-502) direniş çağrısı yapar. Azize birçok metinde çoban olarak temsil edilmiştir; yağlarla ovuşturarak hastaları tedavi etmekte, birçok mucize gerçekleştirmektedir. Bu

efsanelerin ana kaynağı (*Azize Geneviève'in Yaşamı*), yine de, bu olayların anlatısı ve 5. yüzyılda Paris tarihi için temel bir belgedir. Azize Geneviève kaçmayı tercih eden Parislilere savaşmayı dayatır ve Roma ordusunun taşradaki nüfuz yitimini böyle açıklar (476: son imparator Romulus Augustulus). Sonunda Hunlar Orléans üzerine yürümeye karar verirler ve Paris'ten vazgeçerler. Aslında bu kısa bir soluklanmadır, çünkü, 470 yılında, başında I. Childéric'in (436-481; Clovis'in babası) bulunduğu Salien Frankları Paris'in batısındaki kırsal alanları talan eder ve şehri kuşatır. Bu kuşatma on yıldan fazla sürer. Azize Geneviève ablukayı yarar ve bir gemi filosunun (11 mavna) Seine ve Aube yoluyla Arcis-sur-Aube'a kadar gidebilmesi sayesinde Paris halkını Brie ve Champagne'ın buğdayıyla beslemeyi başarır. 481 yılında, 16 yaşındaki Clovis, Belçika'yı ve Kuzey Galya'nın bir bölümünü kapsayan topraklar üzerinde hüküm sürer. Beş yıl sonra, Soissons'da, Roma İmparatorluğu'nun son sembolünü (Syagirus) yıkar. Şehre karşı savaşmayan Clovis, Azize Geneviève'le anlaşarak, Paris'i işgal etmeyi başarır. Bundan böyle Loire'ın kuzeyinde bulunan bütün Galya topraklarının hakimi odur. Eşi (Katolik Burgon prensesi, Kraliçe Clotilde) ve piskopos Avit ile Rémi tarafından Katolik yapılan Clovis'i, Reims'te, Aziz Rémi 496 yılında ve askerlerinin ortasında vaftiz eder. Paris onun krallığının başşehri olur.

II. Bölüm

ORTAÇAĞ ŞEHRİ

I. – Merovenj şehri

486'dan itibaren, Clovis, yaklaşık çeyrek yüzyıl boyunca Paris şehrinde hüküm sürer. Anlaşmayı kabul etmiş olan Azize Geneviève, 502 yılında, 80 yaşında ölür. 507 yılında (Vouillé'de) Clovis Vizigotları yener. 511 yılında Clovis Ren Franklarının kralı ilan edilir. 508 yılında, kralın ikâmet ettiği Paris artık geniş Merovenj Krallığı'nın başşehri olarak kabul edilebilir.

I. Clovis'in, ardından oğlu Childebert'in döneminde Paris politik otoritesini güçlendirmiştir, fakat, aynı zamanda güçlü bir dinsel etkiye de sahiptir. Paris yaşamında dinin yeri son derece belirgindir. Öncelikle çok sayıda kilise ve manastır inşa edilir. Alfred Fierro'nun belirttiği gibi: "Paris Merovenjler döneminde kiliselerle kaplanır." Bunlar özellikle sol yakadadır. Clovis, Sainte-Geneviève Dağı'nın üzerinde (eski forum yakınında) havariler Pierre ve Paulus'un anısına bir kilise yapılmasına karar verir. 511

yılında oraya gömülür. Bu dönemde, Saint-Marcel Kilisesi, Petit-Pont'un yakınında da Saint-Julien-le-Pauvre Kilisesi inşa edilir. 543 yılında, Childebert, Sainte-Croix-Saint-Vincent Bazilikası'nı (Saint-Germain-des-Prés) yaptırır. Kralların kutsal emanetleri burada korunmaktadır. Birçok manastır kurulur: Saint-Christophe ve Saint-Martial Cité Adası'nda kadınlar için; Saint-Laurent ve Saint-Vincent da her iki yakada erkekler için kurulur. Paris'te toplanan konsiller sayıldığında da dinselliğin gücünün önemi görülür (6. yüzyılın ikinci yarısında altı adet).

5.-6. yüzyıllarda nüfus 15 bin ile 20 bin arasındadır. 585 yılında, kısmen yakıp yıkan yangına rağmen, Cité Adası şehrin kalbi olmaya devam etmektedir. Surlar kuzeyde ve güneyde, *cardo* yolu üzerinde bulunan iki geniş kapıyla açılmaktadır. İçeride krallık ve dinsel iktidarlar ile gelecekteki eğitim merkezlerinin embriyonları bulunmaktadır. Galya'nın en büyük kiliselerinden biri olan büyük Saint-Étienne Katedrali Childebert döneminde inşa edilmiştir. Bugünkü Notre-Dame'ın yerinde bulunan katedral beş sahından ibarettir.

Adanın ekonomik faaliyeti, Auxerre ve Rouen'le nehir yoluyla yapılan ticarete, mücevher (Petit-Pont yakınları) ya da cam eşya imalatına sıkı sıkıya bağlılığını korumaktadır. Kuzey kapısından güney kapısına dek sokaklar dükkânlarla çevrilidir. Paris'teki darphane atölyesinde (Marsilya'dan sonra ikincidir) Galiçya'da olduğu kadar İngiltere'de de dolaşımda olan altın para *tremis* basılır. Doğudan (Suriyeli, Yahudi) gelen tacirlerin varlığı, mübadelenin yoğunluğunu ve site limanlarıyla fuarlarının cazibesini gösterir. Yahudi cemaati güney kapısı yakınlarında, Yahudi sokağında top-

lanmıştır. Merovenj döneminde, her iki yaka da (sakinleri ve yapılarıyla) gelişir. Saint-Jacques-de-la-Boucherie, Saint-Gervais ve Saint-Jean-de-Grève kiliseleri sağ yakanın doğusundaki iki yükselti üzerinde inşa edilmiştir. Aynı sahildeki liman (la Grève) Paris ekonomisinin çok faal bir kutbudur.

Clovis'in ölümü üzerine krallığı dört oğlu arasında paylaştırılır. Paris, halefleri için bir hedef olur. Childebert'den II. Clotaire'e dek şehir siyasal otoritesini korur, hatta güçlendirir. Fakat, özellikle üç krallık (Austrasia, Neustria, Bourgogne) arasındaki çokça düşmanlığı meşrulaştıran, herkesin gözünü diktiği bir yerdir Paris. Childebert'in ölümü üzerine oğulları (Clotaire ve Caribert) Paris'i ele geçirmek için birbirine girer. Caribert'in ölümünü takiben de başşehir bütün Merovenj krallıklarının ortak mülküdür. Hükümdarlardan hiçbiri diğer ikisinin onayı olmadan burada ikâmet edemez.

7. yüzyılın sonu, Paris'in siyasal rolünün düşüşüne damgasını vurur. II. Clotaire sarayını Clippiacus'a (Clichy) taşır. Bu etki yitiminin bir diğer somut işareti, yüzyıl boyunca hiç yeni para basılmamasıdır. İktidar bundan böyle gezgin niteliğiyle bilinir. Hükümranlar saraydan saraya yer değiştirirler ("aylak kral" diye anılırlar). Kralın üst düzey memuru olan Herstallı II. Pépin'in Tertry'deki zaferi (687), Meuse Vadisi'nin oluşturduğu ana eksen olan Austrasia'nın ve Pépin Hanedanlığı'nın gücünü pekiştirir ve, tersine, Neustria'yı ve dolayısıyla Paris'i zayıf düşürür. 751 yılında, Soissons'da, Kısa III. Pépin (Charles Martel'in oğlu) kral seçilir. Onun halefi Charlemagne ana konutunu Aix-la-Chapelle'de yaptırır. Karolenjler döneminde Paris sıradanlığa mahkûm olur: ikinci sınıf bir şehir haline gelir.

Paradoksal bir şekilde, Paris'e prestijini geri veren şey, krallık dışı bir harekettir: Norman saldırıları.

Esasen, Norman akınları Sofu Louis'nin hükümranlığının sonunu (1849) izleyen yıllarda başlar. 845 yılında, Seine, bu Viking akıncıları dalgasının temel taşıyıcısı olur. 856-57'de sol yakayı istila ederler; kiliseleri, manastırları ve ekili tarlaları talan ederler ve yakıp yıkarlar. Saint-Germain-des-Prés Manastırı yıkılır (861). Ada, tarihinde hiç olmadığı kadar bir sığınak yeri olur. 24 Kasım 885 tarihinde, Paris'in karşısında 40 binden fazla Norman ve Siegfried'in komutasında 700 tekne belirir. Piskopos Gozlin nehrin yukarısına çıkmalarını reddeder. İki yıl süren kuşatma, istilacıların saldırıları, Parislilerin kahramanca mücadelesi (6 Şubat 886 tarihli ünlü Petit-Pont Muharebesi), Güçlü Robert'in Paris kontu olan büyük oğlu Eudes'in cesareti... Bütün bunları (Saint-Germain-des-Prés keşişi) Abbon'un anlatısı sayesinde büyük ölçüde biliyoruz. Her iki yaka da sık sık yakılıp yıkılsa da, ada-kale (köprülerin üzerinde kuleler yapılır) bütün saldırılara direnir. Saint-Germain-de-l'Auxerrois kasabasını korumak amacıyla güvenlik önlemleri fazlalaşır. 887 yılında şehrin prestiji artar. Paris yalnızca kendi alanını kahramanca savunmakla kalmamış, Parisliler de krallığın bütünlüğünü savunmak için mücadele etmişlerdir.

II. - Capetlerin başşehri

Bu muharebelerin ötesinde, Paris Kontu Eudes'in ve Robert Hanedanlığı'nın yükselişi sürmektedir. Tersine,

Şişko Charles da istilacılar karşısındaki teslimiyetiyle gözden düşmüştür. 887 yılında tahttan alınır. 888 yılındaki ölümü üzerine krallığın önde gelenleri Eudes'in kral olarak seçilmesine çabalarlar. (II. Louis'nin ölümünden sonra doğan oğlu) Mütevazı Charles, Karolenj olmayan birinin tahta çıkmasını kabul etmez. 893 yılında taç giyer, ancak gerçek anlamda Eudes'in ölümünden (898) sonra hüküm sürer. Hanedanlık çatışmaları yine de sona ermez. 992 yılında, Eudes'in kardeşi I. Robert Batı Francia kralı seçilir. (Karolenjler ile Ottonları uzlaştıran usta politikacı) Büyük Hugues'ün egemenliğinden sonra, oğlu Hugues Capet Fransa kralı seçilir (987). Üç yüzyıl boyunca Capetler Paris'i kendi başşehirleri yaparlar. Şehir, (12. yüzyıla doğru) başat konuma erişmeden önce, istilalardan kaynaklanan felaket halinden çıkmak ve güçlü vasalların rakip siteleri karşısında yerini yeniden elde etmek zorunda kalır. Hugues Capet'nin halefleri, Paris'e yeniden bir uzam, bir iktidar verebilmek için onyıllar boyunca savaşmaya devam edeceklerdir. I. Philippe, Gâtinais'yi, Gisors'u, Bourges'u ilhak eder. VI. Louis krallık mülkünün güvenliğini sağlar. Philippe Auguste bu mülkü genişletir (dört katına çıkartır) ve vasallarına baskın çıkar. Böylelikle, Paris kendini kabul ettirir.

Yine de, şehir bu uzun istila döneminin izini hâlâ derinden taşımaktadır. Paris kontluğu (*civitas*) Norman talanlarının izini derinden taşır. En fazla etkilenen sol yakada çok sayıda kilise hâlâ harap haldedir. 1111 yılında, Cité Adası'nın iki köprüsü (Saint-Gervais tepelerinde bulunan) Meulan senyörü tarafından yine yakılmıştır.

Nüfusun ve şehir yerleşimlerinin önemli bir bölümü daima Cité Adası'nda yoğunlaşmaktadır. Kral ve pisko-

pos, rekabet halinde bir tahakküm uygulamaktadır. Sofu Robert'in (970-1031) Cité sarayını (adanın batısı) restorasyonu, krallık otoritesinin Paris yaşamını yeniden ele geçirmesinin sembolüdür. Kraliyet konutu yüzlerce yıl için yerini bulmuş olur. 15. yüzyılın ortasına dek, saray, Fransa krallarının konutudur.

Ada, köprüleri, dar sokakları, küçük dükkânları, pazarları (Notre-Dame kilise alanı) ve limanıyla öne çıkar. Köprüler ada için daima yaşamsal unsurlar olmuştur. Petit-Pont adayı sağ yakaya bağlar; Grand-Pont sol yakaya. Ahşaptan inşa edilmiş yaya köprüsü olan "les Planches de Mibray"i de (Notre-Dame Köprüsü) eklemek gerekir. Şehir merkezinin ana ekseni, Petit-Pont Sokağı'nı, Juiverie Sokağı'nı, Lanterne Sokağı'nı ve Vieille-Draperie Sokağı'nı kapsayan güzergâhtır. Önemli sayıda dükkân, ticaretin canlanmasının ve meta dolaşımının göstergesidir. Buğday hali Juiverie Sokağı'nda bulunur. Bu dar sokakların (4-5 metre) yanlarında, (kerpiçten ve ahşaptan inşa edilmiş iki ya da üç katlı) çok mütevazı evler, (şömine ve mutfaklı) burjuva konutları ve zengin köşkleri yer alır.

Cité Adası'nın uzamında kilise güçlü bir şekilde kendini gösterir (ruhbanın zenginliği, kiliseler...). Piskoposluk Sarayı (doğuda) Kraliyet Sarayı'nın uzantısı gibidir. Piskopos Paris topraklarının geniş bir bölümünün (Cité ve her iki yaka) sahibidir. (Norman istilalarından sonra kısmen yeniden inşa edilmiş) Roma kökenli Notre-Dame Katedrali, eski Saint-Étienne Kilisesi'nin doğusunda bulunan görkemli bir yapıdır. Hâlâ küçük boyutlu bir yer olan içavlusunda pazar bulunmaktadır. Manevi güç, 12. yüzyılın ilk onyıllarında üç ruhani çevrenin yaratılışıyla kendini gös-

terir (Saint-Pierre-des-Arcis, Saint-Pierre-aux-Bœuf ve Sainte-Croix).

Hastaneler, Hôtel-Dieu misali, en yoksulları kabul etmektedir. Katedralin ya da bir manastırın yakınında inşa edilen hastaneler, kilise kurumunun eseridir. Hastane personeli yalnızca din adamlarından oluşur. Hastalar ve yoksullar burada bakılır ve beslenir. 13. yüzyılda, IX. Louis tarafından Quinze-Vingts körler evi kurulur. Buranın adı, kabul edilen kör sayısından gelmektedir: 300; yani, 15 kere 20. Hastanelerde doktorların ve cerrahların sürekli bulunması için 14. yüzyılı beklemek gerekir.

Paris'in geniş ve daracık sokaklarında insanlar yürür, hayvanlar zıplayıp hoplar. Prens Philippe'in ölüm nedeni ürken atı değil midir? Saint-Gervais yakınlarındaki bir sokakta şaha kalkan at prensi yere fırlatır ve o sırada domuzlar sel gibi zincirden boşanır... Atık sulara gelince, bunlar da kaldırımlarda akmaktadır ve çoğu zaman Seine'e ya da Bièvre'e dökülürler.

Fakat site-kale birkaç hektarla sınırlı bir alandır. Artık surların dışında yaşayanların sayısı giderek artmaktadır. 11. yüzyıl sonunda, sağ yaka, esasen Saint-Germain-l'Auxerrois, Saint-Gervais ve Saint-Martin-des-Prés'den ibarettir. Capetlerin 12. ve 13. yüzyılına damgasını vuran hareket, elbette, sağ yakanın atılımında yatmaktadır. Jacques Boussard'ın belirttiği gibi: "Bir ticaret semti olarak ilk gelişen taraf sağ yaka olmuştur." Yerleşimler daha önceden mevcut olsa da, Grève Rıhtımı boyunca limanın gelişimi, tacir (et, balık) ve zanaatkâr bir mahallenin oluşumunun kökenidir. Seine'in kollarının en genişi, gemilerin kıyıya yanaşmasına en iyi imkânı sunmaktadır. Kömür,

şarap, odun, tuz ya da tohumlar buraya gelmektedir. Bu yaka için çok önemli bir karar alınır: Paris'in en büyük pazarının sapa bir yer olan "les Champeaux"da düzenlenmesi. Burası mübadeleye en uygun alanlardan biridir, çünkü nehir ticaretini, Cité'yle bağları, Manche'a götüren yolları ve krallığın kuzeyini birleştirmektedir. Şişko VI. Louis'nin kurduğu güçlü bir sur olan Châtelet yakınında kasaplar sayıca çoğalır (Grande-Boucherie Sokağı, Tuerie sokağı). Sarraflar ise Grand-Pont üzerinde bulunmaktadır (Pont-au-Change). Son olarak, Seine'in eski yatağındaki bataklıkların ıslahı şehre bir bostan alanı kazandırır (meyveler, sebzeler). Paris'in yaşamındaki rolü çok belirleyici olacak güçlü su tacirleri loncasının 12. yüzyıl başında doğmasının kökeninde nehir ticaretinin gelişimi yatmaktadır.

Böyle bir büyüme açısından bakıldığında, sol yaka bir durgunluk evresinden geçiyor gibi gözükür. Üç manastır etrafındaki (Saint-Germain-des-Prés, Sainte-Geneviève ve Saint-Marcel) bu yerleşim alanı, tarlalarla ve bağlarla kaplı bir bölge olarak kendini gösterir. Atılımı öncelikle 12. ve 14. yüzyıl arasındaki entelektüel canlanmanın gücüne bağlıdır. Abélard bu hareketin simgesidir. (Notre-Dame manastır okulu) Guillaume de Champeaux'nun öğrencisi Abélard, Sainte-Geneviève Manastırı'nda kendi kürsüsünü açar. Filozof, keşiş Abélard, otuz yılı aşkın süre boyunca piskoposun iktidarından koparak Paris gençliğinin bir bölümünü coşturur. Kilisenin savaş açtığı, Sens Konsili'nin mahkûm ettiği Abélard'ın yaşamı Cluny Manastırı'nda son bulur. Abélard, ömrü boyunca, tartışmalarda, argüman geliştirmede etkili olmuştur. Gelecekteki Paris Üniversitesi'nin babalarındandır. Saint-Victor Manastırı

onlarca yıl boyunca dinsel yaşamın temel odaklarından biri olur. Hugues de Saint-Victor tarafından kurulan manastır okulu çok sayıda ustayı kabul eder (Achard, Richard, Thomas Gallus). Bu işlev, Sainte-Geneviève okulu tarafından 12. yüzyılın sonuna kadar sürdürülür.

III. – Philippe Auguste'ün izi

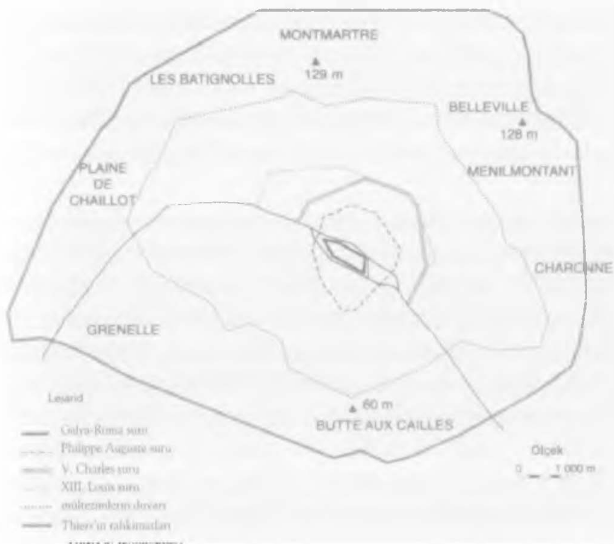
Capetlerin eserinde Philippe Auguste (Eudes'in sekizinci kuşaktan kardeşi) istisnai bir yer tutar. Onun hükümranlığı (1180-1223) Paris tarihinde bir hızlanma evresi olur. "Paris 12. ve 13. yüzyıllar arasında basit bir kavşak olmaktan çıkar" (Jean Favier). Kral, soyluluğun, kilisenin ve Paris burjuvazisinin ticari dinamizmini federeleştirir. 12. yüzyıl başında Paris hâlâ kralın yetkili görevlisinin idaresindedir; başşehirde hükümdarı o temsil etmektedir. Şehir henüz gerçek bir belediye değildir; belediyeleşme hareketinin doğrudan içinde değildir ve Laon ya da Cambrai gibi bir sözleşmeyle idare edilmemektedir. Şehrin büyümesiyle ve nehir ticaretinin canlanmasıyla birlikte, iktidarların ikiliği (kralın görevlisi ile tacirlerin görevlisi) adım adım kendini dayatır. Burjuvazi şehrin idaresinde merkezi bir konum işgal eder. 1160 yılında burjuvazi bir görevli ile dört yargıç atar. Peki, bu hükümranın ("Paris'in birinci kralı ve Clovis'ten sonra ikinci kurucusu") önemli işlevleri nelerdir? Philippe Auguste hem bir mimardır (taş döşeli yollar, Louvre...), hem şehri birleştirendir (sur güvenliği, burjuvalarla müşterek idare), hem de üniversitenin kurucusudur.

Bu hükümran, o dönemde nüfusu yaklaşık 20 bin (Michel Robin'in ileri sürdüğü rakam) civarında olan şehrin kentleşmesinden heyecan duymaktadır. 1186 tarihli bir kararla büyük bir şantiye kurar: yolların iyileştirilmesi. Romalıların döşedikleri taşlardan beri yollar leş gibi kokan bir çamurla kaplanmıştır. Bu tür kaygan yollarda dolaşımın tehlikelerine, hijyen eksikliğine ve bütün şehri kullanılamaz hale getiren çok kötü kokulara son vermek gerekiyordu. Palais-Royal'in karşısında bulunan Barillerie Sokağı (Calandre Sokağı ile Draperie Sokağı arasında) ilk ilgilenilen sokaktır. Köprülere ve kapılara açılan belli başlı arterler ve meydanlar sağlam kare taşlarla adım adım yeniden döşenmiştir. Kral aynı zamanda gelecekteki hal mekânlarının da babasıdır. Champeaux mahallesinin gelişimini ve buradaki ticari faaliyeti geniş ölçüde teşvik etmiştir. Tacirler bundan böyle iki kapalı halden yararlanmaktadır. Fakat, Philippe Auguste, Parisliler tarafından muhtemelen öncelikle yaptırdığı surla tanınmıştır. Bu duvar şehrin sınırlarını oluşturur ve onu akınlardan korur. Bu sur, kralın haçlı seferine çıkmadan önce savunma ve güvenlik kaygısını birleştiren krallık iradesinin ve şehrin parası ile kralın parasını birleştiren bir projenin somutlaşmasının ifadesidir. İlk başta (1189-1190) iki metre kalınlığındaki bu sur yalnızca sağ yakadaki mahalleleri kapsamaktadır. Yirmi yıl sonra sur sol yakaya da uzanır (8 metre yükseklikteki duvarlar). Seine'in her iki tarafındaki bu iki yarım daire Rouen, Dreux, Orléans, Sens istikametindeki altı kapıya açılır. Sur, Paris tarihinde birleştirici bir öğedir (birlik olma bilinci). Mahallelerin büyümesindeki bir evreyi belirtir. Çeyrek yüzyıl içinde Paris krallığın ilk müs-

tahkem mevkii olur. Bu tertibata Louvre Kalesi de eklenir. Bu ad, eski kurt avlağı olan (*louveterie*) bölgeden gelmektedir. Kale de bunun üzerinde inşa edilmiştir. Surun içinde kral değirmi (taban çapı 15 metre, yükseklik 31 metre, duvar kalınlıkları 4 metre) bir burcun yapımına karar verir (1190-1202). Bu burç, başşehrin savunma sisteminde, siteye egemen olan etkileyici bir parçadır ve çevredeki kırlık alanın gözetimini sağlar. Krallığın sembolü müdür? Krallığın kalbi midir? Louvre, V. Charles'la birlikte krallık konutu olur.

12. yüzyılda, sol yakada gelişen eğitim kutupları kabul görür. 1200 yılında, kral, okulları krallık görevlisinin otorite alanı dışına yerleştirerek onlara önemli bir ayrıcalık verir. Bu yüzyılın başında kaleme alınan Philippe Auguste'ün bu akdi, çoğu zaman, üniversitenin doğuş akdi (özellikle de kabulü) olarak görülür. Bu akdin yazarı genellikle Paris Üniversitesi'nin babası olarak gösterilmiştir. Tartışma, krallık gücünün ötesinde, kilisenin içinde de sürmektedir. Piskopos ile Sainte-Geneviève rahibi arasındaki karşıtlık, ustaların ve öğretmenlerin katedral okulları mühürdarının tahakkümüne boyun eğmeyi reddetmesinden doğan bir durumun sonucudur. 1221 yılında, Papa III. Honorius (1216-1227), Sainte-Geneviève'in tarafını tutarak, bir süre sonra Quartier Latin olacak yerin konumunu güçlendirir.

> "O [Abélard] Sainte-Geneviève Dağı'na hiçbir konsilin söküp atamayacağı tohumlar serpmişti. Müritlerinin devam ettirdiği eğitim yöntemi her ülkeden öğrenci çekmeye ve ustalar yetiştirmeye devam etti. Onun 'okul'u

Galya-Roma duvarlarından tahkimatlara dek Paris'in surları

onun ardından hayatta kalarak bugüne kadar geldi; Abélard'ın ölümünün üzerinden yetmiş beş yıl geçmemişti ki, resmi olarak Paris Üniversitesi adını alan kurumun embriyonu oldu" (Maurice Druon).

1215 yılında, Paris Üniversitesi'nin ilk tüzüğü Robert de Courçon tarafından saptandı. Olgunluk sınavını vermiş lise mezunu, lisans ya da doktora sahibi unvanlarını yalnızca bu üniversite verebilmektedir. IX. Grégoire'ın (1227-1241) imzaladığı *Parens scientanorum* (1231) adlı papalık

fermanıyla birlikte üniversitenin özerkliğine doğru önemli bir adım atılmış olur. Öğrenciler dört fakülte etrafında örgütlenirler (sanat ve edebiyat, tıp, kilise hukuku, teoloji).

Quartier Latin 13. yüzyıl boyunca şekillenir. Bunlar sol yakada öğrenim görüp yaşayan (gürültü patırtı, oyunlar, kavgalar...) yaklaşık 10 bin öğrencidir. Kolejler (*Collegium pauperum magistrorum*) –aslında vasat yapılı küçük oteller– en yoksul "escholier"leri kabul etmekte ve onları barındırıp beslemektedir. En ünlüsü (en eskisi), müstakbel Sorbonne, 1253 yılında Coupe-Gueule Sokağı'nda, küçük Saint-Louis Kilisesi'nin papazı Robert de Sorbon tarafından kurulur (gerçek anlamda 1257'de açılır). Sorbon, kurumun hamilerinden biri olur. Fransa tarihinin önemli isimleri (Condé, Richelieu, Mazarin) ve prestijli ustaları (Guillaume de Saint-Amour, Henri de Gand) bu kurumun gelişimine büyük ölçüde katkıda bulunurlar.

IV. – Burjuvazi ve Yüz Yıl Savaşı

Şehrin bu rönesansı, IX. Louis, Yürekli III. Philippe ve Güzel IV. Philippe'le birlikte yaklaşık bir yüzyıl sürer. Şehir büyük bir başşehir görünümü alır, şatafatlı bir dönem yaşar (ticari faaliyet, demografik büyüme). Kral esasen Paris'te ikâmet etmektedir. Sayıştay (Temple) ve Parlamento Sarayı (Adalet Sarayı) monarşik örgütlenmenin iki dayanağıdır. Kraliyet görevlisinin ayrıcalıkları (Châtelet) askeri faaliyeti, polisi ve adaleti kapsamaktadır. Kraliyet karakolu ile zanaat karakolu şehrin güvenliğinden sorumludur.

Cité Adası'nın merkezindeki Notre-Dame Katedrali önemli dönüşümler geçirir. Roma yapısı, Piskopos Maurice de Sully'nin otoritesi altında yeniden inşa edilmiştir. Piskopos yaşamını ve gelirlerinin önemli bir bölümünü buna adar. Çalışmaları (1160-1330) kolaylaştırmak için katedralin önünde bir dolaşım ekseni (Neuve-Notre-Dame Sokağı) oluşturur. 13. yüzyıl boyunca Jean de Chelles, ardından da Pirre de Montreuil yapıya bizim bildiğimiz ihtişamı kazandırırlar (ana kapılar, galeriler, 69 metre yüksekliğindeki kuleler). Sainte-Chapelle'le birlikte, IX. Louis, Paris'e mimari bir başyapıt sunar. Beş-altı yıllık bir çalışmanın ardından 1348 yılında açılan eser, gotik sanatın görkemini ve zarafetini hayranlık verici biçimde ifade etmektedir.

Paris'in tarihi Fransa'nın tarihinden ayrılamaz. 1328 yılında, doğrudan Capetlerin soyundan gelenlerin sonuncusu olan IV. Charles öldüğünde, şehir, Fransa ile İngiltere'yi karşı karşıya getiren hanedanlık savaşlarının göbeğine düşer bir anda.

1346 yılında, Paris, bu sefer III. Édouard'ın başını çektiği bir savaşla yüz yüze gelir. Savunmasını hazırlaması gerekir. Bu hanedanlık ihtiraslarına, vergilendirme konusunda (haçlı seferleri, hapis durumunda fidye...) Paris burjuvaları ile kral arasındaki bir çatışma da eklenir. Onyıllardan beri burjuvalar vergilerden güçlü biçimde etkilendikleri duygusu içindedirler (yardımlar ve kanunsuz vergiler). Savaşla birlikte vergi baskısı giderek artar. Kasım 1347'de, VI. Philippe, Paris'te halk meclislerini toplar. Crécy (Ağustos 1346) ve Calais'deki (Ağustos 1347) ciddi yenilgilerin ertesinde, kral, İngiltere karşısında askeri potansiyelini güç-

lendirmek için (askerler, atlar, gemiler...) gereken desteği burjuvalardan güçlükle elde eder. IV. Philippe, ardından İyi Jean bu savaşsız dönemden (1347-1355) yararlanarak bir ordu toplar ve filoyu yeniden inşa ederler. Eylül 1355'te, III. Édouard'ın oğlu Kara Prens Bordeaux'ya çıkar. Birkaç ay içerisinde halk meclisleri iki kez toplantıya çağrılır (Kasım 1355, Mart 1356). Her seferinde mali yardımlar ve yeni vergiler müzakere edilir. 1356 yılında iki kez paranın devalüasyonuna tanık olunur. Fransızların Poitiers'deki yenilgisi (19 Eylül 1356) ve kralın hapsedilmesi Paris tacir zabiti Étienne Marcel'in kendi bildiğini okumasına imkân tanır. Bu zengin çuhacı Paris'in büyük burjuva ailelerinden gelmedir. Hükümdarı ve soyluluğu yetersizlikle suçlayan bu halk lideri, Piskopos Laon'un (Horoz Robert) desteğiyle, Paris Parlamentosu'nda toplanan (Ekim 1356) halk meclisleri üzerinde tahakküm uygular. On sekiz yaşındaki genç veliaht Charles'ı bir hükümet meclisi kurmaya mecbur eder (Mart 1357). Bu düzenleme bir meclis rejimi sağlar ve monarşik iktidara zarar verir. II. Jean İngilizlerle bir barış anlaşması imzalamaya çalışırken, Étienne Marcel sağ yakadaki yeni mahalleleri de şehre katacak bir sur yapımına karar verir. Galya-Roma duvarından ve Philippe Auguste'ün eserinden sonra üçüncüsü olan bu sur V. Charles'ın (1338-1380) adını taşıyacaktır. Yapımı yaklaşık çeyrek yüzyıllık bir çalışma gerektirir ve bu da bir barış evresinde cereyan eder. Duvar 5 kilometreliktir. Bu, geniş ve derin iki çukuruyla birlikte, en etkili düzeneklerden biridir. Louvre artık surun içinde bulunmaktadır. Altı tahkimat (Saint-Honoré, Montmartre, Saint-Denis, Saint-Martin, Temple ve Saint-Antoine)

bu düzeneği güçlendirir. Bu surun ana parçası Bastille Kalesi'dir (Saint-Antoine tahkimatı). Sol yakadaki Philippe Auguste suru onarılır.

Étienne Marcel kendi kişisel stratejisinde Kötü Charles'ın (1322-1387) desteğine güvenir. 1358 yılı başında gerilim şiddetlenir. Taraflar cinayete yeltenir: Champagne Mareşali Jean de Conflans'ın ve Normandiya Mareşali Robert de Clermont'un veliahtın odasında katledilmesi, Perrin Marc'ın öldürülmesine verilen bir karşılıktır. Şehrin hakimi Étienne Marcel, veliahtın başına temsili Paris renklerinde (mavi ve kırmızı) bir başlık geçirir. Belediyelerin bu isyan hareketini artık taşraya da yaymak istemektedir. Amiens ve Laon'un ondan yana olması bir yana bırakılırsa, diğer şehirler bu amacı benimsemezler. Tersine, Charles karşı saldırıya geçer. Kendini naip ilan eder ve hüküm sürme arzusu böyle ifade bulur. Champagne eyaletlerindeki soyluluğun desteğiyle Paris kuşatmasını örgütler. Étienne Marcel'in Jacquerie ve Guillaume Carle'la olan taktik ittifakı ona ancak kısa bir an soluk aldırır. Paris'te ağırlığını koruyabilmek için Kötü Charles'a ve İngilizlere katılır. 22 Haziran 1358'de İngiliz-Navarra birlikleri başşehre girer. Étienne Marcel aslında tecrit edilmiştir. Flaman şehirlerini seferber etmeyi başaramaz ve burjuvalar Paris'in bu ihaneti karşısında giderek daha düşmanca bir tutum benimserler. Belediye görevlisi Jean Maillard, şehir burjuvalarının bir bölümünün naipten yana dönmesinin simgesidir. 31 Temmuz 1358'de, Étienne Marcel, başşehrin kapılarını İngilizlere açmaya çalışırken Maillard tarafından öldürülür. 2 Ağustos'ta naip Paris'e girer.

Paris ve Charles buluşurlar. Naip, krallığın halk meclislerini başşehirde toplar. Paris burjuvaları II. Jean'ın barış anlaşmasını ("ne zararsız ne de uygulanabilir bir anlaşma") reddederler ve savaşın sürmesi için yeni para yardımlarında bulunurlar ("söz konusu İngilizlerle bir güzel kapışmayı emrederler"). Paris, burada, krallıkta gelişen ulusal duygunun ifadesidir. İngilizlere direnme yönündeki bu irade, bu yıllar boyunca (1364'ten beri kral olan) V. Charles'ın adıyla anılan surun yapım çalışmalarında ifade bulur. 1380 yılında, Reims'te taç giyen VI. Charles Paris'e muzaffer bir biçimde girer. Şehir ile kralı arasındaki bu ittifak, sitede yaşanan gerilim ortamını gizlemez. Burjuvalar ve monarşi kalıcı bir mali sorunla yüz yüzedir: Parislileri dayanamayacakları bir vergi (dolaysız ve özellikle dolaylı vergi) baskısına maruz bırakmadan savaş çabası nasıl desteklenebilir? Kara vebanın kırıp geçirdiği, kötü ekonomik koşulların zayıflattığı bir şehirde, en ufak sarsıntı ortalığı kasıp kavuran isyanlara yol açabilir. Kasım 1380'de, halkın hoşnutsuzluğunun hedefi (günah keçileri) Yahudilerdir. Aralık 1381'de, kraliyet görevlisi Hugues Aubriot, öğrencileri, burjuvaları ve ruhbanları bir araya getiren bir kalabalık tarafından suçlanır. Maillotinlerin isyanı (Mart 1382) bu koşullarda patlak verir. Nüfusun bir bölümünün kalkıştığı bu isyanın kökeninde, sıradan halk üzerinde ezici bir baskı uygulayan dolaylı vergilerin reddi yatmaktadır. Haftalar boyunca, mahallelere hakim olanlar sokaklarda kurşundan küçük çekiçlerle silahlanmış olarak dolaşırlar (bu isyana verilen ad da buradan kaynaklanır [çekiç anlamına gelen '*maillet*'den *Maillotin*]) ve belediye binası ile askeri tersaneyi işgal ederler. Vergi mültezimlerine, zen-

gin burjuvaların evlerine saldırırlar. Ocak 1383'te kraliyet orduları isyancıları sert yöntemlerle bastırır. 21 Ocak'ta, VI. Charles, sarayının büyük salonunda şehri sert biçimde cezalandırır: Her türlü özerkliğin yitimi, tacir yönetiminin ve idarenin ilgası. Paris geçici olarak belediye özgürlüklerinden yoksun kalır. Şehir, kralın delilik krizlerine bağlı iç mücadele ve savaşlardan yarar sağlar (Armanyaklar Burginyonlara karşı). Jean Jouvenel'den başlayarak başşehirde tacirlerle ilgili bir görevli bulunur. Bourgogne Dükü Korkusuz Jean idarenin özerkliğe geri dönme umudunu uyandırır (20 Ocak 1412 tarihli kraliyet buyruğu) ve böylelikle burjuvazinin sempatisini kazanmaya bel bağlar. 1413 yılı Simon Caboche'un yönettiği isyanların damgasını taşır. Bu deri yüzücü harekete adını verir ve Paris mahallelerine korku salar. Kasapların güçlü ve korku uyandıran loncasıyla birlikte, Simon Caboche, Korkusuz Jean'ın politik aygıtıdır. 1413 ilkbaharı ve yazı boyunca Caboche yanlıları Bastille'in efendisi olur ve Caboche Buyrukları'nı kaleme alırlar (26-27 Mayıs); kralın görevlisi Pierre des Essarts'ın başının uçurulmasına karar verirler (1 Temmuz) ve Parislilere kendi amblemlerini (beyaz başlık) göndere çekmelerini emrederler. Bu şiddet hareketleri Armanyakların davasına katılan Paris burjuvazisinin yön değiştirmesine yol açar. Korkusuz Jean'ın kaçışı (22 Ağustos), Charles d'Orléans'ın şehre girişi, Caboche elebaşlarının bastırılması ancak küçük bir parantez oluşturur. Armanyaklar Paris'e erişemezler, onu ellerinde tutamazlar. Burginyonların komploları artar. 28 Mayıs 1418 gecesi Saint-Germain-des-Prés kapıları Villiers de l'Isle-Adam'a açılır ve o da müstakbel VII. Charles'ın yüzlerce yandaşını katleder. Ar-

manyaklar tarafından Montereau Köprüsü'nde Korkusuz Jean'ın öldürülmesi (10 Eylül 1419) Parislilerin yeni Bourgogne düküne (İyi Philippe) katılmasını teşvik eder. İyi Philippe, veliahtı, Troyes Anlaşması'nı imzalamaya mecbur eder (21 Mayıs 1420). Böylelikle, İngiltere Kralı V. Henry Fransa tahtının vârisi olur. Paris artık İngilizlerin ellerindedir. 1 Aralık 1420'den itibaren, on altı yıl boyunca şehir V. Henry'nin birliklerinin, ardından da (1422'den itibaren naip olan) Bedford dükünün birliklerinin istilası altındadır. 200'den biraz az sayıda asker (esasen Bastille, Louvre ve Vincennes'da) mevcuttur ve Paris'in çıkarlarının savunulmasını öne çıkaran üniversitenin ve burjuvazinin boyun eğmesini sağlarlar. VII. Charles'ın Reims'te taç giymesi (17 Temmuz 1429), Arras Barışı (21 Eylül 1435), ardından Bedford'un ölümü, İngilizlerle Burginyonların konumunu önemli ölçüde zayıflatır. Genç kralın Paris nüfusuna yönelik jestleri (af, bir "Fransız Partisi"nin kurulması), Michel de Laillier'nin etrafında toplanmış bir grup insanın desteğini sağlar. "13 Nisan 1436 tarihinde şehir kraliyet birlikleri tarafından yeniden alınır. Nisan 1436'da Paris kurtuldu. Ayın 13'ünde l'Isle-Adam senyörü Burginyon Jean de Villiers'nin ve Sayıştay üyesi Michel de Laillier'nin kışkırtmasıyla bir isyan patlak verdi. Jean de Villiers Paris'in 1418 yılında Armanyaklardan alınmasında ve başşehrin 1429 yılında Fransızlara karşı savunulmasında önemli bir rol oynamıştı. Hedefi İngilizleri Saint-Denis Kapısı'na doğru çekmekti. Richemont, Saint-Jacques Kapısı'nı zorlamak için bundan yararlanır. Halk durumu coşkuyla karşılar. İngiliz garnizonu ve en fazla uzlaşı gösteren, Bastille'e sığınmış olan 'vazgeçmiş Fransızlar' kala-

halığın yuhaları arasında geri çekilmek zorunda kalır. Bu, V. Henry'nin ve Bedford'un eserinin çöküşüydü. Paris'in geri alınması krallığın birliğini sağlıyordu. Egemen saraylar burada birleştiler. Fakat kral ve meclisi Touraine'de kaldı. VII. Charles 1418'de uğradığı hakaretler nedeniyle Parislileri bağışlamamıştı." 12 Kasım 1437'de, VII. Charles, Paris'e girerken lakabını usulünce hak eder: Muzaffer. Bununla birlikte, Yüz Yıl Savaşı denen bu savaşın gerçekten son bulması için 1453'ü beklemek gerekir.

15. yüzyılın ortasında Paris'in durumu nedir? Alfred Fierro çok haklı olarak şunu yazar: "Paris yeniden Fransa kralının elindeydi, fakat şehir yeniden Fransa'nın başşehri olmuş muydu?" Güvensizlik ve kuşku: Paris'in rolü ve yeri karşısında krallığın duyguları bunlardır. VII. Charles döneminde, ardından XI. Louis döneminde, krallığın iktidar merkezleri çok somut olarak yer değiştirir. 1461 yılında, Reims'te taç giydikten sonra, kral, hükümetini Touraine'e yerleştirir. Kaygı uyandıran bir şehir olan Paris, aynı zamanda tükenmiş bir sitedir. Bir buçuk yüzyılı aşkın süre boyunca, savaş, politik cinayetler ve tersyüz olan ittifakların ritmiyle yaşar. Aynı zamanda kara vebaya da maruz kalır (1348-1349). Bu felaket (Orta Asya'dan gelen hıyarcıklı veba), 1347-1349 arasında, savaşla birlikte bütün krallıkta görülür. Ayrıca, korkunç kışlardan (dış mahallelere kurtlar iner) ve açlık dönemlerinden de etkilenen şehir yaklaşık yüz bin sakinini yitirir ve 14. yüzyıl sonu ile 15. yüzyılın ortası arasında çok sayıda mahalle terk edilir.

III. Bölüm

MODERN ŞEHİR (16.-18. YÜZYILLAR)

I. – Paris nüfusu

Başşehir artık V. Charles'ın surlarının içinde, 439 hektarlık bir alana yayılmaktadır. Bu uzam, savaşla geçen onyılların ardından adım adım yeniden oluşmaktadır. Şehirleşmedeki bu büyümenin belli başlı özellikleri şunlardır: Yeni sokakların, otellerin yapımı ve iskân edilmemiş yüzeyin azalması. 16. ve 17. yüzyıllarda dış mahallelerin geliştiği görülür. Bunlar (Saint-Honoré, Saint-Martin, Montmartre mahalleleri...) kapalı şehirde bir dağınıklık unsuru oluşturur. Şehrin burjuvaları ile dış mahalle sakinleri arasındaki karşıtlıklar giderek keskinleşir. Bu rekabete güvensizlik teması da eklenir. Sur dışındaki yapılar muhtemel düşmanlar (İngilizler, İspanyollar) ya da kuşatmalar için güç, yükseklik ve dolayısıyla destek noktaları olduklarından, surlar etkinliklerini yitirirler.

Şehir, şehir içi mahalleler ile güvenlik mahallelerini birbirinden ayıran kesimlere bölünür. Güvenlik mahalle-

leri, başşehrin güvenliğini sağlamak amacıyla Châtelet'nin (şehrin idari sorumlusunun bulunduğu yer) gerçekleştirdiği bölümlemeye denk düşer. Buna paralel olarak, 16. ve 17. yüzyıllarda on altı mahalle oluşur. Bunların yüzölçümleri önemli ölçüde değişkendir. Yirmi mahallelik bölümleme ancak 1702 yılında, XIV. Louis döneminde gerçekleşir.

Mahalleler, Paris yaşamının çok sayıda yükümlülük ve faaliyeti için temel çekirdektir (vergiler, şehrin savunması, sokakların temizliği...). Bu idari bütünün başında mahalle bekçisi (*quartenier*) bulunur. Uzun süre mahalleler onun adıyla anılmış olsa da, 1588 tarihli buyruk bu alışkanlığı değiştirir ve genellikle semtteki en önemli kilisenin adıyla anılırlar (bkz. aşağıdaki tablo).

16 mahallenin tablosu

1. Notre-Dame	9. Saint-Martin
2. Saint-Germain-l'Auxerrois	10. De la Grève
3. Saints-Innocents	11. Cimetière Saint-Jean
4. Saint-Honoré	12. Du Temple
5. Saint-Eustache	13. Saint-Gervais
6. Saint-Jacques-de-l'Hôpital	14. Saint-Antoine
7. Saint-Jacques-de-la-Boucherie	15. Sainte-Geneviève
8. Saint-Sépulcre	16. Saint-Séverin

16. yüzyılda nüfus sayımı bütün krallık için bir sorundur. Demograflar genellikle Venedikli elçilerin verdiği bilgileri kullanmıştır. Bu kaynakların önemli yönlerinden biri, hiç tartışmasız, 1871 yılında belediyenin yıkımından kaynaklanan bir boşluğu doldurmuş olmalarıdır. Bu veri-

lerden yola çıkarak, 16. yüzyıl başındaki Paris nüfusunun 250 bin olduğunu tahmin etmek mümkündür. Yüzyılın sonunda şehir nüfusu 300 bin kişi olacaktır. Veba salgınları (1580) ile Din Savaşları'nın kuşatması bu durgunluğu açıklar. 17. yüzyıl ise, tersine, nüfusta bir artış evresidir: Paris'te yaklaşık 450 bin kişi bulunmaktadır.

16. yüzyılda başşehir krallığın alameti farikası olarak görülür. Şehir görevlisi artık idarenin bir muhafızından başkası değildir. Kral onların nüfuzundan kaygı duyduğu için yetkilerini sınırlar (I. François döneminde Jean de La Barre).

Kralın atadığı Paris ve Île-de-France valisi, askeri alan ile kamu düzeninden sorumludur. Taşra soyluluğunun başında o vardır ve başşehrin en yüksek yargıcıdır. Bu mevki yüksek soylu sınıftan ailelerce işgal edilir (Bourbonlar, Montmorency, Rochefoucault). Piskopos ise giderek krallık iktidarının yardımcısı olarak görülür.

1357 yılından itibaren, "Maison aux Piliers", Şehir Bürosu (eskiden su tacirlerinin ticaret ortaklığı) kapsamındadır. Paris burjuvazisinin tedarik, gelir ve yatırımlarından sorumlu olan bu büro, aslında, Büyük ve Küçük Büro'nun birleşmesidir. Küçük Büro, tacirlerin temsilcisi ile kralın ve şehrin vekilharcından ve dört yargıçtan oluşan idari çekirdektir. Büyük Büro bu ilk yapının etrafında şekillenir ve buna burjuvalardan oluşan bir seçmen yapısının seçtiği yirmi dört danışman eklenir. Grève Meydanı'ndaki Belediye Binası'nın ilk taşı 15 Temmuz 1533'te konmuştur. Çalışmalar Boccador lakaplı ünlü İtalyan mimar Domenico da Cortona'nın yönetiminde başlar ve 1628 yılına dek sürer. Bu inşaatı hatırlatmak için mermerden bir levha konulmuştur:

"Şehir birliği, Paris şehrinin halkı ve şehir soyluları bunu hak ettiği için, her şeye muktedir Fransa Kralı I. François kamusal işlerin yönetimine ve toplantılara yönelik bu binanın inşasını 1533 lütuf yılında, 15 Temmuz'da emir ve emanet etmiştir. 1533 yılının 13 Eylül'ünde temeli atılmıştır. Tacirler zabiti Pierre Viole, Claude Daniel, Jean Barthelemy, Martin de Bragelongne, Yargıç Jean Courtin; Mimar Domenico da Cortona.

"Binanın ilk taşının konulmasından itibaren, inşaat, dönemin koşullarına uygun olarak, barış ya da savaş dönemlerine göre, paranın az ya da çok olmasına bağlı olarak bir dizi değişim, duraklama ve yeniden başlama evresinden geçti. Bu dalgalanmaların izi arşiv belgelerinde ve özellikle Şehir Bürosu'nun kararlarında görülür. Bunlar, deyim yerindeyse, inşaatın farklı evreleridir; bu evreler, başlangıç tarihi olan 1533 ile inşaatın tamamlandığı dönem olan 1628 arasında aşağı yukarı normal bir akış izler."

Din Savaşları. – Paris Din Savaşları'ndan derinden etkilenmiştir. Luther ile Calvin'in dogmaları Sorbonne tarafından çürütülmüştür. Din çatışmaları 8 Ağustos 1523'te yakılan Jean Vallière'in ölümüyle başlar. Reform geçiren kilise, IV. Henri'yle evliliğinden sonra Navarra Kraliçesi olan Marguerite d'Angoulême'in desteğini alır. Nicolas Cop, Jean Calvin ya da Gérard Roussel'in etkisi karşısında, Amboise'da kral meclisinin kapısına asılan ilanları takiben, I. François sert bir baskı uygular. Kral, hoşgörülü hükümran giysisini terk ederek, merhametsiz bir mücadeleye girişir. Paris'te Luthercilere karşı ayin, tören ve

kıyımlarla sapkınlar için hazırlanan odun ateşleri görülür. II. Henri bu savaşı şiddetlendirir; Paris Protestanlığının amansız bir düşmanıdır. 8 Ekim 1547'de, sapkınları yargılamak ve ölüme mahkûm etmek üzere "ateşte yakılma cezası verilen yargı yeri" ("Ateş Meclisi") kurulur. 1551 yılında, Chateaubriand Fermanı, Sorbonne teologlarının rızası olmadan her türlü dinsel eser basımını yasaklar. Compiègne Fermanı (24 Temmuz 1557) Cenevre'de bulunmayı ve kutsallığa hakaret eden kitapların elde bulundurulmasını cezalandırır. Güçlü bir Protestan cemaatin varlığını sebatla sürdürmesi (yaklaşık 20 bin Parisli) ve bu cemaatin Poppincourt Tapınağı'nda, başpiskoposluk evinde ya da Pré-aux-Clercs'te toplanmaya devam etmesi, Katoliklerin ('Guise'ler) öfkesine yol açar. Saint-Barthélemy katliamı, Dördüncü Din Savaşı denen savaşı başlatır (1572-1573). 24 Ağustos 1572 şafağından itibaren Paris altı gün sürecek bir dehşete maruz kalır; 5 ya da 6 bin kişi (Protestan ve Katolik), krallığın geri kalanına da yayılan bu kıyımın kurbanı olur. Başkent yirmi yıl boyunca bu ateşin korlarının acısını çekecektir. III. Henri'nin Navarra kralıyla uzlaşma teşebbüsü, Kutsal Katolik Kilisesini Savunma Birliği'nin kurulmasına yol açar. Paris, Mayıs 1588'den itibaren, Henri de Guise'in, Cizvitlerin ve Fransiskenlerin kalesi olur. Henri de Guise'in, ardından III. Henri'nin öldürülmesi (1 Ağustos 1589), şehri müstakbel IV. Henri'yle doğrudan bir karşıtlık içine sürükler. Beş yıllık kuşatma boyunca, Paris, Huguenotlar karşısında Katolikliğin kalesi olur. Şehir ayakta kalabilmek için aylarca fedakârlık etmek zorunda kalır. Parisliler aç kalırlar, köpek, kedi, fare yemek

zorunda kalırlar ama teslim olmazlar. Paris, krallığın Katolikliğe geçişiyle politik olarak kuşatılmış olmalıdır. "Paris bir ayine değer" sözü ünlüdür. 22 Mart 1594'te IV. Henri tükenmiş bir şehre girer.

> "Bu şehrin hali içler acısıydı, bütünüyle ayakta kalan pek az ev vardı, çoğu oturulabilir durumda değildi, kırlık alanlar bomboş ve ekilmeden bırakılmıştı. Bununla birlikte, Paris yeniden doğmakta gecikmedi."

II. – Şehrin rönesansı

Gözden düştüğü yılların ardından (kral Loire kıyılarına yerleşir), Paris, I. François ile birlikte merkezi bir konum işgal eder (1528). 16. yüzyıl başında şehrin yenilenmesinin yaratıcılarından biri odur.

> "İlerlemeye ve gelişmenin yararlarına, keza devlet adamının sosyo-ekonomik olaylara hakimiyetine inanılan, hâlâ genç bir yüzyılda, I. François, Paris'in şehirleşme patlamasından hoşnuttur ve bununla gurur duymaktadır. Dahası, 1543 yılında şehirde hâlâ sahip olduğu işe yaramaz bütün büyük mülkleri paylaştıran kralın kendisi de bu hareketi beslemeye aktif olarak, bizzat katılır. Bu konuda, kraliyet mülkünün dokunulmazlığı dogmasının tersine, kendinden önceki V. Charles örneğini izler; ayrıca, surun Buci Kapısı'nı Saint-Germain kasabasına açtırır. Bu karar, eski manastır etrafındaki zaten çok faal inşaatı hızlandıracaktır."

I. François'yla birlikte şehir güzelleşmeye başlar. Başşehrin ilk belirgin planları 16. yüzyılın bu ilk yarısında basılmıştır.

Krallığın etkisi, İtalyan sanatının izlerini taşıyan bütün bir hümanist akımda, gotiğin hükmünde ifade bulur. Kral onlarca mimari projeye girişmiştir. Bunlar 16. yüzyıl sonunda, hatta 17. yüzyılın ortasında tamamlanır. Daha önce sözü edilen Belediye Binası'nın inşasına Louvre'un batı kanadının yapımını da eklemek gerekir. Pierre Lescot burada Rönesans'ın yeni üslubundan esinlenmiş bir esere imzasını atar. Catherine de Médicis (1564) Clos des Tuileries'de bir saray yapılmasına karar verir. Philibert de l'Orme ana köşkün ilk büyük düzenleyicisi olacaktır. Jean Bullant onun ardından gelir. Fakat krallık naibi sarayda asla kalmayacaktır. 1570 yılında daha emin bir konumu tercih eder: Soissons Konağı (bugünkü ticaret borsası). Bununla birlikte, Tuileries, şehrin surların dışında da büyümesinde yeni bir evredir.

Kral önemli sayıda kilise inşa etmeye ya da mevcudun restorasyonuna karar verir. Saint-Merry, Saint-Eustache ya da Saint-Victor gibi yapıların çoğuna gotik üslup –"alev alev tutuşan gotik"– damgasını vurur.

Sol yakadaki iki mahalle (Sainte-Geneviève –Quartier Latin– ve Saint-Séverin) akademik ve entelektüel yaşamın önemli bölümünü daima barındırır. Nüfus esasen din adamlarından, usta ve öğretmenlerden oluşmaktadır. 12. ve 13. yüzyıllardaki sefil görünümlerinden söz ettiğimiz kolejler sahici eğitim ve hümanizma (İtalyan, Yunan, İbrani kökenli) mekânlarına dönüşür ve artık varlıklı öğrencileri de kabul eder. Büyük ailelerin oğulları (soylular

ya da burjuvalar) bu kurumlara gidip gelir. 1556 yılında I. François "lecteurs royaux" kolejini açar. Kolejler arasındaki bu çatışmada İsa Cemiyeti 16. yüzyıldan itibaren çok etkili bir konum edinir. Yazı devrimi (matbaa, kitapçılar) yerini bulmuştur. Saint-Jacques Sokağı'ndaki "Soleil d'Or" dükkânı kutsal metinlerin ve hukuk metinlerinin basıldığı önemli bir yerdir. Matbaa, ciltçilik, varakçılık Saint-Jacques ya da Montorgueil sokaklarında bulunmaktadır.

Bu yüzyıllardaki ana sorun şehrin büyümesiyle bağlantılıdır. Kenar mahallelerin genişlemesi, nüfusun artışı sorunu, şehrin denetlenemez bir şekilde büyüdüğünü gören kraliyetin kaygısından ve Paris ile taşra arasındaki dengeyi daha bütünsel biçimde kurma iradesinden ayrı değildir.

I. François döneminde başlayan yeni sur yapımı XIII. Louis döneminde tamamlanır. Burçlardan oluşan bu sur özellikle sağ yakayı Conférence Kapısı'ndan Saint-Denis Kapısı'na dek sarar. Saint-Honoré kenar mahallesi ile Richelieu Sokağı civarını içine alır.

> "Çevresinde dağ ya da tepe bulunmayan güzel bir düzlüğün merkezindeki Paris şehrinin havası mükemmeldir. Şehir, kenar mahalleleri hariç, düz bir çizgi halinde, 3820 adım uzunlukta (Roma ölçüsü) ve 3650 adım genişliktedir; kenar mahallelerin her biri aşağı yukarı 1000 adımdır. Şehre girilen Saint-Jacques kenar mahallesi 1740 adımla diğerlerini geride bırakır. Saint-Marcel kenar mahallesi de aynıdır. Hepsinin en büyüğü olan Saint-Germain kenar mahallesi bir şehir kadar büyüktür; son savaşlardan önce buranın nüfusunun 18 bin kişi olduğu söylenir.

Şehrin on dört kapısı vardır. Bunların beşi duvarcı işidir" (1599 yılında Francisco Grégory d'Ierni'nin Paris tasvirinden alınma).

IV. Henri'nin hükümranlığı, başkentin görünümünde önemli dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir (hastaneler, çeşmeler, köprüler, meydanlar, sokaklar). Maximilien de Sully ve François Miron (1604-1605 arasında tacirlerden sorumlu görevli) ile birlikte kral çok sayıda projeyi teşvik eder ve somutlaştırır. Bu mimari operasyonlar alan açarak, su dağılımını kolaylaştırarak ya da ulaşımı iyileştirerek Paris'e "soluk aldırmıştır." Krallığın yaptırdığı işlerin simgesel örneği, çalışmaları III. Henri döneminde, 1578'de başlayıp 1606 Temmuz'unda tamamlanan Pont-Neuf'tür. Bu, mimar Baptiste Androuet du Cerceau'ya borçlu olunan en özgün eserlerden biridir. Köprü, nehrin iki yakası arasındaki ilk doğrudan bağı (270 metre) sağlar. Aynı zamanda, geniş yüksek kaldırımlarıyla birlikte, üzerinde ikâmet edilmeyen bir köprü olma özelliği de gösterir. Birinci derecede önemli bir ulaşım ekseni ve gezinti yeridir. IV. Henri'nin ölümünden sonra, Jean de Bologne, kralın at üstünde bir heykelini yapar. Pont-Neuf, şehrin kalbindeki bu birleştirme çizgisi olarak kalmıştır ("İnsan vücudunda kalp neyse, Pont-Neuf de şehirde odur", Louis-Sébastien Mercier). Yukarıda, Notre-Dame Adası ile Vaches Adası'nın birleşmesi (1614) (yapımcısının adıyla) Marie Köprüsü'nün inşasıyla sağlanır.

IV. Henri döneminde Paris'in anıtsal tarihinin bir diğer önemli özelliği meydanlardır. Bu yeni köprü ile saray arasında, kral, Dauphine Sokağı ile Dauphine Meydanı'nın

kurulmasına karar verir (1607). Hükümran, böylelikle, doğumundan altı yıl sonra veliahtı, müstakbel XIII. Louis'yi kutlamış olur. Meydan, Pont-Neuf'e doğru yönelmiş ikizkenar bir üçgen biçimindedir. Bu prestijli yapım üç ismin eseridir: Jacques Androuet, Claude Chastillon ve Louis Métézeau.

Sağ yakadaki Royale Meydanı, her bir kenarı 144 metre olan bir karedir ve Tournelle'lerin eski köşkünün bulunduğu alan üzerinde inşa edilmiştir (VII. Charles ile XI. Louis'nin konutu). Kral IV. Henri'nin 1605 tarihli fermanında resmen belirttiği iradenin ürünüdür.

> "Temmuz 1605 tarihli ferman, mimarların ve gelecekteki mülk sahiplerinin uyması gereken şartnameleri belirtmektedir: Kare şeklinde bir meydanın dört köşesinde, tuğla önyüzlü ve taşlarla desteklenmiş dokuz köşk. Tek tip cephelerin ardında herkes kendi konağını dilediği gibi düzenleyecektir."

1612 yılında, kralın ölümünden iki yıl sonra, meydan bütünüyle tamamlanır. Aynı yıl, XIII. Louis'nin evliliği onuruna verilen şenlikler burada düzenlenir. 1639 yılında kralın heykeli meydanın ortasında yükselir.

IV. Henri, katledilmesinden birkaç ay önce, bostan arazileri üzerinde (Marais ile sur duvarı arasında) üçüncü bir meydan açmayı arzular. Bu girişim Claude Chastillon ile Jacques Alleaume'a emanet edilir. 1610 yılında çalışmalar kesintiye uğrar. France Meydanı ne yazık ki plan aşamasında kalacaktır. Bu güzelleştirme projelerine Samaritaine'in yapımı (Pont-Neuf üzerinde bulunan bu

pompa, nehir sularının başşehre en iyi şekilde dağılımını sağlar) ve birçok hastanenin (düşkünlerevi, Charité Hastanesi, Sainte-Anne Hastanesi ve Saint-Louis) restorasyonu da eklenir.

XIII. Louis, kendi hükümranlığı sırasında babasının başladığı işleri sürdürür. Salomon de Brosse'un idaresinde, Marie de Médicis, Médicis Sarayı'nın yapımına girişir (1615). Bu müstakbel Luxembourg Sarayı, Floransa'daki Pitti Sarayı model alınarak yapılır. Ayrıca, Paris'teki birçok anıt da bu dönemde tamamlanır. Richelieu 1624-1636 arasında yeni bir sarayın inşasını tamamlar (geleceğin Palais-Royal'i olan Palais-Cardinal). Şehrin tarihi açısından önemli bir yıl olan 1622'de Paris bir başpiskoposluğun merkezi olur.

17. yüzyılda yeni mahalleler oluşur. Marguerite de Valois'nın Pré-aux-Clercs'te başlattığı yapımlar ve Pont-Royal'in yeniden doğuşu, zarif dış mahalle Saint-Honoré'nin gelişiminin kökeninde yatmaktadır. Saint-Jacques ve Saint-Honoré dış mahalleleri genişler. Marais mahallesi, Royale Meydanı'nın cazibesinden yararlanır. Saint-Louis Adası'nda zengin para babaları doğu kesimine yerleşirler: Bu, giderek daha fazla spekülasyona bağlanan yeni alanların gelişimi demektir (arazilerin parsellere bölünmesi).

III. – XIV. ve XV. Louis dönemlerinde şehir

Paris krallığın ürünüdür ve krallığın geri kalanı için etkileyici bir şehirdir. Vincent Milliot bu olguyu habercilik literatürü aracılığıyla inceler.

"Daha Eski Rejim döneminde, Paris, demografik kitlesi bakımından olduğu kadar görkemli anıtlarının görünümü bakımından da krallığın diğer şehirlerine baskındır. Monarşik ve dini yapılara duyulan açlıkla mekâna ve taşa kaydedilen bütün iktidar sembolleri mitolojiyi beslemekte ve ruhları etkileyebilmektedir. Şehrin tarihi Fransa krallarının kahramanlık destanlarıyla ve Katolikliğin başarılarıyla çakışmaktadır. Kırsal nitelikteki bir Fransa'nın ortasında, sınırlı şehir dünyasının büyük ölçüde öncüsü olan bu 'engin Paris dünyası', insanların ve nesnelerin yoğun dolaşım yeri olarak kendi özgünlüğünü sergilemektedir."

17. yüzyılın son çeyreği ve 18. yüzyıl, krallık tarihindeki bu istisnai şehre damgasını vurmaktadır.

Paris (parlamenterlerin ve soyluların) başkaldırı şehridir, kargaşa döneminin (1648-1652) odağıdır. (1638'de doğan) kralın yaşının küçüklüğünden ve vergi artışı ("Toisé Fermanı") karşısında duyulan hoşnutsuzluktan yararlanan Paris parlamentosu, Kardinal Mazarin'e karşı çıkar. Yüzlerce Parisli'nin ayaklandığı barikat gününden (26 Ağustos 1648) sonra, saray, Saint-Germain-en-Laye'e çekilir ve Condé ordusu aracılığıyla başkenti kuşatmaya karar verir.

"Mayıs 1588'den bu yana barikatlar görülmemişti, fakat anıları hâlâ canlılığını koruyordu. 26 Ağustos 1648'de Birlik unutulmamıştı, altmış yıl boyunca tavanaralarında uyuklamış olan silahlar şimdi ellerde ve omuzlardaydı."

Rueil Barışı (Mart 1649), ardından sarayın Paris'e geri dönüşü (18 Ağustos), Prenslerin Başkaldırısı'ndan ancak

birkaç hafta önceye denk düşer. Condé, Conti prensi, Retz kardinali ve Longueville dükü arasındaki ittifak, şehri yeni bir kargaşa evresine sürükler. Genç kral Paris'ten ikinci kez kaçmak zorunda kalır. 2 Temmuz 1652'de, surların dışında bulunan Saint-Antoine mahallesi, Turenne ile Condé orduları arasındaki şiddetli çatışmalara sahne olur. Gaston d'Orléans'ın kızı Matmazel de Montpensier (Büyük Matmazel) Bastille topuna ateş açtırarak ve Saint-Antoine Kapısı'nı açtırarak Condé'ye zaferi armağan eder. İki gün sonra, Condé, Paris belediyesine cephe alır ve belediye binası önündeki kalabalığa ateş açar. Paris burjuvazisinin düşmanlığı karşısında, Condé prensi, başşehri terk ederek (13 Ekim 1652) İspanyol Hollandası'na sığınır. Paris, bir kez daha, bir kralın surlardan içeri girişini kutlamaktadır. 21 Ekim tarihinde XIV. Louis ve Anne d'Autriche Parisliler tarafından alkışlanır. Kral onuruna düzenlenen büyük şenlikler, kralın maruz kaldığı dramatik olayların derin izini silemez. Belirgin güvenlik gerekçeleriyle, XIV. Louis, Louvre'u Palais-Royal'e tercih eder ve 1617 yılına dek Paris'te kalır. 10 Şubat 1671'de kral başşehirden ayrılarak Versailles'daki sarayına gider. Artık kralın iktidar merkezi ve saray onlarca kilometre mesafededir. XIV. Louis'nin hükümranlığı altında şehir yine de büyümeye ve güzelleşmeye devam etmektedir.

> "400-500 bin sakiniyle, Paris, Colbert'in uzun süre efendisini getirtmeye çalıştığı başşehir olarak kalır. 1663 yılında, ünlü bir mektupta, onu, bakanların ve saray nedimlerinin asıl konutlarının bulunduğu Paris'e Versailles'ı tercih etmekle suçlar... Bütün önemli kurumlar, yüksek

mahkeme ve parlamento, adalet ve polis, akademiler, bilimsel kurumlar, kraliyet atölyeleri burada kalmıştır. Fakat hükümet kararları Versailles'da ve kral meclislerinde alınmaktadır. Buna karşılık, Colbert'in *Instruction*'da oğlu Seignelay'e yazdıkları, Versailles'a kesin olarak yerleşmesine rağmen, yirmi yıl sonra da doğruluğunu korur: 'Paris krallığın başşehri ve kralların konutu olduğundan, bütün iç işlerin buradan başladığı kesindir...'"

Kralın Paris'te geçirdiği yıllar boyunca şehir önemli dönüşümler geçirir. İnşaatların genel denetçisi Colbert, başşehri yeni bir Roma yapmayı hayal etmektedir. Böylece, kralı şehrine, Paris'in ve sakinlerinin adını da monarşinin gücüne bağlamayı arzulamaktadır. Colbert, projelerini gerçekleştirebilmek için, şehrin polis müdürü Nicolas de La Reynie'ye güvenmek durumundadır. Görkem ve temizlik kaygıları bu iki insanın adıyla anılır. Bu dönemin büyük çalışmaları tam da bu ikili niyetin ifadesidir. Bu projelere adını veren belli başlı mimarlar Louis Le Vau (1612-1666), François d'Orbay (1634-1697), Libéral Bruant (1637-1697) ve Jules Hardouin-Mansart'dır (1646-1708).

Louvre'un kare avlusu (kuzey, ardından da güney kanadı) tamamlanmıştır. İtalyan mimar-heykeltıraş Bernini kendi bakış açısını dayatmayı başaramazken, Claude Perrault ünlü Colonnade'ı diker (1670). Tuileries, Le Vau'nun çizdiği kuzey köşküyle ve Le Nôtre'un gerçekleştirdiği muhteşem bahçeyle genişler. Devlet hastanesinden (La Salpêtrière) sonra inşa edilen Invalides'in misyonu yaralı askerleri barındırmaktır. Grenelle düzlüğünün ortasındaki bu muhteşem mimari bütün (iki kiliseyle birlikte)

kapılarını 1674'te açar. Kralın onuruna da iki büyük meydan inşa edilmiştir. Bu dalkavuk şehirciliğe, Mareşal de La Feuillade ve Louvois'nın inisiyatifiyle gerçekleştirilen Victoires (1689) ve Vendôme meydanlarında da rastlanır.

> "Bütün bu eserler dalkavukların eserleriydi. O dönemde Paris'te yapılan her şey, kendisini hoşnut etmek için birkaç kişinin seferber olduğu XIV. Louis'nin kişiliğini eksen almıştı. Kısacası, kralın kişiliği şehircilik kaygılarını --eğer varsa– geride bırakır. Paris'in Antik Roma'yla karşılaştırılması, doğrudan doğruya bu dalkavukluk kaygısından kaynaklanır."

XIV. Louis'yle birlikte Paris açık bir şehir olur. Fransa'nın askeri başarıları başşehrin güvenliğini sağlıyor gözükmektedir. 1660'lı yılların sonunda Fransa Avrupa'nın ilk ordusuna sahiptir ve Aix-la-Chapelle Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte (Mayıs 1668) Lille'i ve Flandres'ın bir bölümünü ilhak eder. Burçlu surun ("Fossés-Jaunes suru") tamamlanmasından otuz yıl sonra kral surları yerle bir eder. Karar (7 Haziran 1670 tarihli buyruk) önemlidir ve tam bir tutum değişikliğinin ifadesidir. Surların güzergâhı Paris'in büyük bulvarlarının habercisidir. Şehrin artık ağaçlandırılmış geniş ulaşım alanları vardır ("Nouveau Cours"). 1672 ve 1676 yıllarında iki zafer anıtı (Saint-Denis Kapısı ve Saint-Martin Kapısı) krallığın bu tutumunu yüceltir.

> "O dönemin Paris'inde *Kraliyet Yolu* olan ve Saint-Denis Bazilikası'ndan Cité Adası'na götüren, aynı adı ta-

şıyan sokakta kurulmuş Saint-Denis Kapısı, 1672 yılında, masrafları şehir tarafından karşılanmak üzere açılmıştır. Ren hududu üzerinde kralın zaferini yüceltmektedir: Tahkim edilmiş kırk yer iki aydan kısa sürede fethedilmiştir. Fazlasıyla ağırlık taşıyan sütunsuz mimarisiyle yapının bütünü zarafetten yoksundur; Anguier kardeşlerin alçak kabartmaları, Paris tarafından bakıldığında Ren geçişini, karşı taraftan bakıldığında ise Maëstricht'in alınmasını resmeder. Zafer abideleriyle süslü piramitler, Parislilerin ilk zafer anıtlarına biraz canlılık katmaktadır. Saint-Martin Kapısı da Blondel'in eseridir, fakat öğrencisi Pierre Bullet tarafından 1674 yılında yapılmıştır. Besançon'un alınmasının ve Alman, İspanyol ve Hollanda ordularının bozguna uğratılmasının anısıdır. Üç girişi ve Desjardins, Marsy, Lehongre ve Legros imzalı yarım rölyefleri vardır. Kral burada çıplak olarak ve perukalı Herkül şeklinde canlandırılmıştır."

Şehir kenar mahallelere doğru genişlemeye devam etmektedir. Bu durumun sonucu olarak, yeni polis komiseri Marc René Le Voyer de Paulmy d'Argenson 12 Aralık 1702 tarihli kraliyet buyruğunu uygular ve şehri yirmi mahalleye ayırır.

Kralın ölümüyle birlikte (1715), genç kralın (5 yaşındadır) başşehre dönmesinin ardından, Rejans dönemi başlar (12 Eylül 1715). Paris, birkaç seneliğine de olsa, yeniden sarayın ve zevklerinin şehri olur. Fakat başşehrin eğlenmek için 1715'i beklediği sonucunu çıkarmak çok yanlıştır. Yıllardan beri top oyunu oynanan salonlarda tiyatro gösterileri düzenlenmektedir. 1643 yılında Je-

an-Baptiste Poquelin, Mazarine Sokağı'na yerleşir. 1681 yılında kurulan Comédie-Française, Étoile'deki (Fossés-Saint-Germain Sokağı) top oyunu salonunu işgal eder. Özel ve kamusal bahçeler, köprüler, avlular, eğlence ve gezinti yerleri vardır. Tıbbi bitkiler barındıran kraliyet bahçesi (Bitki Bahçesi), Tuileries, Cours-la-Reine, Pont-Neuf gibi yerler modadır. Buralar, piyasa yapmaya, satıcıların tezgâhları arasında dolaşmaya ya da ip cambazlarının gösterilerini alkışlamaya gelmiş binlerce Parisliyi barındırmaktadır. 17. yüzyılın son çeyreğinde, Paris burjuvazisi, İtalyan Francesco Procopio dei Coltelli'nin açtığı bir kafe olan *Procope*'un (1686) harikalarını tadar.

Eğlence ve ekonomik dram: İskoçyalı Law'un projesi, Paris'i (özellikle Banque Générale'in bulunduğu yer olan Quincampoix Sokağı) yeniden ön plana çıkartır. Başşehir, dört yıl boyunca (1716-1720) Orléans Dükü'nün dostu olan zengin para babasının projelerine (banka, kâğıt para) ve yıkımına göre yaşar.

Güneş Kral'ın torununun torunu, 20 Haziran 1763'te açılışı yapılan, at üstündeki XV. Louis heykelinin Cours-la-Reine ve Tuileries arasına (gelecekteki Révolution, daha sonra Concorde Meydanı) yerleştirilmesiyle Paris'te iz bırakır. 30 Mayıs 1770 tarihinde, veliahtın genç Arşidüşes Marie-Antoinette'le evliliği vesilesiyle bu meydanda büyük bir şenlik düzenlenir. Muhteşem havai fişeklerin atıldığı bu gün zevk, eğlence ve büyük bir üzüntü günüdür, çünkü düğün ölümlere yol açan bir izdihamla sonuçlanır. XV. Louis'nin hükümranlığı Paris'in görünümüne kimi yenilikler getirir. Madam de Pompadour'un bunca arzuladığı askeri okul (1773) Ange-Jacques-Gabriel tara-

fından inşa edilmiştir; cerrahlık okulu Jacques Gondoin tarafından yapılmıştır (1775). Jacques-Denis-Antoine'ın eseri olan darphane (1768) XVI. Louis tarzının başlatıcısıdır. Panthéon'un yapımı (eski Sainte-Geneviève Kilisesi) 18. yüzyılın ikinci yarısının büyük bölümünü kapsar. Soufflot'nun planları (1757) ile devrimin arifesindeki çalışmaların icrası arasında otuz yılı aşkın süre geçmiştir. Buna paralel olarak, Roule mahallesinin gelişim göstermesiyle ve Champs-Elysées ormanlık geçidinin Rond-Point'den Butte'e (Étoile), ardından Seine'e dek uzamasıyla birlikte, şehir, batı istikametinde önemli bir genişleme gösterir. Paris'in sınırları, şehir-kenar mahalle ayrımı sorunu, bu anarşik büyümeden çekinen ve Paris nüfusunun artışından endişe duyan kraliyet iktidarının şaşmaz kaygısıdır. Krallık buyrukları, periferinin bu genişleme hareketini durdurmak bir yana, yavaşlatamaz bile.

Bütün 18. yüzyıl boyunca, şehrin görünümü, krallık buyruklarına, bireysel inisiyatiflere ya da idari yapının inisiyatiflerine bağlı bir dizi müdahaleyle dönüşür. Sokağın görüntüsü değişir. Tenekeden ya da taştan levhalarla yol adları belirtilir, artık her konut bir numarayla belirlenmiştir. Polis müdürünün (Argenson, Sartine, Lenoir) tanımladığı öncelikler (sağlık, güvenlik, trafiğin iyileştirilmesi) somutlaşır. Kandilli sokak lambalarıyla aydınlatma, yüzyılın son onyıllarında genelleşir. Périer bankerlerinin Su Kumpanyası tarafından inşa edilen Gros-Caillou ve Chaillot buharlı pompaları (1777) içme suyu dağıtım ağını yetkinleştirir ve halka açık banyoların ihtiyaçlarını karşılar. Nicolas Sauvage ile Blaise Pascal'ın buluşları (fayton, saltanat arabası, gezinti arabası) mahalleler arasında atla

dolaşmayı kolaylaştırır. Hamalların taşıdığı koltuklar ortadan kalkar. 1750 yılında 10 binden fazla kiralık ve ödünç at arabası başşehirde dolaşmaktadır. Yangın arabalarının çoğalması ve itfaiyecilik hizmetinin Antoine Gabriel de Sartine (1721801) tarafından örgütlenmesi ("kralın itfaiye muhafızları") yangın tehlikesine karşı şehir sakinlerinin güvenliğini gerektiği gibi sağlar (8 Haziran 1781'de Kraliyet Sarayı Operası alevlere yem olmuştu). Yolların sağlıklı ve temiz olması idarenin önceliklerinden biridir. Hijyen kaygısıyla, belli başlı bütün geçiş yerleri (avlular, köprüler, kaldırımlar...) suyla yıkanır. Kullanılmış suların atılması önemli bir sorundur. Sol yakanın akarsuyu olan La Bièvre, yüzyıllardan beri açık hava kanalizasyonu işlevi görmektedir. On bir yıl boyunca tacir zabiti olan Michel Turgot çok sayıda önemli çalışma başlatır: bir kanalın ve geniş bir sarnıcın açılması (Filles-du-Calvaire Sokağı).

IV. – Şehirde devrim

XVI. Louis'nin Fransa kralı ilan edilmesinden altı yıl sonra, 1870 yılında, Paris, Mültezimler Duvarı denen duvarın yapımıyla birlikte yeniden ve kısmen kapanır. Bu yeni sur, zahire dolaşımı üzerinde denetim kurmayı ve kenar mahallelerden şehre giren mallar üzerinden bir ayakbastı parası almayı amaçlamaktadır. Bu proje, başşehrin sınırlarının -önceden sözü edilen– büyümesi ve tanımlanması sorunundan ayrı değildir. Giriş vergisi almak hem devleti, şehri zenginleştirmektir, hem de Paris ile kenar mahalleler arasında fiziksel olarak bir sınır çizgisi saptamaktır. Tacir-

ler idaresinin eski görevlisinin oğlu Bakan Anne-Robert Turgot'nun (1727-1781) kararı soyluların isyanını kesin olarak durdurur. Mültezimlerin bir ayakbastı suru inşa ettirmesi Parislilerin güvensizliğini ve hoşnutsuzluğunu artırır ("Duvarla çevrili Paris, duvar gibi sessiz Paris"). Surun dışında, 1860 yılına dek başşehrin idari sınırı olan bu yeni hattın en az 100 metre yakınında kesinlikle ev yapılamaz. Duvar 25 kilometre uzunluğunda, 4-5 metre yüksekliğindedir. Mimar Claude-Nicolas Ledoux'nun (1736-1806) planını çizdiği para tahsil bürolarıyla ("Paris'in giriş revakları") birlikte 56 kapısı vardır. Günümüz Parislisi bu eserin kimi izlerini Denfert-Rochereau ve Nation'da bulabilir.

> "Paris'i fiziksel bir bakışla değerlendirmek ister misiniz? Notre-Dame'ın kulelerine çıkın. Şehir bir balkabağı gibi yuvarlaktır; şehrin maddi yapısının üçte ikisini oluşturan, hem beyaz hem siyah alçı, şehrin yumuşak kireçten yapıldığına ve yumuşak kireç üzerinde yükseldiğine işarettir. Sayısız bacadan yükselen sonsuz duman, çan kulelerinin sivri tepesini gözden gizlemektedir; bunca evin üzerinde bir bulut oluştuğu görülmekte ve şehrin soluk alıp vermesi, deyim yerindeyse, hissedilmektedir" (Louis-Sébastien Mercier, *Tableau de Paris*, 1780).

550-600 bin nüfuslu bu başşehirde, yani (25 milyon Fransız'ı barındıran) ülke nüfusunun % 3,5'unun toplandığı, Avrupa'nın bu en kalabalık şehrinde devrim yayılır. Paris'teki Fransız Devrimi'ni incelemek gibi bir niyetimiz yok, fakat çerçevesini Paris'in oluşturduğu bir tarihin önemli anlarını vurgulamak istiyoruz.

Parislilerin şikayet defterlerinde belirttikleri görüşe karşın, XVI. Louis, ulusal meclislerini Versailles'da toplar. Parisliler 12, 13 ve 14 Temmuz günleri sahneye girer. Necker'in geri gönderilmesi, yabancı birliklerin yaydığı korku ve Bastille'in alınması, Paris'i bir aktör, devrimci bir model yapar. Ayın 13'ünde belediye binası işgal edilir. La Fayette şehri savunması gereken Ulusal Muhafızların başına geçer. Bu hareketin başat dönemi olan Bastille'in alınması, yankısı Fransız kırsalında ve Versailles'da işitilen sembolik bir eylemdir. Tacirlerin idari görevlisi Jacques de Flesselles ile Launay valisi öldürülür. 17 Temmuz'da, Necker'i geri çağırmış olan kral belediyeye teslim olur. 15 Temmuz'dan itibaren Jean-Sylvain Bailly Paris belediye başkanıdır. Ünlü astronom, şehrin yeni örgütlenmesinin temsilcisidir. Başkent Eski Rejim'in kurumsal giysilerini çoktan toprağa gömmüştür. 17'sinde, Bailly, kralı Chaillot'da kabul eder. ("Efendimiz, Majestelerine şehri Paris'in anahtarlarını getiriyorum. Bunlar IV. Henri'ye sunulan anahtarların aynısı; o kendi halkını fethetmişti, burada halk kralını fethetti.") Bir uzlaşma günü müdür bu? XVI. Louis üç renkli kokart takar (mavi ve kırmızı Paris'in renkleri, beyaz ise krallığın rengidir) ve belediye de Bastille Meydanı'na yerleştirilecek bir kral heykeli projesi tasarlar. Komplo günü müdür yoksa? 22 Temmuz'da, kralın temsilcisi, polis müdürü Bertier de Sauvigny tutuklanır ve parça parça doğranır.

4 Ekim 1789 günü Parisliler şehirden çıkarlar. Versailles ile başşehir arasındaki bu birkaç saatlik uzam-zamanda kraliyete kalkan olan koruma bir gün içinde yok olur. Başşehrin isyanı Versailles'ın pencereleri altında

olup biter. "Fırıncı, karısı ve küçük çırakları" [XVI. Louis, Marie-Antoinette ve XVII. Louis] Tuileries'ye getirilirler. Paris ipleri ele alır: Kraliyet ailesi, hükümet ve meclis artık başşehirdedir. Paris'in bu konumu, bu politik işlevi, şehrin yeni statüsünü tanımlayan 21 Mayıs 1790 kararnamesinde yeniden karşımıza çıkar. Şehir kraliyet iktidarından kurtulur. 48 seksiyona bölünür. Beşinci maddenin tanımladığı belediye, yalnızca aktif yurttaşlardan oluşan, kısıtlı bir kurul tarafından seçilir. Beş komisyon polis dosyalarını, maliyeyi, iaşeyi, kamusal kurumları ve kamusal işleri yönetmekle görevlendirilir.

> "Madde 5: Belediye, bir belediye başkanı, on altı idareci, otuz iki meclis üyesi, doksan altı soylu, bir belediye savcısı ile onun yokluğunda görevlerini yerine getirecek iki vekilden oluşacaktır."

2 Ağustos 1790 tarihinde, Bailly, seçildikten sonra fiilen Paris belediye başkanı olur. 11 Kasım 1791 tarihine kadar iki yıllık bir görev süresi vardır. Onun ardından, Jérome Pétion, Philibert Borie, René Boucher, Nicolas Chambon ve Jean-Nicolas Pache gelir. Montanyarlara katılmış bir Jironden olan bu sonuncusu, özellikle kamu binalarının üzerine yazdırttığı "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" sloganıyla tanınmıştır.

Ruhbanın sivil anayasasına karşı kraliyetin muhalefeti ve başarısız kalan bir kralı kaçırma teşebbüsü Paris'in havasını ağırlaştırır. Kral gözetim altındadır. 20 Haziran 1792'de, Saint-Antoine ve Saint-Marceau mahallelerinden gelen 20 binden fazla Parisli vatansever Tuileries'yi

işgal eder. Ancak, kralın başına bir cumhuriyetçi başlığı taktırdıktan sonra gideceklerdir. Bu koşullarda, 10 Ağustos 1792 tarihli İsyancı Komün (288 üye) Brunswick dükünün Parislilere yönelik tehditlerine bir cevaptır. Terör başşehre yerleşir: kuşku, hapis, yargısız infazlar, giyotin. 21 Ocak 1793 tarihinde kral darağacına götürülür. İbadet yerleri kapatılır, basına ve tiyatroya sansür uygulanır. Kamu Selameti Komitesi kendi politik tercihlerini Komün'e dayatır. Başşehri ve Fransa'yı yöneten devrimci azınlık, Robespierre'in onuruna Champ-de-Mars'ta Yüce Varlık büyük şenliğini düzenler. Askeri Okul'un karşısına Ölümsüzlük Tapınağı dikilir. II. Yıl'ın 20 prairial gününde (8 Haziran 1794) yüceltici bir gösteri olarak ortaya çıkan şey, aslında, sonun başlangıcıdır. 26 Temmuz'da (8 Thermidor) Konvansiyon, Robespierre, Saint-Just, Couthon ve Lebas'nın tutuklanmasına karar verir. Hareketin son saatleri, Tuileries, Orfèvres Rıhtımı (polis idaresi) ve belediye arasında cereyan eder. Giyotin "Trône-Renversé" ["Devrik Taht"] Meydanı'ndan alınıp Révolution ["Devrim"] Meydanı'na taşınır. Robespierre'in başını uçuran satır, Thermidor gericiliğinin ve burjuva cumhuriyetinin (1794-1799) habercisidir. Parisliler Konvansiyon'un ya da Direktuvar'ın son dönemindeki politik yaşamın da birincil aktörleri olmaya devam ederler. Sembolik olarak, Révolution Meydanı Concorde Meydanı olur (14 Temmuz 1795), fakat şehir, kıtlık ve cumhuriyetçilerle krallıkçılar arasındaki çok şiddetli gerilimler karşısında daima büyük bir yıkım halindedir. 1 Nisan ile 20 Mayıs 1795 tarihleri arasında, Konvansiyon, halk mahallelerinin ve kenar mahallelerin ("boş mideliler") sakinlerince örgütlenen isyana

karşılık verir. Bu açlık isyanlarını Pichegru ile Legendre'ın orduları şiddetle bastırır. Bu isyanların ana odağı olan Saint-Antoine mahallesi kuşatılır ve silahsızlandırılır. 13 vendémiaire (5 Ekim 1795) günü kralcılar Konvansiyon'u işgal etmeye çalışırlar. Başka talepler ve özellikle de sağ yakada bulunan başka mahalleler (Saint-Honoré Sokağı, Richelieu Sokağı) bu ayaklanmanın kaynağıdır. Monarşi yanlıları genç Bonaparte tarafından bozguna uğratılır. Başşehirde artık düzen hüküm sürmektedir. 11 Ekim 1795 tarihli kararname (1790 tarihli projenin antitezi), şehri "yürütme Direktuvarı"nın gözetimi altına yerleştirir. Paris, merkezi bir polis ve erzak bürosuyla birlikte, dört seksiyonlu on iki belediyeye bölünmüştür. Fransa'nın birincil şehri karşısında duyulan kaygı doğrudan doğruya bu bölünme mantığını besler. Farklı iktidarlara (imparatorluk, monarşi ya da cumhuriyet) esin veren basit ilke şudur: Belediye birliği bir tehlikedir. Konsüllük, ardından da İmparatorluk bu rotayı izler. 18 Brumaire hükümet darbesinin muhtemel Paris isyanlarının uzağında, Saint-Cloud'da düzenlendiğini unutmayalım.

IV. Bölüm

19. YÜZYILIN BÜYÜK ŞEHRİ

I. – İmparatorluk şehri

Devrim döneminde Paris önemli mimari dönüşümler geçirmemiştir. Paradoksal bir şekilde, özellikle dikkat çeken şey, şehirden göçün geride bıraktığı boşluktur. Çok sayıda konak ve dini bina terk edilmiştir. 1793 yılında, yeni yolların açılması amacıyla öneriler sunmak için Konvansiyon tarafından görevlendirilen Sanatçılar Komisyonu (Verniquet, Wailly, Pasquier, Gombault...) bu özel durumdan yararlanmaz. Yine de, mülk sahiplerinin yokluğunda, kamulaştırmalara ve yıkımlara izin verilmiştir. Hiçbir yapım çalışmasına girişilmez ve 1797 yılında feshedilen bu komisyonun çalışmalarından geriye yalnızca "sanatçılar planı" denen bir plan kalacaktır.

Birinci İmparatorluk döneminde şehir belirgin bir rönesans yaşar. "Rönesans" kelimesi burada "gözetim" anlamına gelmektedir. Napoléon, başşehrin özerk idaresini ortadan kaldırır. Şehir on iki idari bölge belediyesine sahiptir, fa-

kat belediye binasında mukim bir belediye başkanı yoktur. Bundan böyle, iki idari görevli (Seine ve polis) belediye işlerinden sorumludur. Seine idari yetkilisi (Frochot, ardından Chabrol ve Volvic) Paris'in örgütlenme ve idaresinin merkezi şahsiyeti olur: iktidara körü körüne bağlıdır.

1804 yılında başşehrin nüfusu 580 bin kişinin berisindedir, yani devrim yılları boyunca nüfus ciddi biçimde azalmıştır. Tersine, imparatorluk demografik olarak büyümektedir (1814 yılında 700 bin kişi).

Genel olarak bakıldığında, imparatorluğun bu onyılında daha önce başlanmış çok sayıda çalışma tamamlanır ve 1815'ten sonra tamamlanan önemli işlere başlanır.

> "Zaman onun [Napoléon] başladığı işi bitirmesine imkân tanımayacaktır, fakat geride hayranlık verici ön çalışmalar kalacaktır. Hükümranlığı sürdüğü müddetçe, bütün çabasını, çöküş halinde devraldığı ve müreffeh halde bıraktığı bu şehri güzelleştirmeye, onu yeniden inşa etmeye, düzenlemeye, güçlendirmeye ve şenlendirmeye harcadığı kesindir."

Örneğin, Konsüllük döneminden miras bir proje (1801) olan, Rivoli Sokağı (Pyramides Meydanı'na kadar) merkezli eksen, imparatorluk mimarları Percier ve Fontaine sayesinde günışığına çıkar. İmparatorluk ordularının anısına Étoile de Neuilly'de bir zafer takı dikilmesi şeklindeki büyük emperyal tasarı ancak 29 Temmuz 1836 tarihinde somutlaşacaktır.

Başşehrin mimari tarihi çoğu zaman Napoléon tarihinin olaylarına bağlanır. 1804'teki tahta çıkış töreni için

Nortre-Dame'ın içavlusu genişletilmiştir. Birçok kilisenin yıkımı ve düşkünlerevinin bir kısmının nakliyle, bir kenarı yaklaşık 80 metrelik bir alan ortaya çıkar. Vendôme Sütunu (1806-1810) Gondoin ve Lepère tarafından Traianus Sütunu model alınarak, Avusturyalılardan ve Ruslardan 1805 yılında alınan 1200 topla inşa edilmiştir. İki zafer, adlarını Austerlitz (1802) ve léna (1807) köprülerine verir. Étoile Meydanı'ndaki zafer takı, ardından Carrousel'deki zafer takı (1806-1808) aynı savaşçılığın izini taşır. Bu sonuncusunda Septimus Severius ile Constantinius'un takları taklit edilmiştir. Napoléon Paris'te pek az kalır. Jules Berthaut, Napoléon'un on yıllık hükümdarlığı boyunca Paris'te 955 gün kaldığını belirtir. Fakat, her yeni askeri zaferi kutlayan bu Paris'te, imparatorun Carrousel'deki her yeni geçit töreni, askeri birliklerin yürüyüşünü görmenin ve fener alayları düzenlemenin vesilesi olmaktadır.

Başşehir kendi Ortaçağ kabuğunun bir bölümünü parçalamaktadır. Grand Châtelet'nin (1802-1810) yıkımı, iki yaka arasındaki ulaşım problemlerini önemli ölçüde düzene koyan kurtarıcı bir operasyondur. Luxembourg'tan itibaren Observatoire yolunun açılması çalışmaları 1807 yılında, Jean-François Chalgrin yönetiminde (1739-1811) başlar. Soufflot Sokağı'nın yapımıyla birlikte Panthéon'un önünün temizlenmesine 1807 yılında karar verilir. Saint-Victor Manastırı'nın eski toprakları şarap halinin binası için kullanılmıştır. Kuzeyde, Alexandre Brongniart (1739-1813) 1804 yılında açılan (adını XIV. Louis'nin günah çıkartıcı din adamından alan) Père-Lachaise Mezarlığı'nı düzeltir. Montparnasse Mezarlığı 1824 yılında tamamlanır. Brongniard borsa binasının çalışmalarıyla da görevlen-

dirilir (1808-1827). Nehrin güzelleştirilmesinde yeni evre: Seine'in her iki yakası da rıhtımlarla çevrilir ve kıyılara taşlar döşenir.

2 Mayıs 1806 tarihli kararname sürekli su dağıtımına öncelik verir, (107 km. uzunluğundaki Ourcq Kanalı'nın (1802-1808) çalışmaları son bulur; 1822'de tamamlanan Saint-Martin Kanalı'na başlanır ve çok sayıda çeşme yapılır). Yeni Châtelet Meydanı'nın ortasındaki Palmier Çeşmesi, muhtemelen, imparatorluğun yaptırdığı bu çok sayıdaki eser arasında (Sèvres Sokağı'ndaki Mısır Çeşmesi, Château-d'Eau Meydanı'ndaki Lions Çeşmesi, Saint-Dominique Sokağı'ndaki Hygie Çeşmesi...) en ünlüsüdür. 1 Mart 1812'den itibaren halka bedava su verilir.

Institut ile Louvre arasındaki ilk demir köprü olan Arts Köprüsü'nün Mühendis Dillon tarafından inşasıyla birlikte ulaşım rahatlar. Evlerin (tek ve çift rakamlarla) numaralandırılması yaygınlaşır. Yansıtıcılı gaz lambalarının çoğalması ve gaz kullanımı (1812) aydınlatmanın hâlâ yetersiz olduğu bir şehirde belirgin bir konfordur. Son olarak, 18 Eylül 1811'de, Vali Pasquier tarafından bir itfaiyeci taburunun oluşturulmasıyla yangınlara karşı güvenlik güçlendirilir.

Rejimin son günleri, başşehri Avrupa çapındaki çatışmaların göbeğine yerleştirir. Koalisyon güçleri Paris'in kapısındadır. Ayın 29'unda, imparatorun emriyle, Marie-Louise ve Roma kralı şehri terk eder. Kral Joseph genel karargâhını Montmartre ile La Chapelle arasındaki Château-Rouge'a taşır. 30 Mart günü Paris teslim olur. Napoléon hâlâ Fontainebleau'dadır. O sırada, "krallık tümgenerali" Artois kontu, kardeşinin gelişi için Paris'te

hazırlık yapar. 31 Mart 1814'te, XIV. Louis'nin açık şehrine Prusya kralı ile Rusya çarı XVIII. Louis'den birkaç hafta önce girerler (Saint-Denis Kapısı). Şehir artık Champs-Élysées'de karargâh kuran düşman birliklerinin işgali altındadır. XVI. Louis'nin kızı olan Angoulême düşesiyle birlikte yeni kralın gelişi Tuileries Bahçeleri'nde günlerce süren bir şenliğe vesile olur. "Yüz Gün", imparatoru Tuileries'ye geri getiren kısa bir parantezdir yalnızca. 20 Kasım'da ikinci barış anlaşması Paris'te imzalanır.

II. – Devrimci ve romantik Paris

Çeyrek yüzyıllık çatışmalardan sonra Paris ve Fransa savaştan çıkarlar. Rejim değişikliğinin göstergesi olarak bazı sokak ve köprü adları değiştirilir. Napoléon Sokağı yeniden La Paix Sokağı olur, Concorde Köprüsü Louis-XVI Köprüsü adını yeniden alır. Beyaz bayrağa gelince, Vendôme Sütunu'nun tepesinde dalgalanır.

Yüzyılın bu ilk yıllarında gelişen romantizm (Chateaubriand, Nodier) Restorasyon'u hedef almaz. 1920'li yılların sonunda durum tamamen farklıdır. Bu koşullarda, şehir, Chateaubriand'ın bir imgesidir ("İki yüzyıl arasında rastladım kendime, tıpkı iki ırmağın buluştuğu yer gibi"). Devrim tamamlanmamıştır ve Paris de Restorasyon'un başşehri değildir. 1815 yılında, Parisliler, namevcut Meclis'te kralcılar tarafından temsil edilir. İki yıl sonra liberaller Paris'in politik yaşamını yeniden fethe çıkarlar ve soylular (maliyeciler, sanayiciler, gazeteciler) burada hakimiyet kurar.

XVIII. Louis'nin hükümranlık döneminin başlangıcında sadık müttefik olan romantikler aylar içerisinde korkunç birer düşman haline gelir. Romantizm ve devrim birleşerek yavaş yavaş başşehri ele geçirir. Kolektif bir misyonla (devrimler, savaşlar...) geçen onyıllardan sonra, birey kendini toplum için (ve toplum içinde) bir güç olarak görür. Paris'teki romantik hareketin atılımı, yeniden kavuşulan barıştan doğar. Romantik fikirler, duyarlılıklar, Paris tarihinin birçok yönünü (politika, edebiyat, sanat...) kapsamaktadır. Klasisizmden kopan romantizm, basını, romanı, tiyatroyu ya da salonların yaşamını etkiler. Romantik ruh –mutluluk, umutsuzluk, isyan karışımı– Paris'in edebi ve sanatsal yaratısını belirler. 1830 yılındaki Hernani Muharebesi (28 Şubat'taki ilkinden itibaren) Temmuz'un devrim günlerinin habercisi değil midir?

> "Halk her akşam bütün mısraları ıslıkla çalıyor; bu ender bir gürültü; parter yuhalıyor, localar kahkahadan kırılıyor. Oyuncular metanetlerini yitirmiş ve düşmanca bir haldeler; çoğu ağzından çıkan lafa aldırmıyor. Basın aşağı yukarı ağız birliği etmiş durumda, her sabah piyesi ve yazarı alaya almaya devam ediyorlar."

Romantiklerin Paris'i Restorasyon'a karşı özgürlük çağrısı yapar. Sokak, meclisler, tiyatrolarda işitilen sözcükleri tekrarlamaktadır.

> "Restorasyon yavaş yavaş düş kırıklığına uğratıyor; çoğu kişi, bir uçtan ötekine geçerek, kendi estetik isyanları ile özgürlük idealleri arasında bir tutarlılık keşfede-

cektir. Örneğin, V. Hugo, *Hernani*'sine yazdığı önsözünde, 'sanat içinde özgürlük' ile 'toplum içinde özgürlük'ü birleştirir, onun 'mücadele'si, 25 Şubat 1830'da, Temmuz barikatlarına edebi bir prelüd olarak sunulur."

Romantik Paris'e kuluçkadaki devrim (kumpaslar, isyanlar) yakışır. Restorasyon'a düşman hareket büyümeye devam eder. 1820 yılında, Opera'dan çıkışta, Louvel, Berry dükünü öldürür. 1821 yılında, başşehirde Charbonnerie örgütlenir (3-4 bin üyesi vardır). Liberaller içerisinde öğrencilerin yeri büyümektedir. Hukuk mektebi defalarca seferber olur. 3 Temmuz 1819'da, öğrenciler, liberal fikirleri dolayısıyla cezalandırılan Prof. Bavoux'yu desteklerler. 29 Nisan 1827'de, "Yaşasın Basın Özgürlüğü!" haykırışlarıyla, ulusal muhafızların bir bölümü X. Charles'ın karşısında gösteri yapar. Muhalefetin yükselişi karşısında Villèle feshe karar verir (6 Kasım 1827). Paris, vergi ödemeli seçim sistemine rağmen, liberallere %80'den fazla oy verir. Chateaubriand'a Roma elçiliğini sunan ılımlı monarşist Martignac kontunun bakan olmasıyla yaşanan ara dönem başşehri yatıştırmaz. Ve kral Polignac prensini atadığında Paris entrika uğultularıyla çınlar. O 1830 yılında, şehir, Salvandy'nin bahsettiği volkandır. Temmuz kararları Paris volkanını püskürtür. Üç gün –27, 28 ve 29 Temmuz 1830'un Üç Muzaffer Günü– Paris halkı monarşiye ve krala karşı saldırıya geçer. Kral Saint-Cloud'a sığınırken, Orléans dükünden yana olan liberal burjuvazinin (Laffite, Thiers) afişleri başşehrin duvarlarını kaplar. Bu sırada iktidar mücadelesi nerede cereyan etmektedir? Fransa'nın tarihi bir kez daha Paris belediyesinde yazı-

lır. 31 Temmuz günü, Raincy'den geri dönen müstakbel kral, cumhuriyetçilerle liberallerin karşı karşıya geldikleri Grève Meydanı'na gider. Philippe Vigier burada işin özünü dile getirir:

"Belediyenin direnişini ve çekincelerini kırmak için, Louis-Philippe ve şimdi onun adaylığını destekleyen yaklaşık 90 vekil, tıpkı 1789'da olduğu gibi, 1830'da da –ve daha ileride, Şubat 1848'de ve Eylül 1870'de de olacağı gibi–, yüzyılımızın 'Jakoben' Fransası'nda, iktidarın son tahlilde barındığı bu yüksek mevkiyi ele geçirmeye karar vermişlerdir."

Paris'in bu devrimci günlerinin son eyleminin tablosu ünlüdür. Belediye binasının balkonunda Lafayette ve Orléans dükü üç renkli bayrağın kıvrımları içinde kucaklaşırlar. Paris burjuvası savaşı kazanınıştır. Perde geçici olarak kapanır. 29 Ağustos 1830 tarihinde başşehir bu (kendi) kral-yurttaşını Champ-de-Mars'ta kutlamaktadır.

"Romantik fırtınanın kurulu düzenin bentlerini yıkmasına üç gün yetti; Saint Louis'nin, IV. Henri'nin, XIV. Louis'nin soyundan gelen son mutlakıyetçi kral artık bir kaçak. Onun yerine geçen ise, Parislilerin kalbinde yer etmenin kolay bir iş olmadığını çok çabuk kavrayacak."

Başşehrin devrimci ruhu Temmuz monarşisi altında yatışmaz. 14 Mart 1831'de, Saint-Germain-l'Auxerrois'da Berry dükü için düzenlenen ayin sokak çatışmalarına dönüşür ve çatışmalar yerle bir edilen başpiskoposluk içinde

de sürer. 5 Haziran 1832 tarihinde, koleradan ölen General Lamarque'ın (1770-1832) cenaze töreni devrimci iki günün çıkış noktası olur. Cumhuriyetçiler liberal muhalefetin bu liderine saygı duruşunda bulunmak için bütün yol boyunca dizilirler. Austerlitz Köprüsü boyunca birçok öğrenci cenaze arabasını Panthéon'a kadar götürmeye çalışır. Askeri birlik ile cumhuriyetçiler arasındaki çatışma (150 ölü) bütün gece boyunca Saint-Merry Kilisesi önünde sürer. 1835 yılında, Fieschi'nin krala yönelik başarısız suikastı (Temple Bulvarı) 18 kişinin ölümüne yol açar. Louis-Philippe sekiz suikasta hedef olur. *Le Charivari* gazetesi, 26 Temmuz 1835'te şu başlığı atar: "Kral-yurttaş muhteşem ailesiyle birlikte öldürülmeden Paris'e vardı."

12 Mayıs 1839'da, Armand Barbès (1809-1870) ve Louis Blanqui (1805-1881) belediyenin polis noktalarını ele geçirirler. Saldırı beş kişinin ölümüne yol açar.

Başşehir, toplumsal hareketlerin, devrimci toplulukların (Hakikat Dostları, Temmuz Arzuhalcileri) ve muhalif basının (*Le National*, *La Réforme*) gelişimine tanık olur. Bu, güçlü işçi protestolarının yaşandığı bir dönemdir (1845 yılında marangozların beş ay süren grevi). Paris'teki bu ajitasyon döneminde romantik yaratının soluğu hissedilir: Hugo (*Ruy Blas*, *Notre-Dame de Paris*), Alexandre Dumas (*Antony*), Alfred de Vigny (*Chatterton*), Balzac, Mérimée (*Colomba*) ya da Rude (*Le Départ des volontaires*). Bencilliklere karşı eylem, fedakârlık ve isyan, 1848 ruhunun bir parçasıdır.

Rejim François Guizot hükümetiyle birlikte Hareket'e karşı Direniş'i tercih ederken, Paris bir cumhuriyetçi şö-

lenler kampanyası başlatır. Bunların ilki Montmartre'da, Château-Rouge restoranında, 9 Temmuz 1847'de gerçekleşir. Taşradaki çok sayıda toplantıdan sonra, 22 Şubat 1848'de, XII. idari bölgede öngörülen nihai şölenin yasaklanması başşehri alevlendirir. Ulusal muhafızlar bir kez daha kraldan ayrılırlar, kral da Guizot'yu istifa ettirir ve hükümetin başına Mollé'yi geçirir. Ne Paris ordusunun başı General Bugeaud'nun silahları, ne de kralın aynı zamanda torunu olan Paris kontu namına tahttan feragat etmesi hareketi durdurmayı başarır. Devrim sokaklarda ve barikatlarda çoktan ilerlemektedir. Cumhuriyetçi ve romantik Paris meclisin hakimidir ve belediye geçici bir hükümet kurar. İkinci Cumhuriyet 24 Şubat'ta ilan edilir. Louis-Antoine Garnier-Pagès Paris belediye başkanı olur. Genel oyla seçilen Ulusal Meclis'in 4 Mayıs tarihli toplantısında romantik Alphonse de Lamartine (1790-1869) zafer kazanır: Paris'in 34 delegesi içinde en fazla oyu o alır.

Cumhuriyet dört yıllık kısa bir parantezdir. Şehrin politik tutkusu ile romantik lirizm arasındaki bağın bu tezahüründen birkaç ay sonra, Paris, Louis-Napoléon Bonaparte'a yolu açar. Başşehrin oyları onu vekil olarak atar (Eylül). Ve 10 Aralık günü, oyların ona ait olan yaklaşık %60'ı ile Paris, tüm ülkede tam bir görüş birliği içindedir. Yeni cumhurbaşkanı Élysée Sarayı'nın sahibi olur. Üç yıl sonra, uzun zamandan beri hazırlanan 2 Aralık 1851 tarihli hükümet darbesi, İkinci İmparatorluk'u Tuileries'ye yerleştirir. Paris ancak 3'ünde ve 4'ünde tepki gösterir. Ordu, Saint-Antoine mahallesinde ve bulvarlarda patlak veren bütün isyan teşebbüslerini bastırma emri alır. Aralarında cumhuriyetçi vekil Baudin'in de bulunduğu ("25

frank için nasıl ölünür size göstereceğim") 400 kişinin ölümü yeni rejimin doğumuna eşlik eder. Paris halkı onu unutmayacaktır.

III. – Rambuteau'dan Haussmann'a dönüşümler

19 yüzyıl, Paris'in Fransa'nın birincil şehri olma statüsünü güçlendirir. Taşradaki idari yapılar (nüfus, büyüme bakımından) bir durgunluk içindeyken, başşehir, ülkenin hiç olmadığı kadar önemli kutbudur. Şehir nüfusu aşırı artmaktadır. Sağ yaka iki üç kez daha kalabalık bir altküme oluşturur.

Buna paralel olarak şehir de büyür. 1815 istilalarının ardından, açık şehir kavrayışı yeniden tartışma konusu edilmektedir. Tahkimat komitelerinin ya da krallığı savunma komisyonunun yirmi yılı aşkın süre kafa yorduktan sonra vardığı 3 Nisan 1841 tarihli yasa, küçük periferi belediyelerini de şehre katar (Auteuil, Passy, Batignolles, Montmartre, La Chapelle, La Villette, Belleville, Charonne, Bercy, Ivry, Gentilly, Montrouge, Vaugirard, Grenelle). 1841-1845 arasında yeni ve sonuncu bir sur yapılır. Thiers adını alan bu sur, 15 metre genişlikteki çukurlarıyla 36 kilometre uzunluktadır, 17 tabya, 94 burçtan ibarettir. 1 Ocak 1860 tarihinde, eski Mültezimler duvarı ile bu tahkimatlar arasında bulunan alanın ilhakı, başşehrin 7088 hektarlık bir yüzölçümüne erişmesini sağlar. 3800 hektarlık bir kazanç elde edilirken nüfus da 1 milyon 600 bine varır, yani 400 bin kişi artar.

1801-1901 arasında Paris nüfusu

1801: 548 bin kişi	1846: 1 milyon 53 bin kişi
1807: 580 bin kişi	1856: 1 milyon 174 bin kişi
1811: 624 bin kişi	1860: 1 milyon 696 bin kişi
1817: 714 bin kişi	1872: 1 milyon 850 bin kişi
1831: 785 bin kişi	1877: 1 milyon 985 bin kişi
1836: 867 bin kişi	1891: 2 milyon 448 bin kişi
1841: 935 bin kişi	1901: 2 milyon 715 bin kişi

1815-1870 arasında, Seine'in üç valisi, başşehrin yaşamına damgasını vurmuştur (Chabrol, Rambuteau, Haussmann).

Chabrol. Joseph-Gaspard de Chabrol-Volvic bu görevde 1812-1830 tarihleri arasında bulundu. XVIII. Louis'nin deyişiyle, "Bay de Chabrol Paris şehriyle evlidir". Arsaların parsellenmesi onun eseridir: Batignolles (1821), Saint-Georges ve I. François mahallesi (1823), Beaugrenelle (1824), Europe mahallesi (1826). Bu yıllar boyunca altmış kadar yeni sokak açılır. Bu yeni mahallelerin düzenlenmesinde birçok özel şirket görev alır. Para babası Dosne'un şirketi, Notre-Dame de Lorette mahallesine yatırım yapar; Hagermann şirketi ise Europe mahallesine yatırım yapar. Bankerler André, Cottier ve özellikle (1816'da Paris vekili olan) Jacques Lafitte, Poisonnière mahallesinde (eski Saint-Lazare alanı) gayrimenkul işlemlerine yatırım yapar. I. François mahallesinin bir bölümünün parsellenmesi Albay Brack'ın inisiyatifi sayesinde olmuştur.

Pasaj, 1815-1848 yıllarının karakteristik mimari özelliklerinden biri olur. Orléans ailesi 1785 yılında Palais-

Royal'de ilk galeriyi açmıştı. O zamandan beri, çok sayıda dükkânın bulunduğu güvenlikli yollar olan camla kaplı bu pasajlara Parisliler çok önem vermişlerdir. Bunların en sık uğranılanları, Panoramas (1800), Opéra (1822), Vivienne (1823), Trocadéro (1824), Sainte-Anne (1829), Montesquieu (1830), Madeleine (1845) ve Sorbonne (1846) pasajlarıdır. Bu onyıllar boyunca aydınlatma yetkinleşir. 1820'li yılların başında, eski gaz lambalarının yerine şehir merkezindeki ana yol ağızlarına (La Paix Caddesi, Castiglione Meydanı) ve meydanlara (Vendôme Meydanı, Odéon Meydanı) havagazı bağlanır. 1830 yılında binden fazla Parisli havagazına abone olur.

Rambuteau. 1813 yılında Napoléon tarafından vali seçilen Kont Barthelot de Rambuteau, 1833-1848 arasında Seine valiliği görevinde bulunur. Önemli eserler vermiş olan Rambuteau, Haussmann projelerinin basit bir habercisi olarak görülemez. On beş yıl içerisinde Paris'in görünümü değişir. Şehrin merkezi olan Boccador'un belediye binası genişletilir. 30 Nisan 1835 tarihli kararla, belediye meclisi, mimarlar Godde ve Lessueur'e bu çalışmaların yönetimini emanet eder. Bu işlerin maliyeti 12 milyondur ve beş yıla yayılır (1837-1842). 1833 yılında yeni bir Napoléon heykeli Vendôme Sütunu'na hakim olur. Zafer Anıtı 29 Temmuz 1836'da açılır. Bastille Meydanı'na gelince, tepesinde bulunan Özgürlük Meleği'yle birlikte, 52 metrelik Temmuz Sütunu'nun egemenliğindedir artık. 25 Ekim 1836'da, Jacques Hittorf'un (1792-1867) yeniden çizdiği Concorde Meydanı'nın merkezine Mısır Hıdivi Mehmet Ali'nin hediyesi olan Luksor Dikilitaşı (220 bin

kilo) yerleştirilir. Altı yeni köprü (Bercy, Saints-Pères, Louis-Philippe) Seine üzerine inşa edilir. 1847 yılında Louviers Adası sağ yakaya birleştirilir. Temmuz Monarşisi döneminde Madeleine, Notre-Dame-de-Lorette ve Saint-Vincent-de-Paul ile Palais-Bourbon kiliseleri tamamlanır.

Şehre gerekli havalandırma ("Parislilere su, hava ve gölge vermeli," diyordu Rambuteau) 110 yolun açılmasını sağlar. Sokaklar genişletilir. Arcole Sokağı (1837) Cité Adası'nı Notre-Dame'ın içavlusundan belediye binasına kadar 12 metre genişlikte kat eder. 13 metre genişlikteki Rambuteau Sokağı (1845) Marais'yi Les Halles'le birleştirir. Açılan bu yol, istimlak ve yıkımları gerektiren ilk geniş çalışma olur.

Aynı hava ve hijyen gereksinimi, Seine valisini bulvarların yan yollarını temizletmeye yöneltir. Aynı şekilde, sokakların sağlıksızlığıyla (çamur, atık sular) mücadele de yükseltilmiş yolların ve kaldırımların artırılmasından geçer. Son yenilik: Asfalt, Palais-Royal'de boy gösterir. Şehrin manzarası, 1848 yılında binlerce ağacın dikilmesi ve 10 bin gaz lambasıyla sağlanan aydınlatmanın yaygınlaşmasıyla da değişir.

Su, elbette, Rambuteau'nun başat önceliği olarak kalır.

Grenelle kuyularının açılması, sınır taşı biçimindeki iki bin küçük çeşmenin yerleştirilmesi, yeni çeşmelerin (Louvois, Saint-Sulpice, Molières) yapımına eklenir. Su, önemli bir ticaretin merkezindedir. Bu mal, bir at arabasının üzerinde ya da bir boyunduruk ve iki kovayla en zengin evlere teslim ediliyordu. Rambuteau'nun adı uzun süre boyunca bulvarlarda inşa edilen umumi tuvaletlerle birlikte anılır.

Haussmann. Baron Georges-Eugène Haussmann (1809-1891) 29 Haziran 1853'te Seine valisi olarak atanır. Berger'nin (1848-1853) ardılıdır. 19. yüzyılın ortasında Paris hâlâ hasta bir şehirdir. Eugène Sue'nün tasvirleri belirleyici ve değerlidir: Dar sokaklar, merkezdeki yoksul semtlerde nüfusun son derece yoğunlaştığı birkaç katlı evler (kilometrekareye birkaç bin kişi).

> "13 Aralık 1838 günü, yağmurlu ve soğuk bir akşam vakti, atletik yapılı, üstü başı leş gibi bir adam Change Köprüsü'nden geçerek adalet sarayından Notre-Dame'a kadar uzanan karanlık, dar, engebeli sokakların labirentini kat edip Cité'nin içlerine girdi... O gece, rüzgâr bu iç karartıcı mahallenin sokağımsı, dar yerlerinde şiddetle esiyordu; karayelin salladığı sokak lambalarının titrek, soluk ışığı atık su dolu taşların ortasından akan siyahımtırak derede yansıyordu. Çamur rengi evlerin çok azında pencere vardı; bunlar da kurt yeniği çerçeveli ve neredeyse hiç camsız açıklıklardı. Karanlığın içerisindeki kokuşmuş geçitler daha da karanlık, daha da kokuşmuş merdivenlere götürüyordu. Bu merdivenler öyle dikti ki, nemli duvarlara demir kramponlarla sabitlenmiş bir kuyu sicimi aracılığıyla ancak tırmanılabiliyordu" (Eugène Sue, *Les Mystères de Paris*).

İkinci İmparatorluk'un başlangıç döneminde şehir Ortaçağ özelliğini korumaktadır. Mahalleler gerçek birer kümestir. Kolera 1832, 1848, 1849, 1853 ve 1865 yıllarında binlerce kişinin ölümüne neden olur.

Paris mekânının dönüşümü içerisinde III. Napoléon'un önemli bir yeri vardır. Cumhuriyetin başına seçilme-

sinden itibaren (1848) Paris için öngördüğü politikayı Vali Berger'ye sık sık belirtmiştir. İlk çalışmalar (Rivoli Sokağı'nın uzatılması) 1852 yılında başlar.

> "Paris, Fransa'nın kalbidir. Bütün çabamızı bu büyük şehri güzelleştirmeye, burada yaşayanların yazgısını iyileştirmeye, gerçek çıkarları konusunda onları aydınlatmaya verelim. Yeni yollar açalım, havasız, ışıksız, aşırı kalabalık mahalleleri temizleyip düzeltelim ki, kalplerimizdeki hakikat ışığı gibi, güneşin hayırsever ışıkları da duvarlarımızın içinde her yere nüfuz etsin" (Napoléon, 1850).

Haussmann, başşehrin yaşamını değiştirecek olan yeni ulaşım eksenlerinin farklı renklerde çizgilerle belirtildiği Verniquet Planı üzerinde imparatorun çizdiği bu direktifleri *Anılar*'ında elbette dile getirir. Müstakbel imparator, Londra'daki sürgünü sırasında, İngiltere'nin başşehrinin görünümünü değiştiren şeyin, sağlıksız mahallelerin yıkımının ve geniş ana yollar yapılmasının iyi bir iş olduğuna inanmıştı.

III. Napoléon ve Haussmann'la birlikte artık şehir politikasından söz etmek gerekir. Şehir, önceki projelerin tersine, bütünlüğü içerisinde ele alınmıştır. Yalnızca birkaç yeni yol açılması değildir söz konusu olan, merkezi mahalleleri yeniden düzenlemek, geniş yollar vasıtasıyla insanların ve havanın dolaşımını kolaylaştırmak, periferi ile merkez arasında bağlar kurmak, garları ve şehrin iç kutuplarını birbirine bağlamak, kolektif donanımları artırmak söz konusudur... Haussmann'ın açtığı yollar şehrin eski çerçevesini (merkezdeki mahallelerin parsellenmesi

ve büyük yoğunluğu) parçalar ve bir gardan, meydan ya da anıttan yola çıkan daha düz, daha geniş yeni eksenler oluşturur. Paris daha iyi soluk alıp verirken, en yoksul Parisliler periferiye doğru kayar. İstimlak çalışmaları Haussmann'ın binalarına yer açar. Limousin duvar ustaları altın yıllarını yaşamaktadır.

> "Louvre'u ve belediyeyi ortaya çıkarıyorlar. Çocuk oyuncağı bu! 100 bin yol işçisini ve duvarcıyı besleyerek, kılıç darbeleriyle dilim dilim doğranan, damarları açılan Paris, eski mahallelerin merkezine surları yerleştirecek harika, stratejik yollarla boydan boya aşılıyor" (Émile Zola, *La Curée*, 1872).

1853'ten 1868'e dek, Haussmann, Paris'in manzarasını ve yaşamını dönüştüren büyük operasyonların başıdır. 25 Aralık 1852 tarihli senato kararıyla kolaylaştırılan istimlak çalışmaları, zorunlu kılınan binlerce taşınma, yıkım, artan sayıda önemli yol yapımıyla birlikte burjuva şehri inşaat halindedir. "Çoğu zaten muhteşem sokaklar olan derin hendeklerden şehir her yöne ağ gibi yayılmaktadır; evlerden oluşan adacıklar sanki büyü etkisindeymiş gibi yok oluyor, yeni perspektifler açılıyor, beklenmedik görünümler beliriyordu" (Théophile Gautier). Paris'in Haussmannlaştırılması baronun Ocak 1870'te görevden alınmasıyla da elbette durmaz. 20. yüzyıl başına dek, birçok mahalle, 1860'lı yıllarda başlatılan operasyonların ritmini yaşamaya devam eder.

Birkaç ay içerisinde, Ortaçağ adası, yıkımcıların darbeleri altında 19. yüzyıla girer. 1865 yılından itibaren, Cité Adası, Haussmann'ın projeleriyle, gecikmiş de olsa inkâr

edilemez biçimde en fazla etkilenen, en fazla dönüştürülen yer olur. Kapsamı kısmen iktidarın bu mahalledeki halk isyanları karşısında duyduğu korkuyla açıklanan bir yapım çalışmasıdır bu. René Héron de Villefosse'un, "Notre-Dame'ın göz kulak olduğu Ortaçağ dekoru, bir başına bırakılmış bir orman gibi, bomboş kalana dek kesildi" cümlesi, adalet sarayı ile Viollet-le-Duc tarafından başlatılan restorasyonu 1864 yılında tamamlanan katedral arasında gerçekleştirilen yıkımlardan sonra, bu yerlerin durumunu gayet iyi ifade etmektedir. Düşkünlerevi korunmuştur, adalet sarayı yenilenmiştir, Dauphine Meydanı'na dokunulmamıştır, fakat çok sayıda sokak, gösterişli konak ve küçük kilise yok olmuştur.

Önemli operasyonlar arasında şunlar sayılır: Rivoli Sokağı'nın (Saint-Antoine Sokağı'ndan Tuileries'ye kadar) oluşturduğu kuzey-güney ve doğu-batı büyük kavşağı (Antikçağ'ın *cardo* ve *decumanus* çizimine referans) ve Strasbourg Bulvarı ile Sébastopol Bulvarı (1858'de açılır). Bu sonuncusu sol yakada Saint-Michel Bulvarı'yla devam eder (başlangıçta adı sol yakadaki Sébastopol Bulvarı'ydı). Bu bütün içerisinde, Châtelet Meydanı ile Saint-Michel Meydanı, Cité Adası'nı çevreler. Bu belli başlı meydan-kavşaklar ve açılan yollar arasında, 12 büyük yolun gelip birleştiği Étoile Meydanı'nı, Opéra Meydanı'nı (Garnier Operası 1875 yılında açılmıştır) ve Opéra yolunu (1864-1876), Paix Caddesi'ni ve yeni Dix-Décembre Caddesi'ni (daha sonra adı 4 Septembre olacaktır) ve Étoile ile Opéra arasındaki bağ olan Haussmann Bulvarı'nı sayabiliriz. İki tiyatroyla çevrili Châtelet Meydanı genişletilmiş, yeri hafifçe değiştirilerek gerçekten de kuzey-güney perspektifine

yerleştirilmiştir ve Victoria yolunun açılmasıyla (1855) belediye binasına ve Halles Caddesi'yle de Halles de Baltard pavyonlarına bağlanmıştır.

Sol yakada Écoles Sokağı açılmıştır (1852). Saint-Germain Bulvarı'nın inşaatı 1855 yılında başlamıştır. Rivoli Sokağı'nın uzantısı olarak, (Henri-IV Bulvarı'yla birlikte) Concorde'u Bastille Meydanı'na kavuşturacaktır. Haussmann'ın düzeneğinin güneydeki yıldızı olan Italie Meydanı yeni bulvarların kesiştiği düğüm olur.

Promenades ile Plantations'un başmühendisi Jean-Charles-Adolphe Alphand'la (1817-1891) birlikte Baron Haussmann şehre önemli bir bahçıvan sunmuş olur. Bu projeyi destekleyen, yine İngiltere'de geçirdiği günlerden etkilenmiş olan imparatordur. Alphand'ın adına Bahçıvan Barillet-Deschamps'ın ve Mimar Davioud'un adını da eklemek gerekir. Mahallelerin güzelleştirilmesi sırasında tutulan bilançoları, plantasyonların, bahçelerin, parkların, köşklerin, konakların envanterleri etkileyicidir. Batıda ve doğuda Boulogne ormanları ile Vincennes ormanları, ayrıca üç park (Buttes-Chaumont, Montsouris, Monceau) düzenlenmiştir.

Açılan her yol dizi dizi ağaçlandırılır. 82 bin ağaçtan söz edilmektedir. En güzel örnek, muhtemelen, günümüzdeki Foch yoludur. Eskiden görkemli Impératrice yolu olan bu yer, 1,5 kilometre uzunluğunda, 140 metre genişliğindedir; süvariler için yan sokakları ve birbirini izleyen çimenlikleriyle dört bin ağaçtan oluşmakta olup Boulogne ormanları ile Étoile arasında uzanmaktadır.

Napoléon ile Haussmann'ın yarattığı bu bütün içinde garlar, tesisat ağları (su, kanalizasyon) ve yeni kamu bina-

ları yer almaktadır. Mimar Raynaud ile Hittorf'un inşaatlarıyla (1792-1867), şehirde, İkinci İmparatorluk sonunda altı gar bulunmaktadır (Saint-Lazare, Nord, Est, Lyon, Orléans, Rennes).

Bu sayfalardan sonra, Haussmann'ın etkisinin başşehrin yaşamı üzerindeki en baskın (ve uzun süreli) etki olduğunu kabul etmemek mümkün müdür?

> "Bu demektir ki, Paris bundan böyle bir 19. yüzyıl şehridir. Bu basit ve minimal sav hâlâ ürkütse de, buna bağlı kalınmak zorundadır. Paris Haussmann'la birlikte ve onun döneminde edindiği çehreye sahiptir. Bu görüntüden nefret edilebilir ve dayanılmaz bulunan böyle bir hakikati yansıtan aynaya bakmak reddedilebilir. Ne yapılırsa yapılsın, ne düşünülürse düşünülsün, Paris esasen bir Ortaçağ şehri değildir, barok ya da neo-klasik bir şehir de değildir. Toulouse, Roma, St. Petersburg bu türün en iyileridir. Paris tam bir 19. yüzyıl şehridir. Şehirler ardışık katmanlardan oluşmuşlarsa, açıktır ki, Paris'in tabakalaşmasının önemli anı 19. yüzyılın ikinci yarısında, Haussmann'ın himayesinde gerçekleşmiştir ve buradan Haussmann'ın payını ayırmak artık mümkün değildir. Paris günümüzde bölünmez bir şehirdir; iyi kötü Haussmannlaşmıştır."

IV. – Cumhuriyetçi ve radikal sahne

1870 yılının Eylül ayı başında, Sedan bozgununun haberi başşehri karıştırır. 4 Eylül 1870'te, Paris, doğmakta olan cumhuriyetin kalbidir (merkezi midir?). Palais-

Bourbon'u işgal eden binlerce Parisli rejimin ıskatını talep ederler. Yasama meclisi teslim olur ve iktidar artık bir kez daha belediyenin elindedir. Grève Meydanı'na en kısa sürede gitmek gerekmektedir. Jules Favre'ın General Trochu'ye belirttiği gibi: "Ülkeyi kurtarmaya katkıda bulunmaya çalışan kişiler orada olmalı."

Başşehir, iktidarı yeniden cumhuriyetçilere verir ve Fransa-Prusya savaşını sürdürmek amacıyla üç renkli bayrağı yeniden ele alır.

> "Paris, Fransa'yı yönetme alışkanlığı edinmiştir. Yüzyıllardan bu yana bu merkezileşmiş ülkede harekete geçme parolası hep başşehirden gelir. Böylece, ilk anlardan itibaren, Paris'in bir anlamda boş iktidarı ele geçirdiğini ve bunu kendi temsilcilerine emanet ettiğini görmek kimseyi şaşırtmaz.
>
> "Paris istisnai bir durumdaydı. Müstahkem mevki, güçlendirilmiş karargâh, ulusun olağan yaşamının kaçınılmaz çarkı olan Paris, bir süre sonra düşman ordularının temel hedefi olacaktır. Ülkenin selametinin ve şerefinin Paris'in duvarlarının içinde bulunduğu fikrinde, haklı ya da haksız, karar kılınmıştı" (Gabriel Hanotaux).

Başşehir, savaşın daha ilk haftalarından itibaren surlarının ardına kapandı. Şehir müstahkem karargâh görünümü edinirken, becerebilenler kaçtı. 17 Eylül'de, başşehir, Moltke'nin ordusunca, yani 300 bin Prusyalı tarafından kuşatıldı. Şehirle dışarısı arasındaki tek bağ olan batı demiryolunun telgrafı işlememektedir: Paris, Fransa'nın geri kalanından tecrit edilmiştir.

Étienne Arago Paris belediye başkanı koltuğunu işgal eder ve Jules Ferry de Seine bölge idaresi nezdinde hükümetin temsilcisidir.

Parislilere yönelik ilk mesajında, belediye başkanı, devrimci ve yurtsever Paris'in geçmişine ve sürekliliğine seslenir:

> "Yurttaşlar,
>
> "Ben, ulusal savunma hükümeti ve halk tarafından Paris belediyesine davet edildim. Bu arada, sizler belediyenizi seçmek için çağrılacaksınız; ben, cumhuriyet adına, bu belediyeyi ele alıyorum; 1792, 1830, 1848 yılındaki büyük vatanseverlik işaretleri her zaman buradan yola çıkmıştır.
>
> "Ben de babalarımız gibi haykırıyorum: Yurttaşlar, vatan tehlikede! Bugün cumhuriyetin eski bir askerinin oturduğu Paris belediyesinin etrafında safları sıklaştırın."

3 Kasım tarihli referandum-plebisit ve 5-7 Kasım tarihli bölge belediye başkan ve yardımcıları seçimleri, Paris seçmenlerinin geçici hükümete olan güvenini onaylamaktadır. "Ulusal savunma hükümetinin yetkilerini halk destekliyor mu, desteklemiyor mu?" sorusuna Parisliler kitlesel olarak evet cevabı verdiler. Referandum sonuçları son derece elverişliydi: 557,996 (%90,1) evet oyuna karşılık 62,638 hayır oyu.

Prusyalıların kuşatması ve (Ocak ayından itibaren) bombardımanları halka korkunç kısıtlamalar dayatır. Kasım ayından Ocak ayına dek, belediye başkanlık divanı üyeleri, öncelikle, Parislilerin ıstıraplarının arttığı bir

dönemde idari bölgelerin gündelik yaşamının yönetimini üstlenmişlerdir. 9 Kasım tarihinde başşehir kar altındadır ve yaşam koşulları önemli ölçüde bozulur. Bu çetin kış boyunca (ısı -10 derecenin altına düşer), tecrit durumundaki Parisliler soğuk ve açlıkla mücadele etmek zorunda kalırlar.

Başşehirde yaşayan 2 milyon Parisli için 22 Ocak silah bırakışması, yine de, bir rahatlamadan çok, hükümetin ihanetidir.

Dört ay on iki günlük direnişten sonra, Paris, ülke tarafından terk edildiği, ardından da feda edildiği duygusuna kapılır.

Parisliler "mücadelelerinin" (yaklaşık 80 bin ölü ve yaralı, abluka altındaki Paris'in taşranın desteğini pek hissetmediği 113 günlük mahrumiyet), Jules Favre ile Bismarck arasındaki –kendilerinin dışlandığı– bir pazarlıkla tamamlanmasını kabul etmezler.

Bordeaux'daki meclisten, ardından Versailles'dan kopuş başşehrin tecridini sürdürür. 8 Şubat'ta seçilen ve çoğunluğu tutucu ve taşra kökenli olan bir mecliste, Parisli vekiller cumhuriyet yandaşı bir başşehrin ifadesi olarak kalırlar. Ülkenin geri kalanıyla aralarındaki uçurum giderek daha da açılır. Monarşist çoğunluğun düşmanca açıklamaları Paris Meclisi'nde karşılık bulur. Başkentsizleştirme projesi, sayısız tutum ve sembolle birleşerek, Paris ile Versailles arasındaki bölünmeyi şiddetlendirir (yeni Ulusal Meclis'in merkezi olarak Versailles'ın seçilmesi bu karşılıklı güvensizliği iyice artırır).

18 Mart günü, Montmartre tepesindeki askeri operasyon bir yenilgiyle ve General Clément ile Lecomte'un

ölümüyle perçinlenir: Düzenli ordu tarafından Paris iktidarının yeniden ele geçirilmesinin arka yüzü ve isyanın başlangıcı. Thiers, Paris'in boşaltılmasını emreder. Bazı kararlar alınır: Kızıl bayrağın benimsenmesi, devrim takvimine geri dönüş, kilise ile devletin ayrılmasının onaylanması, bir halk milisinin kurulması, laik, ücretsiz ve zorunlu eğitim. Kanlı Hafta sırasında (21-28 Mayıs) Versailles ordusu isyanı bastırır. Baskı acımasızdır. Bu iç savaş günleri sırasında Paris ateşler içindedir. Son mücadeleler Père-Lachaise yakınlarında cereyan eder. Çıkan yangınlar birçok anıtı kısmen ya da bütünüyle yok eder: Tuileries, belediye binası, sayıştay, maliye bakanlığı, danıştay, Légion d'Honneur Sarayı...

Paris Komünü ezilince, hükümet, Paris'i ülke bütünündeki soruşturmalar kapsamına dahil etmeye çalışır. 1871 Nisan tarihli yasa, başşehri, tek hedefi şehri ve belediye meclisini sıkı gözetim altına yerleştirmek olan bir çerçeveye ve yasama boyunduruğuna yerleştirir.

Seçmenlerin her türden politizasyonunu önlemek için şehir 80 mahalleye bölünür. Ulusal politikanın belediyedeki tartışmalara dahil olmasını engellemek için, belediye meclis üyelerinin katılımları yerel işlerle sınırlandırılır.

Temmuz 1871 belediye seçimleri, Parisli seçmenler içinde güçlü bir cumhuriyetçi akımın varlığını ortaya çıkarır. İlk belediye meclis başkanı, mahallenin (IV. Bölge) belediye meclis üyesidir: Joseph Vautrin. 1873-1879 yıllarında, Broglie hükümetinin Ahlaki Düzeni ve Mac-Mahon'un otoritesi karşısında, Paris, her oylamada cumhuriyetçi tercihlerini artırır. 1878 yılında, meclisin 80 seçilmiş üyesinin 75'i cumhuriyet yanlısıdır. Monarşistler zar

zor dayanabilmektedir ve yalnızca VII. ve VIII. mahalleleri temsil etmektedirler. Ulusal politika sahnesinde, başşehir, ateşli bir cumhuriyetçi aktördür. 1870'li yıllar, Paris'i cumhuriyetle birleştiren bağları sağlamlaştırır.

Mac-Mahon'un istifası ve Jules Grévy'nin Élysée'ye yerleşmesiyle birlikte, Fransa'nın birincil şehrinin belediye meclisinin politik ağırlığı kendini yeniden ortaya koyar. Ocak 1879'un başında, radikal cumhuriyetçiler, İçişleri bakanı Marcère'den cumhuriyetçi bir valinin atanmasını ve belediye özerkliği talep ederler (bir Paris belediyesinin seçimiyle birlikte, belediye meclisi, belediye düzeyinde önemli işlerde karar makamı olur). Radikal mücadele başşehri baştan çıkarır; bu durum, Parislilerin radikalizmine, 1881-1900 tarihlerinde, meclis koltuklarında nispi, hatta mutlak çoğunluk sağlar. Radikaller tek başlarına, ardından sosyalistlerle birlikte belediye işlerini yönetirler. Yaklaşık yirmi yıl boyunca, Paris, cumhuriyetin ve radikalliğin sahnesidir. Bu politik damganın sembolü, sokak adlarının değişmesi ve bölgelerde heykellerin çoğalmasıdır. Şehir mimarisi başşehirde laik cumhuriyetin gücünü ifade eder. Örneğin, République Meydanı'nın (eski Château-d'Eau Meydanı) açılışından sonra, 10 Haziran 1879 tarihinde, belediye meclisi üç görkemli yolun, Reine-Hortense, Joséphine ve Roi-de-Rome'un adlarının değiştirilerek üç generalin adını almasını –Hoche, Marceau ve Kléber–, Haussmann Bulvarı'nın (daha 14. yüzyılda radikallerin talep ettiği belediye muafiyetlerini talep eden Paris valisi) Étienne-Marcel Bulvarı olmasını önerir.

Başşehrin politik yaşamının kalbi olan belediye binası 1874-1882 arasında yeniden inşa edilmiştir. 13 Temmuz

1882'de, Jules Grévy, Belediye Meclisi Başkanı Songeon ve Vali Charles Floquet yeni binayı açarlar: "Şehrin baba evi, belediye özgürlüklerinin antik beşiği, heyecan verici tarihini dolduran dramatik olayların çoğu zaman muzaffer, kimi zaman fırtınalı ve her zaman ilgi çekici sahnesi" (Grévy). 1883 yılında, heybetli cumhuriyet anıtı, aynı adı taşıyan (République) meydanın ortasına yerleştirilir. Tuileries'nin harabeleri 1884 yılında kesin olarak temizlenir. 1885 yılında, laikleşmiş bir Pantheon'a Victor Hugo'nun cenazesi gömülür. Hugo, 1867 yılında, Paris'e, kıvılcımlar saçan bu şehre olan tutkusunu yazmıştır: "Yeryüzünün sinir merkezidir. O ürperse, biz titreriz."

V. – Eiffel Kulesi'nin gölgesinde

1889 yılında Paris yeni bir evrensel sergiye ev sahipliği yapar. Boulangiste krizin damgasını vurduğu bir ortamda, hükümet, Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılında muhteşem bir cumhuriyetçi gösteri düzenlemek ister. Başşehirde dördüncü evrensel sergi düzenlenir. 1851 yılındaki sergiye (Crystal Palace) ve İngiltere'nin ekonomik gelişmesine karşılık olarak, 1855 yılındaki Paris Sergisi, İkinci İmparatorluk'un sınai geleceğini kutlar. Mühendis Alexis Barrault, Champs-Elysées'nin aşağısında geniş bir Endüstri Sarayı kurar. 1867 yılında, Champ-de-Mars'ta, Le Play büyük bir imparatorluk bayramı düzenler. On bir milyon ziyaretçi Napoléon'un ve Haussmann'ın yaptıklarını hayranlıkla seyreder. 1878 Evrensel Sergisi, bozgundan ve iç savaştan sonra, öncelikle ulusal kalkınma-

nın kutlanmasıdır. Chaillot tepesi üzerinde, Davioud ile Bourdais'nin Trocadéro Sarayı bu olayın merkezidir. Bina, 1937 Sergisi'nin hazırlıkları için yıkılacaktır.

Bu uluslararası gösterinin simgesi Eiffel Kulesi'dir. Gustave Eiffel'in projesi, önerilen yüz proje arasından seçilir.

> "19. yüzyıl mühendislerinin sanatının başyapıtı olan Eiffel Kulesi, hesabın zaferini ve metalin imkân tanıdığı neredeyse maddiyatsızlaşmış bu şeffaflığın modern mimari manzarada ortaya çıkışını temsil etmektedir. Bu, aynı zamanda, evrensel sergilerde önemle kutlanan bilimsel ve teknik ilerlemeye duyulan inancın simgesidir" (B. Lemoine).

İki yıl içinde (1887-1889), Eiffel Kulesi, çok sayıda yazar ve mimarın ciddi yergilerine rağmen, başşehre kendini kabul ettirir. "Sanatçılar Protestosu" manifestosu, 14 Şubat tarihinde, Bayındırlık Müdürü Alphand'a hitap eden bir mektup biçimini alır. Kimlerin imzası yoktur ki! Coppée, Dumas, Leconte de Lisle, Maupassant, Sully Prudhomme, ayrıca Charles Gounod ve Charles Garnier.

> "Bizler, yazarlar, ressamlar, heykeltıraşlar, mimarlar, bugüne dek Paris'in dokunulmadan kalmış güzelliklerinin tutkulu hayranları, göz ardı edilen Fransız zevki adına, tehdit altındaki Fransız sanatı ve tarihi adına, başşehrin merkezine, çoğu zaman sağduyunun ve adalet duyusunun izini taşıyan kamusal muzipliğin zaten Babil Kulesi adını verdiği gereksiz ve canavarca Eiffel Kulesi'nin dikilmesini bütün gücümüzle, bütün nefretimizle protesto ediyoruz..."

Bu saldırılara rağmen, 300 metrelik ve 7300 tonluk (2 milyon perçin çivisi, 1600 basamak) kule Mart 1889'un sonunda tamamlanır. Sergi 6 Mayıs'ta açılır. 15 Mayıs'ta halk yaya olarak ikinci kata çıkabilmektedir (asansörler 26 Mayıs'ta hizmete açılacaktır). Duter ve Contanin'in Makineler Galerisi, Evrensel Sergi'nin ikinci kutbunu oluşturur. Cam bir sahının altında (400 metre uzunluk, 110 metre genişlik, 45 metre yükseklik) önemli çağdaş sınai başarılar sergilenir.

Kapanış tarihi olan 6 Kasım'a kadar sergiyi 25 milyon ziyaretçi gezer. Paris ve Eiffel için bir başarıdır bu.

On bir yıl sonraki 1900 Sergisi'ni gezen 50 milyon ziyaretçi, Paris'e Avrupa'nın egemen başşehri görünümü verir. "Elektrik perisi" sayesinde aydınlatılmış olsa da, Eiffel Kulesi şenliğin öncü çekim alanı değildir. Bir milyon gibi önemsiz bir meraklı kitlesini, yani 1889'daki kitlenin yarısını çeker. Ulusal ve uluslararası kitleyi büyüleyen, gerçekten de, Elektrik Pavyonu'dur. Bu sergi için, Suffren yolunda bulunan, anıtsal bir cazibe oluşturan Büyük Çark'ın (100 metreden fazla yükseklik, 40 vagon, 1600 yolcu) yanında, Petit ve Grand Palais ile çarın ziyareti vesilesiyle Alexandre-III Köprüsü inşa edilmiştir.

Sergi, 19. yüzyılın bu son on yılında Paris yaşamını değiştirmiş olan bütün gelişmeleri yüceltir [Lumière kardeşlerin sineması (1895), otomobil, telefon, fonograf...]. Hareket ve hız, metronun doğumunda ifade bulur. Mühendis Flachat ile Le Hir'in (1853-1854) projelerinden bu yana, yeraltında bir demiryolu inşaatı sorunu ortaya atılmıştır. Paris şehri bölge idaresi ve devlet arasındaki yetki çatışması büyük ölçüde gecikmenin kökeninde yatmaktadır. Ye-

raltı şehir ulaşımı 1863'ten beri Londra'da, 1868'den beri New York'ta, 1877'den beri Berlin'de ve 1896'dan beri de Budapeşte'de mevcuttur. Baron Édouard Empain'in Çekişli Araçlar Genel Kumpanyası'nın himayesi altında, Mühendis Fulgence Bienvenüe'yle (1852-1936) birlikte çalışmaların başlaması için 1896-1897'yi beklemek gerekecektir. Aylar boyunca başşehrin yaşamı açık hava şantiyeleriyle yeniden felç edilmiştir. Metronun Vincennes kapısından Maillot kapısına yirmi beş dakikada götüren 18 istasyondan geçen 1 numaralı elektrikli metro hattı 19 Temmuz 1900'de açılır. Guimard stili (Modern Stil), çok tartışmalı olmasına rağmen, bu ilk hattın giriş kapılarıyla metro mimarisine eklenir. 13 Aralık'ta, Dauphine kapısından Étoile'e götüren değirmi kuzey hattı açılır. 1914 yılında, şehir, Paris'in kapılarını aşmayan 12 hattı kapsar. Bu iç güzergâhlar dolayısıyla ve metro-demiryolu uyuşmazlığı nedeniyle, bu yeni ulaşım aracı, Paris-banliyö kopukluğunu uzun yıllar boyunca güçlendirir.

1900 tarihli sergi, aynı zamanda, cumhuriyetin büyük bir şenliğidir. 22 Eylül'de, Tuileries Bahçesi'nde, 4 hektarlık çadırların altında, Cumhurbaşkanı Émile Loubet'nin başkanlığındaki bir cumhuriyet şenliğinde 22 bin belediye başkanı bir araya gelir. 1889'da olduğu gibi, bu şölen, rejime düşman gösterilere (milliyetçi hareketler, Dreyfus karşıtlarının mücadeleleri) bir karşılık olma iddiasındadır.

Eiffel Kulesi'nin gölgesinde, Paris, on yıldır yoğun bir politik yaşama sahne olmaktadır. "Fransa'nın heyecanları"nın (Michel Winock) ve krizlerinin çoğu başşehrin sahnesinde cereyan etmektedir. 14 Temmuz 1886 tarihinde, Parisliler, ulusal geçit töreni sırasında önceki

Savaş Bakanı Boulanger'yi alkışlamıştır. Taşlamalı türküler yazan Paulus, "yürekli generali" kutlayarak tüm başşehri eğlendirir.

Evrensel Sergi arifesinde, Ocak 1889'daki kısmi bir seçim sayesinde, Boulanger Paris'e geri döner. Cumhuriyetçi Jacques'a karşı ilk turda mebus seçilir. Başarının kapsamı, bulvarlarda düzenlenen coşkulu gösteriler, Elysée'ye karşı Boulangiste bir güç gösterisi temelli dedikodular doğurur. Böyle bir şey olmayacaktır. Buna karşılık, korku, hükümetin tepkisini besler. Boulanger 1 Nisan'da Fransa'yı terk eder. Panama skandalı Paris'te hareketliliği yeniden canlandırır (Tivoli-Vauxhall dalaşı, gösteriler, düellolar). "Rüşvetçiler"e karşı seferberlik, vekil Floquet ile Clemenceau'nun yenilgisine yol açar (1893). 1890'lı yılların anarşist suikastları halkı yasa boğar. Bons-Enfants Sokağı suikastı (8 Kasım 1892) altı kişinin ölümüne yol açar. Ravachol'un terör eylemlerinden sonra, anarşist Auguste Vaillant'ın Ulusal Meclis'e attığı bomba 40 parlamenterin ölümüne neden olur. Dreyfus Olayı'nın gelişimiyle birlikte sokaklarda ulusalcı gösteriler artar. Déroulède Vatanseverler Birliği bu hareketlerin başını çeker. Paris'in ulusal basını 1897'de bu hareketliliğe katılır. Édouard Drumant'un anti-semitist kampanyasına, 13 Ocak 1898'de, Émile Zola *Aurore*'da yayımlanan makalesiyle karşılık verir. Dreyfusçülerle karşıtları arasındaki çatışma giderek şiddetlenmektedir. Félix Faure'un cenaze töreni sırasında Déroulède'in hükümet darbesi teşebbüsü başarısız kalır (23 Şubat 1899). Anti-semitist birliğin başı olan Jules Guérin tutuklanmaktan kurtulabilmek için Chabrol Sokağı'ndaki bir otele saklanır. Bir ayı aşkın bir

süre boyunca (12 Ağustos-20 Eylül), polise ve valiye karşı, Parislilerce kayda değer bir kuşatmayı ("Chabrol Kalesi") sürdürür. Mayıs 1900'de, Evrensel Sergi'nin açılışından birkaç gün önce, Paris belediye seçimleri yıldırım etkisi yapar. Radikallerin yirmi yıl sürmüş hakimiyetinden sonra milliyetçiler belediyeyi ele geçirir. Yeni yüzyıl, yeni çoğunluk; Paris ülkenin geri kalanından ayrılmaktadır. Sol (radikal ve sosyalist) 1904 yılında yeniden çoğunluğu ele geçirir. Fakat, Kasım 1909'da, anarşist Ferrero'nun cinayetinden sonra, Belediye Meclisi'nin tutumuna bağlı bir iç kriz Sol Birliği parçalar. Sağ, belediye faaliyetinin idaresini yeniden eline alır (Ernest Caron Belediye Meclisi'nin başkanıdır). 1914 yılına dek, belediye, cumhuriyetçi, ulusal ve anti-kolektivist bir kaledir.

Eiffel Kulesi'nin gölgesinde, Paris, 1890 yılından Birinci Dünya Savaşı'na kadar giden refah ve buluşlar dönemine, *Belle Époque*'a hakimdir.

> "Geçmişte kalmış bir altın çağın tanığı olan Jean Béraud, *Belle Époque* dönemi Paris'inden ayrı düşünülemez. Dört tekerlekli gezinti arabalarını, eski moda bisikletleri ve ilk otomobilleri, Café Tortoni, Auteuil Hipodromu ya da Vaudeville Tiyatrosu gibi moda yerleri, Opera'daki zarif, güzel kadınları ya da Paquin'in yerindeki yosmaları o ölümsüzleştirdi."

15 Mart 1891'den itibaren Fransa artık yalnızca Paris meridyeninin saatiyle yaşamaktadır. 1895 yılında Rennes Sokağı 44 numarada Lumière kardeşler sinematografı kullanır. Halka açık ve ücretli olan birinci seans (*Tre-*

Paris'in 80 mahallesi (1871)

nin La Ciotat Garı'na Gelişi, Sulanan Sulayıcı) aynı yılın Aralık ayında Grand Café'de gerçekleşir. 1901 yılında, Brezilyalı havacı Santos-Dumont (1873-1932) Deutsch-del-la-Meurthe Ödülü'nü Saint-Cloud'dan Eiffel Kulesi istikametine uçarak kazanır. 23 Ekim 1906 tarihinde, uçağını Bagatelle'deki araziden kaldırır ve 60 metre yol alır. 12 Kasım'da ise 220 metre ilerler. Metronun gelişimine paralel olarak, benzinli ilk otobüs, Bourse ile Reine meydanları arasındaki bağı sağlar (1905). Ertesi yıl, Brillé-Schneider otobüsleri (30 koltuklu) boy gösterir. Şehir yaşamı elektriğin mucizelerine giderek daha fazla bağlanır. Opéra-Comique yangını (25 Mayıs 1887) elektrikle aydınlanmanın düzenlenmesinde inkâr edilemez bir gelişme sağlar. Elektriğin dağıtımı aynı zamanda güvenlik sorunlarıyla (şiddet, ulaşım) mücadeleye de bağlıdır. Apartmanlar da bu katkıdan yararlanırlar. Bataryayla çalışan elektrikli birkaç araç bile sokaklarda görülür. 1898 yılında elektrikli araba yarışı düzenlenir. 1904 yılında, posta hizmetindeki on beş elektrikli yük arabası dolaşımdadır. Paris Elektrik Dağıtım Kumpanyası 1 Ocak 1914 yılında kurulmuştur.

Kablosuz telgraf kendi faaliyet alanını genişletmek için Eiffel Kulesi'nden yararlanır. Ekim 1898'de, Eugène Ducretet, Panthéon'a kadar uzanan ilk elektromanyetik dalga ağını gerçekleştirir. Kablosuz telgraf ve Eiffel Kulesi uzun bir ortak tarihin başlangıcıdır. Bu yeni görev, "gökyüzü gitarı"na (Apollinaire) ikinci bir yaşam ve yeni bir imtiyaz sağlar. Bu onu 1910'da hedeflenmiş olan parçalanmadan kurtarır. Başka bir iletişim aracı olan telefon hâlâ seçkin kişilerin tekelindeki bir araçtır. Genel Telefon Şirketi, ardından Posta-Telgraf-Telefon hizmeti 1914 yılında 60

bin aboneyi kapsamaktadır. 20 Eylül 1908'de ana santralin (Gutenberg) yanması ağın işlevsizliklerini ortaya çıkartır. Parislilerin gündelik yaşamında bu yeniliklerin yeri, 1910 tarihli şaşırtıcı su baskınları sırasında somut olarak görülür. Ocak ve Mart ayındaki güçlü taşkınların dolaysız sonuçlarına metronun felç olması, elektrik dağıtımının durması, telefonun kesilmesi de eklenir...

Bu felaket yaşamlarını altüst etmiş olsa da, Parislilerin ve Fransızların zihnini aylardan beri başka kaygılar meşgul etmektedir. Fransız-Alman gerilimleri politik yaşama yeniden egemen olmuştur. 31 Temmuz 1914'te, *L'Humanité* gazetesinin merkezine yakın olan Montmartre Sokağı'ndaki Café du Croissant'da Jean Jaurès katledilir. 2 Ağustos'ta Paris genel seferberlik ilan eden üç renkli afişlerle kaplanır.

V. Bölüm

BİR SAVAŞTAN DİĞERİNE (1914-1944)

I. – Paris savaş rejiminde

Parisliler seferberlik haberini şaşkınlık ve üzüntüyle öğrenirler. 1914 Ağustos'unun bu ilk günlerinde, Paris, güzel bir 14 Temmuz günü gibi bayraklarla donatılmıştı. Seferberliğe gidiş günü Doğu ve Kuzey garlarındaki yurtseverlik coşkusu ve Alsace-Lorraine'i geri alma iradesi bulvarlarda ve rıhtımlarda toplanmış kalabalığı harekete geçirmektedir. Strasbourg Heykeli, Concorde Meydanı, milliyetçilerin toplandığı ve intikam yeminlerinin edildiği yerdir. *La Marseillaise*, *Le Chant du départ* marşları söylenir; "Berlin'e!" diye bağırılır; vagonların üzerine "onları yeneceğiz!" diye yazılır.

Paris savaştadır. Şehrin kapıları saat akşam altıdan sabah altıya kadar kapalıdır. Metro saat 19.30'da durur. Restoran ve kafeler 20.30'da kepenklerini indirirler. Çok sayıda ticarethane ve fabrika kapanır. Tayın sistemi yerleşir. Otomobillere, binalara el koymalar artar.

Alman ordularının ilerlemesi karşısında şehir kara birliklerinden önemli destek görür. 2 Eylül günü Fransız hükümeti başkentten ayrılıp Bordeaux'ya geçer. Ertesi gün Paris'in Askeri Valisi General Gallieni şehrin savunmasına kararlılıkla girişir.

> "Cumhuriyet hükümetinin üyeleri, ulusal savunmaya yeni bir atılım kazandırmak için Paris'ten ayrılmışlardır. Ben Paris'i işgalciye karşı savunma emri aldım. Bu emri sonuna kadar yerine getireceğim" (Gallieni).

Marne üzerinde Paris için önem taşıyan bir muharebe yaşanır (6-9 Eylül). Güvenlik gereği Louvre'daki eserler Toulouse'a götürülür. Ünlü olay: Birlikleri ve cephaneleri cepheye taşımak için yüzlerce taksiye el konur. Von Klück'ün orduları geri püskürtülür. 9 Eylül'de başkent kurtulmuştur.

1918 yılının başına dek Paris "cephe gerisi"dir. Kuzey Denizi'nden İsviçre hududuna dek 700 kilometre boyunca kurulmuş cepheden uzaktadır. O dönemde 1,8 milyon olan şehir nüfusunun bir bölümü, yani 1911 nüfusunun %63'ü şehri terk etmiştir. Şehir halkı düşman uçaklarının (Taube) bombardımanına, ardından da Zeppelin akınlarına maruz kalır. Savaş ekonomisinin kavşağı olan şehir birçok sanayi sektöründe gelişme yaşar. XIII., XIV., XV. ve XVIII. semtler sanayileşir. Örneğin, otomobil ve silahlanma endüstrisi (Javel'de Citroën, Billancourt'da Renault) büyük sıçrama gösterir. Motosikletler, ambülanslar, kamyonlar, mitralyözlü arabalar, obüsler yapılmaktadır.

Sonbaharda hükümet Parisli bakanlarına yeniden kavuşur. İlkokul öğrencileri yeniden okula gitmeye başlar. Ortaokul ve liseler Ekim'de, fakülteler Kasım'da açılır. Basın dikkatle denetlenmektedir: Sansür işlemektedir. Borsa yeniden çalışmaya başlar. Gösteri afişleri yeniden şehri kaplar. Şehrin kültürel ve sanatsal yaşamını yeniden başlatmak, eğlenceyi güvence altına almak ve gösteri alanında çalışan binlerce kişinin yeniden işe başlamasını sağlamak gerekmektedir. Tiyatrolar (Comédie-Française), Opéra-Comique, konser salonları, sinemalar (Tivoli ve Omnia Pathé) yeniden açılır. Çok sayıda revü ve müzikhol (Moulin-Rouge, Concert Mayol, Olympia, La Gaité lyrique...) vatansever seferberliğin hizmetine girerler. Opéra-Comique 6 Aralık'taki yeniden açılışında 400 koltuğu savaş gazilerine ayırır. Program askeri birliklerin ve sivillerin moralini yükseltmenin hizmetindedir: *Askerdeki Kız*, *Müttefik Uluslar Balesi*, *Vatan*'dan fragmanlar, *Askere Gidiş Marşı*'nın ve *La Marseillaise*'in üç renkli bayrağa sarınmış Marthe Chenal'le sahnelenişi.

Tayın sistemi günlük yaşamın parçası olur. Belli başlı kömür yatakları Almanların işgali altında olduğundan kömür de hemen tayına bağlanır. Çok sert geçen bu kış aylarında belediye meclisi binlerce ton kömürü çok düşük fiyata satarak en yoksul aileleri desteklemeye çalışır. Kömür karnesi Eylül 1917'de resmileşir. Havagazı ve elektrik dağıtımına da katı sınırlar getirilir. Temel ihtiyaç maddeleri (ekmek, tereyağı, patates, şeker) sıkı biçimde tayına bağlanmıştır. Ekmek, tüketimini sınırlandırmak için pişirilmesinden on iki saat sonra satışa çıkarılır. Salı günleri et yenmez. Geçim giderek pahalanmaktadır. 1916 ve 1917

grevleri, daha yüksek bir yaşam sigortası talepleri, başşehir işçilerinin hoşnutsuzluğuna kanıttır. Bu yoksunluklar nedeniyle iyice zayıf düşen şehirde tifo ve kızamık salgını görülür. 1917-1918 kışında İspanyol gribi binlerce Parisliyi öldürür.

Bu yıllar boyunca, cepheye giden erkeklerin yerini adım adım Parisli kadınlar alır. İdari görevleri, ulaşımı, eğitimi ve esasen silah sanayisini onlar işgal eder. Bu savaş ekonomisinde, "fabrikalarda çalışan kadınlar yirmi dakika çalışmasalardı Fransa savaşı kaybederdi..." (Joffre).

1917 yılında yeni müttefikler bir afiş kampanyasıyla duyurulur ("İşte Amerikalılar!"). Afişte, Batı cephesinde bir Alman askerini öldüren Amerikalı askerin görkemli gölgesi görülmektedir. Parisliler *Independance Day*'i kutlarlar. General Pershing, La Fayette'in mezarında saygı duruşunda bulunur (4 Temmuz 1917).

1918 ilkbaharının başında Alman birlikleri başşehrin yakınındadır. Saint-Gobain ormanından 420 mm.'lik "Şişko Bertha" toplarının gönderdiği obüsler şehir sakinleri arasında gerçek bir panik duygusu yaratır. Paris'in merkeziyle aralarındaki 120 kilometreyi aşmaları üç dakikadan az tutmaktadır. Kutsal Cuma günü olan 29 Mart'ta bir obüs Saint-Gervais Kilisesi'nde 88 kişinin ölümüne neden olur. 16 Nisan günü üç obüs Schneider fabrikasının bir bölümünü yıkar ve 17 kişinin ölümüne neden olur. 6 Haziran günü Paris Tahkimat Karargâhı Savunma Komitesi kurulur. Savunmayı mükemmelleştirmek için Eiffel Kulesi'nin ve Valérien Tepesi'nin üzerine toplar yerleştirilir. İki küçük oyuncak bebek –Nénette ve Rintintin– bu dönemde ortaya çıkar ve ceket yakalarına iğnelenirler. Bu,

Parislileri obüslere karşı koruyan fetiştir, uğurdur. Muhtemelen daha etkin olan sirenler, bombardıman başlangıçlarını haber vermek için mahallelere yerleştirilir.

10 Kasım 1918'de, mütarekenin imzalanması arifesinde bulvarlar canlanır.

"Paris, Madeleine'den République'e kadar bulvarlarda toplanır. İnsanlar gidip gelmekte, birbirlerine seslenmektedir, herkes bir haber beklemektedir, malum haberi; fakat henüz çok erkendir, Foch'un verdiği süre 11'inde saat 11'de sona erecektir. Satıcılar bayrak ve kokart dolu el arabalarıyla geçmektedir. Sokak aydınlatmaları hafifçe güçlendirilmiş gibi gözükmektedir: Askeri vali bu sabahtan itibaren sokak lambalarının 'maviye boyanmamasına' izin vermiştir..."

11 Kasım günü, 1561 gün sürmüş savaşın ardından Paris sokaklardadır. Belediye meclisi duyurur:

"Paris halkı,

"İşte zafer, şanlı zafer; bütün cephelerde mağlup edilen düşman silah bıraktı, artık kan akmayacak.

"Paris'in savaştan gururla çıkması, dünyanın hayranlığını ona yöneltmiştir. Neşemizi, heyecanımızı serbest bırakalım, gözyaşlarımızı bastıralım.

"Büyük askerlerimize ve onların emsalsiz komutanlarına minnetimizi kanıtlamak için evlerimizi Fransa'nın ve sevgili müttefiklerimizin renkleriyle donatalım.

"Ölülerimiz huzur içinde uyuyabilir... Onlar için de bizim için de 'zafer günü' geldi."

Yıl sonu bir dizi halk gösterisine tanık olunur. 17 Kasım Pazar günü bütün Paris Champs-Élysée'de, Poincaré ile Clemenceau'nun huzurunda, Alsace-Lorraine'in geri alınışını kutlamak üzere toplanmıştır. 16 Aralık günü Başkan Wilson belediyeye kabul edilir. 1919 yılında, 14 Temmuz ulusal bayramında 3 milyon kişinin önünden geçen, müttefik askerlerden oluşan dev kortej, Mareşal Joffre, Goch ve Pétain tarafından selamlanır.

II. – Paris bir şenlik midir?

Barış öncelikle yeniden inşa zamanıdır. Şehir cepheden geri dönen askeri karşılar. Başşehir bütün Avrupa'yı kasıp kavuran devrimci ajitasyonla sarsılmaktadır. Hayat pahalılığına, işsizliğe karşı gösteriler, grevler birbirini izlemektedir. Bütün faaliyet sektörleri (giysi, ulaşım, otomobil, inşaat...) grevdedir. 1919 ilkbahar ve yazında fabrikalardaki çatışmalar şiddetlenir (Panhard, Pathé). 1 Mayıs 1919 günü, göstericiler ile kolluk kuvvetleri arasında çatışmalar yaşanır (2 ölü). CGT 21 Temmuz'da genel grev ilan eder. İşsiz işçilerin ve başşehrin savaş fabrikalarının yeni koşullara uyarlanması sorunu hızla gündeme gelir. Örneğin, André Citroën'in Javel'deki silah fabrikası bunun bir örneğidir ve artık üretim zincirlerinden ilk 10HP otomobiller çıkmaya başlar.

Kısıtlamalar devam etmektedir, yiyecek karnesi varlığını sürdürür (üç gün şarküteri alışverişi yapılmamaktadır, aile başına günde 300 gram ekmek düşmektedir). Enflasyon yeni bir olgudur. Beş yıl içerisinde fiyatlar yaklaşık

%100 artmıştır. Belediye meclisinin desteğiyle, hükümet, %20 ilâ %30 arasında daha ucuz mal sunan Vilgrain (mühimmattan sorumlu müsteşarın adı) denen barakalar kurdurur.

Şehir içi ulaşım alanında tramvaylar ve metro hız keser. 1 numaralı hattın açılışından beri ilk kez bilet fiyatı artmaktadır. 1919 yılı Ocak ayında Seine Nehri'nin önemli taşkınları Parislilerin yaşamını iyice felç eder. Parisliler için yarı-resmi bir gösterge olan Alma Köprüsü'ndeki Zuav askeri heykelinin elleri ıslanmıştır. Pont-Neuf'e bağlı bir mavna olan Samaritaine su pompası akıntıya kurban gidip batar. Orsay ve Invalides garları 9-12 Ocak tarihleri arasında kapanır. Elektrik dağıtımı sol yakada kısmen kesintiye uğrar.

Savaşın izleri Paris yaşamından ağır ağır silinir. Versailles Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte (28 Haziran 1919), ardından 14 Temmuz 1919 büyük ulusal bayramında Champs-Élysées'de yüz binlerce kişi toplanır, Paris'in yüzü bir kez daha gülmektedir. Şehrin gösterdiği başarı ordu tarafından övülmüş ve Georges Clemenceau tarafından yüceltilmiştir:

> "Fransa'ya son derece layık bir başşehir. Asla inkâr edilemeyecek bir vatanseverlik inancıyla harekete geçerek, uçakların ve uzun menzilli topların sayısız bombardımanına kararlı ve neşeli bir cesaretle karşı koydu. 1914'ten 1918'e dek, yüzlerce yıllık şanına ölümsüz sıfatlar ekledi."

Ya şenlik? Belki de havacı Védrines'in çılgınca başarısıyla başladı. Galeries Lafayette'in büyük terasına ko-

narak mağazanın sunduğu 25 bin franklık ödülü kazandı. Burjuvazinin, sanatçıların, bohemin şenliği... Keza Ernest Hemingway'in tasvir ettiği, 1921-1926 yıllarının şenliği ("Paris Bir Şenliktir"). Bu, 1920'li yıllar boyunca süren çılgın yılların başlangıcıdır ("Bu on yılı süreğen bir 14 Temmuz olarak hatırlıyorum. Üç renkli bir çağ oldu"; Maurice Sachs).

Paris şenliği, öncelikle, hatta kimi zaman yalnızca "Bütün Paris"in şenliğidir. Akıldışılıklar, sarakalar, dört yıllık çatışmadan sonra yeni ve derin bir soluklanma gibidir; binlerce Parisli yaşamlarını (Paris yaşamlarını) şenliğe adamıştı.

> "Geceler, bütün geceler dansa ayrılmıştı. Kasım ayından ve kâbusun bitiminden beri dans etmek gerekiyor, bütün ülke dans manyaklığının pençesinde. Dönemin kralı, baloyu yöneten, saldırganlıktan uzak, şeytan saksafon. Her yerde dansingler, caz, şampanya, giysileri göğüslerinde başlayan ve kalçalarında biten, kafalarında son moda şapkalar ve 25 cm. uzunluğunda ağızlıklarıyla hiç durmadan sigara içen kadınlar..."

Daha popüler yanı, şenliğin aynı zamanda sinemanın ve sporun da şenliği olmasıdır. Eğlenceler Mart 1919'da *Max Linder* sinemasının yeniden açılmasıyla başlar. Yedinci sanat perdeye yeni yönetmenler ve starlar çıkarır (Abel Gance, Louis Delluc, Marcel L'Herbier...). Charlot, Douglas Fairbanks, Roman Novaro ya da Rudolf Valentino kahkaha ve tutkuyu harekete geçirir. Sinemaya artık ses verilir. Paris'in bu yeni yaşamına spor da katılır: Sportif

karşılaşmalar, takımların oluşumu, yarışmalara gösterilen ilgi. Basın ve telgraf, spor haberlerini teşvik ederek gelişir. Yüz binlerce Parisli Georges Carpentier ile Jack Dempsey'in yeni maçını beklemektedir. Radyonun yenilikleri sayesinde, toplanan kalabalık Fransız'ın yenilgisini anında öğrenir.

Paris, Champs-Élysées'deki tiyatro oyunlarıyla da eğlenir (Siyahî Revü ve Josephine Baker) ve Moulin-Rouge'daki Mistinguett gösterilerinin büyüsünden etkilenir. Bu yılların sanatsal yenilikleri Vieux-Colombier Tiyatrosu'nda (Jacques Copeau), Athénée'de, Atelier'de (Dulin, Copeau) ya da Serge Lifar'ın baleleriyle Opéra'da gerçekleşir. Dada ve gerçeküstücülük hareketi, André Breton, Philippe Soupault, Aragon'un metinleriyle edebi yaşamda patlama yaratır...

Madeleine yakınındaki Boissy-d'Anglas Sokağı'nda bulunan *Bœuf sur le toit*'da Jean Cocteau, Erik Satie, Raymond Radiguet (*İçimizdeki Şeytan*), André Breton, Max Jacob yan yanadır...

> "Siyahların müziği, caz müziğinin ilk dönemleri, yeni bir dekoratif tarzın ilk cüretkâr atılımları, camları kıran doğaçlamanın dehası, genç sanatçılar tarafından bir anarşinin, sonuçta savaş sonrasının bu kargaşası içinde meşru olan bir anarşinin kabulü ve hatta aranışı... Bütün bu kaynayan lav, cüruf ve değerli madenler tuhaf bir kraterden çıkmaktadır ve bu da *Bœuf sur le toit*'dır" (G. Delammare).

Montparnasse, Montmartre'ı ve bulvarları tahtından indirir. Son şıklık *Le Jockey*, *Le Dôme*, *La Rotonde* ve bir

süre sonra da *La Coupole*'dür. 1927 yılında açılan *La Coupole*, ressamların, şairlerin ve cazcıların buluşma yeridir. Bohemler 1920'li yılların sonunda Montparnasse Bulvarı ile Vavin kavşağı arasında yaşadılar.

> "Bu dönemde birçok insan Montparnasse-Raspail kavşağındaki kafelere, oralarda görünmek için takılıyordu. Buralar, belli bir anlamda, günümüzde ölümsüzlüğün gündelik yaşamdaki eşdeğerini dağıtmakla görevli bulvar gazetelerine düşen rolü oynuyordu" (Ernest Hemingway).
>
> "Paris hiç o yıllarda olduğu kadar güçlü, göz kamaştırıcı olmamıştı; bolca ışık altında parıldayan daha yoğun bir iç enerji hiç ortaya çıkarmamıştı: Daha ateşli, farklı bir ritim sokakları sarsıyordu. Bu şehrin gevşek, tatlı soluğunu o zamana kadar tatmış biri, şimdi sıcak, tutkulu, neredeyse ateşli bu soluğu hissedince şaşırır, hatta neredeyse ürkerdi. New York'tan bir şeyler, Amerikalıların temposundan bir şeyler caddelere sirayet etmiştir: Kör edici beyaz bir ışık insan kaynayan sokaklara yayılıyor, ışıklı afişler çatıdan çatıya atlıyor ve otomobillerin gürültüsüyle evler çatılarına dek sarsılıyorlar. Renkler, taşlar, meydanlar, bu yeni hızın etkisi altında her şey kızıla çalıyor, her şey ışıldıyor ve yanıyor; yerin altındaki metronun uğultusuna varana dek bu ışıltılı şehrin her bir siniri titriyor, vücudunuzun en ufak lifi bile bununla uyum içinde" (Stefan Zweig).

1925 yılının Nisan ayından Ekim ayına dek, Concorde'dan Cours-la-Reine'e, Paris, Uluslararası Dekoratif Sanatlar Sergisi'ni kutlamaktadır ve 16 milyon ziyaretçiyi

kabul eder. Yeni Anlayış pavyonunda işleri sergilenen Le Corbusier lakaplı Charles-Édouard Jeanneret, Amerikan tarzı gökdelenlerden ve şehrin ciğerleri olan yeşil alanlardan oluşan yeni bir Paris periferisi hayal etmektedir. Terzi Poiret kendi tarzını dayatmaktadır. Dekoratif sanatlar da artık Paris manzarasının parçası olmuştur.

Şenlik 1930'lara dek sürer. Paris, Mireille'in, Trenet'nin, Maurice Chevalier'in nakaratlarını tekrarlar. Şehre önemli cazcılar gelir (Duke Ellington, Louis Armstrong). Karanlık salonlarda her akşam binlerce Parisli toplanarak René Clair'in, Marcel Carné'nin ya da gözde sanatçıların (Raimu, Fernandel) eserlerini seyreder.

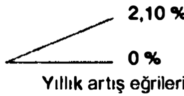
Paris bu ekonomik ve toplumsal kriz yıllarında iki uluslararası sergiye ev sahipliği yapar. 1931 yılında Paris kendi sömürge imparatorluğunu kutlar. Mimar Léon Jaussely ve André Laprade'ın Sömürgeler Müzesi dünyadaki Fransız eserlerinin anısına bir saygı gösterisidir. 8 numaralı metro hattı, ziyaretçilerin Paris'in doğusuna daha çabuk erişmesini sağlamak için yeni açılmıştır. Bu bölgede 33 milyon kişi toplanacaktır. 1937 tarihli Evrensel Sergi (Sanat ve Teknik) gecikmeli olarak 24 Mayıs'ta açılır ve yalnızca 34 milyon ziyaretçi sergiyi gezer, yani 1900'deki ziyaretçi sayısının kesin olarak altında kalır. Sergi, Seine'in iki yakasında birden bulunmaktadır ve yüz hektar kadar bir alanı kapsamaktadır. Sık sık alaya alınan 1878 tarihli Trocadéro Sarayı yıkılır (1936). Tepede, Azéma, Boileau ve Carlu'nün çizdiği Chaillot Sarayı, iki köşkü ve içavlusuyla birlikte yer alır. Aubert, Dastugue, Dondel ve Viard'ın Tokyo Sarayı (gelecekteki Modern Sanat Müzesi) inşa edilir. Paul Langevin ile Jean Perrin'in projesin-

Nüfus
(logaritmik ölçek)

5 000
4 000
3 000
2 000
1 000

PARIS
SEINE

1910 1915 1920 1925 1930 1935

1911-1936 arasında Paris'in ve Seine bölgesinin nüfusunun karşılaştırmalı evrimi

den yola çıkarak, Grand Palais'nin batı kesimi çocuklar ve yetişkinler için bir Keşif Sarayı olur. Sergi yerinde birçok ülkenin pavyonları bulunmaktadır. Iéna Köprüsü'nün her bir tarafında, Nazi Almanyası'nın sembolleri (kartal ve gamalı haç) ile Sovyetler Birliği'nin sembolleri (orak

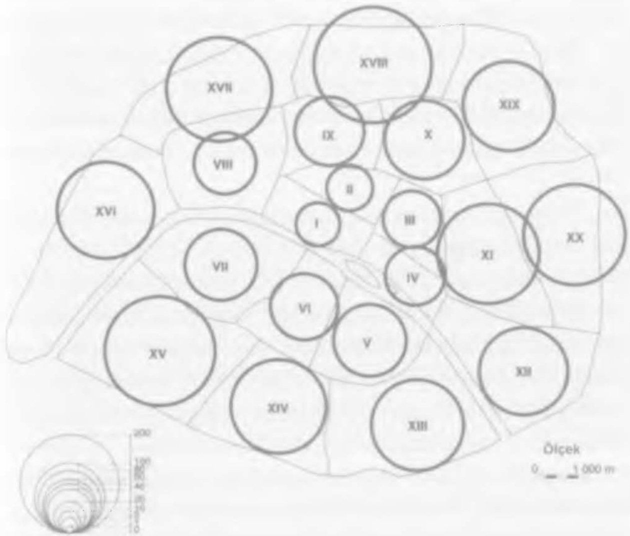
çekiç) karşı karşıyadır. Bu sergi, gösterinin işleyişini felç eden grevlerin ortasında cereyan eder. Kapanış günü olan 25 Kasım'da, bu sergiyi ekonomik canlanmanın güçlü bir evresi haline getirmeyi arzulayan hükümet fazlasıyla açık veren bir bilançoya önlem alabilir ancak.

III. – Nüfus ve yapılanlar

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda başkentin nüfusu 2,9 milyon kişidir (1921). İki savaş arasındaki üç nüfus sayımı nüfusta hafif bir düşüşü göstermektedir: 1926 yılında 2 milyon 871 bin kişi; 1931'de 2 milyon 891 bin kişi; 1936'da 2 milyon 829 bin kişi.

Bu bütünün içerisinde, merkezdeki bölgeler nüfuslarının %10 ila 22'sini kaybetmişlerdir. II. bölge 53 binden 42 bine iner (%20,7 düşüş); IV. bölge 91 binden 71 bine düşer (%21,9 düşüş). Tersine, periferideki bölgeler (XIII., XIV., XV., XIX., XX. bölgeler) belirgin bir artış yaşar. XX. bölge 20 bin kişi artar, yani %11'lik bir artış. Bu ikili harekete, 1931 yılında 42 bin kişinin yaşadığı I. bölge ile 289 bin kişinin yaşadığı XVIII. bölge arasındaki belirgin dengesizlik eklenir. Bu dengesizlik belediye seçimleri sırasında güçlü bir şekilde ifade bulur, çünkü her bölge (1935 yılına dek) aynı sayıda (4) belediye meclisi üyesi seçmektedir.

Paris nüfusundaki doğum oranlarının düşüklüğü (1926'da %16, 1936'da %11) göçle dengelenir. Başşehirdeki yabancıların sayısı artar. Avrupa'daki diktatörlük rejimlerinden kaçan Polonyalılar, Ruslar, İtalyanlar, Almanlar Paris'e yaşamaya gelirler.

1936 yılında Paris nüfusu

19 Nisan 1919 tarihli yasayla Paris'in müstahkem sur içi sınırlandırılmıştır. Paris şehri, üzerinde inşaat yapılamayan kullanım hakkı bölgesini ve askeri tahkimat bölgesini elinde bulundurur. Çalışmalar 28 Nisan'da başlar. İki savaş arası dönemde, tahkimat bölgesinin düzenlenme sorunu başşehir için en önemli ve en temel sorunlardan biridir. Bu periferi bölgesinin toplam yüzölçümü (30 kilometrelik bir çember üzerinde 400 metre genişlik) 444 hektardır. 127 hektarı yollara ve askeri binalara, demiryolu ağlarına ve kamu idaresine ayrılmıştır. Dolayısıyla, şehrin

düzenlenmesi gereken kısmı 317 hektardır. Burası yirmi yılı aşkın süre boyunca Paris'in en büyük şantiyesi olur. Terhis olmuş çok sayıda askeri istihdam etme, geniş bir bulvar oluşturma ve Parislilerin birincil taleplerinden birine cevap verme imkânı sağlar: konut bulmak. Kiracılara yönelik gecikme faizinin son bulması (1918) kira ödemelerinin derhal gecikmesine ve evden çıkarmaların sayıca artmasına yol açar.

XII. bölgeden XX. bölgeye giden bu periferi kemeri üzerinde 38 bin konut inşa edilir. Bunlar özellikle HBM (ucuz konut) ile ILM'dir (ortalama kiralı konutlar) ve esasen 1913 yılında kurulan Ucuz Konut Kamu Ofisi'nin desteğiyle inşa edilmişlerdir. Kırmızı tuğladan bu büyük binalar 6 ilâ 8 kat arasındadır. Çok odalı (mutfak, tuvalet ve tek tek odalar) dairelerden oluşan bu binalar, kiralardaki artış nedeniyle mobilyalı evlerde yaşamak zorunda kalmış on binlerce aile için yeni bir yaşam umudunu temsil ediyordu. Bu gayrimenkul politikasına, birçok bölgenin (Saint-Victor, Saint-Gervais, Clignancourt, Épinettes, Père-Lachaise...) sağlıksız adacıklarının temizlenmesine bağlı düzenlemeler de eklenir.

Bu yirmi yıl boyunca gerçekleştirilen birçok şey Paris'in görünümünü değiştirir.

1857 yılında başlanan Haussmann Bulvarı 1927'de tamamlanır. Mozart Caddesi ile Trocadéro arasındaki Paul-Doumer Caddesi (cumhurbaşkanının 6 Mayıs 1932'de öldürülmesinden sonra adı verilmiştir) 1933 yılında açılır. Seine'in iki yakası da elden geçirilmiştir: Nehir kenarları yükseltilir, Monnaie alavere havuzu kaldırılır, Cité Adası'nın yukarı tarafı renovasyondan geçer. Concorde,

Tournelle, Iéna köprüleri de genişletilmiştir. Kırk yeni küçük park halka açılır.

Jourdan Bulvarı'ndaki "Cité universitaire" projesi mimar Lucien Bechmann tarafından yürütülür. İnşaat 1923'te başlar. Taşradan, sömürgelerden ve yurtdışından gelen öğrencileri barındırmaya yönelik sitede öncelikle Alman, Kanadalı ve Japon öğrenci pavyonları açılır. Jean-Bouin Stadı'nın (1929), Tourelles'deki su sporları stadının (1924), Molitor havuzunun (1929) açılışıyla birlikte spor tesisleri modernleşir. Yeni Beaujon Hastanesi 1935 yılında açılır.

Şehir içi ulaşımda da birçok yenilik yaşanır. Tramvaylar adım adım yok olur. 1929 yılında, belediye meclisi, tramvayların yerine otobüslerin konmasını programlar. Saint-Cloud Kapısı'nı Vincennes Kapısı'na bağlayan 123-124 numaralı son tramvay Mart 1937'de faaliyetine son verir. 1921 yılından bu yana Paris Bölgesi Toplu Taşımacılık Şirketi (STCRP) yerini Otobüs Genel Kumpanyası'na bırakır. 1900 Evrensel Sergisi sırasında çok işe yaramış olan küçük demiryolu hattı da 1931 yılında varlığına son verir. "Küçük Kemer" denen otobüs hattı bundan böyle başşehrin etrafında bu dolaşımı sağlamaktadır.

Metro ağı yaygınlaştırılır. 1920 yılında yaklaşık 95 kilometredir. 1916 yılından itibaren metro araçları otomatik kapılı olur. Yirmi yıl içinde hatlar 67 kilometre artarken (1939 yılında 14 hat için 59 kilometre) 130 istasyon eklenir (1939 yılında 332 istasyon). 1920'li yılların mali kazançlarından sonra, iki şirket (Metro ve Kuzey-Güney Kumpanyası) önemli işletme zararlarıyla karşılaşırlar. Yine de, yolcu sayısı giderek artar: 1927 yılında 570 milyon, 1933 yılında 838 milyon.

İki savaş arası dönemin son yıllarında, farklı toplu taşıma araçlarının koordinasyonu sorunu kesin bir şekilde kendini göstermiştir.

> "Her sabah yaklaşık 2 milyon kişiyi iş yerlerine taşımak, her akşam da evlerine geri götürmek, böylece gün boyu şehrin faaliyetinin yol açtığı yer değiştirmeyi sağlamak gerekiyordu. Bütün olarak bakıldığında, günlük ortalama trafik yalnızca yerüstü ve yeraltı ağlarında 5 milyon yolcuyu, banliyö trenleri için de 600 bin yolcuyu aşmıştır" (G. Guillet, 1935).

Bu irade, Metro Kumpanyası'nın birçok hattının banliyöye doğru uzatılmasına yol açtı: 1 numaralı hat (Fort de Vincennes), 9 numaralı hat (Pont de Sèvres), 12 numaralı hat (Mairie d'Issy).

Paris ile banliyösü arasındaki (maddi ve manevi) kopukluk silinmeye başlar. 1928 yılında Paris Bölgesi Üst Komitesi kurulur. Otomobil trafiğindeki artışa cevap verebilmek için, gelecekteki batı otoyolunun ilk kesimi hizmete açılır (Saint-Cloud-Rocquencourt Tüneli).

Başşehrin kuzeyinde, savaşın sonundan itibaren, Bourget Havaalanı Londra ve Brüksel'le bağlantıyı sağlamaktadır.

Yirmi yıl içinde Parislilerin gündelik yaşamı modernleşir. Elektrik, şehri fethe devam etmektedir. 1914 yılından beri Paris Elektrik Dağıtım Kumpanyası başşehrin elektrik tüketimini karşılamaktadır. Birinci Uluslararası Aydınlatma Komisyonu Paris'te toplanır (1921). Savaşın sonu ile 1939 arasında Paris'te elektrik abonesi konut ora-

nı %19'dan %94'e çıkar. Paris Gaz Kumpanyası'na abone olanların sayısı da sürekli artmaktadır (1934'te 1 milyon). 1918'e kadar gazla aydınlanan belediye okulları on beş yıl içinde elektrik tesisatına tamamen sahip olur. Mağazalar, iş atölyeleri, kamusal anıtlarla birlikte, elektrikle aydınlatma şehir faaliyetinde yer alır. Paris Fuarı (1923), ardından sanat salonları, "her şey elektrikle çalışmalı" şiarını över.

Evlerde telefon hâlâ istisnai bir iletişim aracıdır. Abone sayısı (özel kişiler ve iş yerleri) İkinci Dünya Savaşı arifesinde 250 bindir. İlave telefon hizmeti olan sesli saat "Odéon 84-00" numarası çevrilerek sağlanır. İlk gün olan 14 Şubat 1933 tarihinde 170 bin çağrı kaydedilir. Radyo ve televizyon gayet Paris'e özgü bir yol bulur kendine. Radyo kurumu yavaş yavaş evin merkezi öğesi olur. 1939 yılında yarım milyon aile Radio-Paris'i, Paris Postası ya da "Radio-Cité"yi dinleyebilmektedir. PTT'nin denetimindeki televizyon 1935'ten itibaren başşehirdeki yüzlerce ayrıcalıklı kişiye devrimci bir gösteri sunar.

IV. – Cumhuriyetçi ve ulusal bir belediye

Birinci Dünya Savaşı, gerçekte, Paris'te politik bir kopuşa yol açmaz. 1910'lu yılların başlangıcında başlayan sağa kayma sürer.

Paris politik yaşamı savaş öncesinin önemli tartışmalarına bağlıdır.

Cumhuriyetçi ve ulusal blok ikili bir süreklilikle kendini gösterir: Düşman karşısında siper oluşturan kahraman Paris ile savaş öncesinin belediye çoğunluğu (1909-1914).

Parislilerin oyu zaferi sürdürmeli ve ulusalcıların yeniden işleri ele almasını sağlamalıdır. Sosyalist sol umutlarından tümüyle vazgeçmiş gözüküyordu. Oy-koltuk dengesizliğini ve başşehrin merkezdeki semtlerinin aşırı temsilini teşhir eden sosyalist Le Troquer, Paris'in gelir düzeyiyle bağlantılı oy hakkından söz eder.

Yasama seçimlerinden iki hafta sonra, güçlü bir çekimser oranının (%36,1) damgasını taşıyan belediye seçimlerinde, başşehirde Ulusal Blok'un başarısı görülür. Marie-Pierre-Fortuné d'Andigné'den Ludovic Calmels'e uzanan geniş bir birlik belediye meclisinde 49 sandalye kazanır.

1920 ve 1930 yılları politik gerilimlerin önem taşıdığı yıllardır. Fransız Komünist Partisi ile Action Française'den Vatansever Gençlik'e uzanan aşırı sağcı birlikler başşehrin sokaklarında sözel ve fiziksel olarak karşı karşıya gelirler. 1925 ve 1929'da Paris belediye seçimleri koltukların çoğunluğunu ulusal cumhuriyetçi üyelere verir (1925 yılında 47 divan üyesi, 1929 yılında 52).

Mali skandallara (Marthe Hanau, Albert Oustric) 1934 yılının başında birkaç parlamenterin desteğini almış olan Alexandre Stavisky'nin öldürülmesi eklenir. Kısa süre içerisinde, başşehirde dolandırıcılarla hükümet arasındaki gizli anlaşmayı teşhir eden aşırı sağın hareketliliği baş gösterir. Bu seferberlik kampanyası Quartier Latin ile Saint-Germain Bulvarı arasında, ta Palais-Bourbon yakınlarına dek süren gösterileri artırır. Meclis Başkanı Camille Chautemps 28 Ocak'ta istifa eder. Yeni Başbakan Édouard Daladier, daha atanır atanmaz, belediye meclisiyle ve Paris aşırı sağıyla işbirliği yaptığından kuşkulanılan Paris Polis Müdürü Jean Chiappe'ı görevinden alır. Seine Valisi

Édouard Renard da dayanışma göstererek görevinden ayrılır. Belediye bir kere daha hareketlenmiştir. 6 Şubat'ta gösteri çağrısında bulunulur.

6 Şubat 1934, Paris'in ve Fransa'nın tarihine damgasını vurmuş önemli günlerden biridir. Olayların cereyan ettiği bölge, Concorde ile belediye, büyük bulvarlar ile Palais-Bourbon arasındaki birkaç bin metrekareyi aşmamaktadır. Cumhuriyetin belli başlı merkezlerinin ve politik kutuplarının yer aldığı büyülü kare. Millet meclisinde Édouard Daladier'nin yönettiği yeni kabineye sağlanacak güvenoyu için tartışma açılır. Paris belediye meclisinin çoğunluğu göstericileri ve Jean Chiappe'ı destekler. Paris sağı haftalardır hazırlanmaktadır. 1932 yasama seçimlerinden doğan politik güç ilişkisini değiştirmek için yeterince etkili bir baskı oluşturmaya çalışır. Bu anlamda, ulusal fikirlerin kalesi olan belediye açıkça "6 Şubat gününün politik merkezi"dir.

7'si sabahı ve 8'inde Fransa'nın ulusal, bölgesel ve yerel basınının yayımladığı makaleleri okuyan ve çok sayıda fotoğrafı gören Fransa kanlı bir gecenin gerçeklerini keşfeder (yaralı yüzler, Ulusal Meclis'in bodrum katında kurulmuş derme çatma hastaneye yatırılmış bedenler). Kişilerin kimliklerini çevreleyen karanlığa dair klişeler ilave bir kaygı unsuru oluşturur. Bütün ülkede heyecan had safhadadır.

7'si sabahı, iyice tecrit olmuş Daladier, Doumergue'in nezdinde girişimlere zaten başlamış olan Albert Lebrun'a istifa mektubunu sunar. Belediye meclisi, birlikler ve çok sayıda politik yönetici hedeflerinden birine erişmiştir: Başbakanı devirmek. Paris gösterilerinin baskısı hükümetin istifa koşullarını yaratır. 8 Şubat günü, Paris sağının coş-

kulu gösterisiyle, Austerlitz Garı'nda yeni Meclis Başkanı Gaston Doumergue karşılanır.

Bir komplodan, yıkıcı bir operasyondan, bir güç gösterisinden, cumhuriyet kurumları üzerinde faşist bir tehditten söz edilebilir mi?

Sosyalist ve komünist sol, durumu faşist tehdit olarak değerlendirdiklerini ayrı ayrı belirtirler. Belli başlı sorumlular da gösterilir: Paris belediye meclisindeki fesatçı "topazlar". Ayın 9'undaki komünist gösteriden sonra, 12 Şubat günü sendikal ve politik bir tepki yaşanır. Komünistler ve sosyalistler ayrı ayrı kortejlerde gösteriler düzenleyerek sonunda Nation Meydanı'nda birleşirler.

1934 yazı ile 1935 Temmuz'u arasında Halk Cephesi adım adım inşa edilir. Mayıs 1935'te Paris belediye seçimleri, 1936 Nisan-Mayıs yasama seçimlerindeki ulusal zaferin habercisidir. Kampanya 12 Şubat'ın insanlarını 6 Şubat'ınkilerin karşısına çıkarır. Paul Rivet, Paris belediyesine Halk Cephesi'nden ilk seçilendir. Görev süresi sona eren UNC başkanı Georges Lebecq'i yener. Fakat bu sembolik zafer işin özünü yine de gizlememelidir. Görev süresi dolan belediyedeki çoğunluk Paris belediyesinin başına yeniden geçirilir ve VI. bölgeden aday olan Jean Chiappe seçilir ve belediye meclis başkanı olur. Paris sağa iyice bağlanmıştır.

Paris'teki görkemli 14 Temmuz 1935 gösterisi sırasında Halk Cephesi zaten kutlanmıştı. Sembolik bir yer olan Bastille'de düzenlenen büyük toplantı 500 binden fazla sempatizanı bir araya getirir. Yasama seçimleri, başşehrin bölgelerinde sola yatkın bir hareketi ifade eder. 41 koltuktan 27'sini Halk Cephesi kazanır. Başşehir 1936 ilkbaharı ile yazını zaferin, başbakanlıktaki pazarlıkların ve kitlesel

grevlerin (büyük mağazalar, ulaşım, inşaat, otomobil...) doğurduğu coşkuyla yaşar.

1937 yılında Halk Cephesi parçalanır. Grevler birbirini izler. Evrensel Sergi bu toplumsal durumun bedelini ağır öder. Büyüyen uluslararası gerilimler Cumhuriyetçi İspanya'nın pavyonunda Picasso'nun *Guernica* tablosunun sergilenmesinde simgelenir. Hitler'in güç gösterileri karşısında kamuoyu bölünür. Daladier'nin Bourget'yi kabulü Münih Anlaşmaları'na karşı bir hareketin varlığını gizlememelidir. Parisliler savaşın işaretlerinin farkındadır. 2 Şubat 1939 tarihinde başşehirde gerçek boyutlarda bir pasif savunma harekatı gerçekleştirilir. Mart ayında ilk gaz maskeleri sivil halka dağıtılır, düşmanın hava saldırısı durumunda kullanılacak sığınaklar (parklar, mahzenler) afişlerle belirtilir. Savaş zaten hatırlardadır.

V. – İşgal (1940-1944)

Yaklaşık bir yıl boyunca başşehir savaş buhranını yaşar. 31 Ağustos 1939'da çocuklar şehirden tahliye edilir. Başlarında bereleri ya da kasketleriyle, ellerinde küçük birer valizle, 30 bin yumurcak mahallelerini terk ederek, bombardıman tehlikesinden uzakta, taşraya sığınırlar. Müzelerdeki parçalar da taşınır. Loire'daki şatolar ve manastırlar beş yıl boyunca tabloları, kitapları ve heykelleri barındırır... Çok sayıda anıt kum torbalarıyla çevrilerek görünmez kılınır. Şehir korunurken, korku ile kaygısızlık arasındaki Parisliler müzikhollerde, sinema ya da tiyatrolarda eğlenmeye çalışmaktadır.

"Eylül 1939'dan Haziran 1940'a kadar, Paris'in belli bir kısmı sanki hiçbir şey olmamış gibi yaşadı; alışverişler devam etti, tiyatrolar, sinemalar, kafeler, dansingler, kabareler, gösteriler, her şey önceki gibi devam etti. Bu alanda hiç kısıtlama yoktu. Sinema mütevazı bütçelere tiyatrodan daha uygundur. Kışın asgari ısınmadan yararlanılır. Savaş ve işgal dönemindeki kadar canlı bir kamuoyu hiç olmamıştı... Belki de, durumun ciddiyetine tepki olarak, başarılı birçok halk şarkısında *–Dans la vie faut pas s'en faire, Tout va très bien Madame la Marquise...–* ifade bulan belli bir yüzeysel iyimserlik, kimi zaman da mizahla boyalı olarak kendini göstermektedir."

Saldırının başlangıcından itibaren (10 Mayıs 1940) Nazi orduları Paris'e yaklaşır. DCA'ların atışları, Citroën fabrikalarının bombardımanı (3 Haziran), göçmenlerin kitlesel olarak gelişi: Şehir alarmdadır.

10 Haziran 1940'ta, panik içindeki hükümet başşehri terk eder. 12'sinde, General Dentz imzalı küçük afişler şu duyuruyu yapmaktadır: Paris açık şehir ilan edilmiştir. Ayın 14'ünde Nazi ordusu Fransa'nın başşehrine girer. Süvariler, piyadeler, zırhlı otomobiller ve tanklarla işgal başlar. Aynı gün, büyük tıp profesörü Thierry de Martel Nazi çizmesi altında yaşamayı reddederek intihar eder (kendini öldürmeden önce, "yapamıyorum" diye yazar). 24 Haziran'da Hitler Bourget'ye gelir. Üç saatten kısa süren bu ziyarette, Chaillot Sarayı'nın terasında fotoğrafı ve filmi çekilerek, zaferini sahneler.

Paris başşehir statüsünü yitirir. Meclis başkanlığına Paul Reynaud'nun yerine gelen (16 Haziran) Philippe

Pétain 22 Haziran'da mütarekeyi imzalar. Hükümetine Vichy'yi atar ve 10 Temmuz'da meclislerin tam yetkisini elde eder. Paris, Alman yerel saatine göre yaşamaya başlar (bir saat ilave etmek gerekir) ve işgalcinin emirlerine uyar. İşgal bölgesi Nazi komutanlığına (*Militärbefehlschaber in Frankreich*) bağlanır. Gamalı haçlı bayraklar şehrin üzerinde dalgalanır; üç renkli bütün bayraklar indirilmek zorunda kalmıştır. Gece saat dokuzdan sabah beşe dek sokağa çıkma yasağı uygulanır. Alman askerleri her yerde hazır ve nâzırdır. Champs-Élysées Meydanı'ndaki nöbet değişimi töreni, işgalcinin varlığının onaylanması ve Parisliler için her gün yaşanan bir aşağılanmadır.

> "16 Haziran 1940 ile 19 Ağustos 1944 arasında Paris'te bulunmakla tek bir Alman bile övünemez. Elbette buradaydılar, muzaffer bir halde, gayet düzgün *feldgrau* üniformaları içinde... Her gün, belli bir saatte, Champs-Élysées boyunca, başlarında atlı bir subayla ve büyük bir davulla, otomat savaşçılarından bir bölük mekanik adımlarla yürüyüp "Biz buradayız!" diyordu. Ve "kana boğulmuş örümcekli" bayrakları, *Soldatenheim*, *Soldatenkaffee* ve *Soldatenkino...* Buradaydılar... Fakat Paris burada değildi. Notre-Dame, Cité'ye bekçilik ediyordu, Seine, değişmez evleriyle süslü rıhtımlar arasındaki tarih dolu köprülerin altında ipeksi kurdelesini açıyordu. Vincennes Şatosu'ndan Chailllot Sarayı'na, Panthéon'dan Sacré-Cœur'e, yüksek yerler kendi sessiz diyaloglarını sürdürüyorlar, bunca sevincin ve bunca neşenin, bunca zaferin ve bunca başarısızlığın tanığı olarak, yeni bahtsızlıktan dolayı kir pas içinde süzülüyordu. Yine de, Paris burada değildi,

bir ölüm maskesiyle kaplanmış gibiydi, kendisini dilediği gibi kirleten hödüğe mahkûm bir kadın gibiydi, ruhu uzak bir aşka doğru havalanmıştı" (Adrien Dansette).

Dört yıl boyunca, yaşam, kısıtlamalardan ve karın doyurmak için yapılan açgözlülüklerden ibaretti. Erzak vesikası Eylül 1940'ta ortaya çıktı. Biletler ve kuponlar, yiyecek, giysi, tütün, kömür elde etmek için son derece değerliydi. Fırınların, kasapların önündeki kuyruklar gündelik yaşamın parçasıydı. Bu resmi ağın yanında karaborsa örgütlenmişti. Alman askerleri ise kendilerine kolay bir yaşam sağlayan bir kambiyo oranından (bir mark 20 franktır) yararlanıyorlardı.

Haziran 1940'tan itibaren Paris belediye meclisi toplantıları ertelenir. İşgalci, iki valinin yetkilerini artırır. Aralık 1941'de Vichy yeni bir belediye meclisi oluşturur. Charles Trochu'nün başkanlığındaki ilk toplantı 12 Ocak 1942'de gerçekleşir. Nisan 1943'te başkanlığa Pierre Taittinger gelir.

Başşehirde Naziler anti-semitist politikalarını sürdürürler. Yahudiler zulüm görür: meslekten men, yasak yerler, sarı yıldız takma zorunluluğu. Fransız polisiyle bağlantılı olarak 16-17 Temmuz tutuklamaları bütün şehirde gerçekleştirilir. Kışlık Velodrom'da toplanan binlerce Yahudi toplama kamplarına doğru yola çıkartılır. 11 Kasım 1940'ta, Zafer Anıtı'nda düzenlenen bir gösteriyle öğrenciler işgalciye karşı direniş örgütler. Birçok grup ve ağ işbirlikçilerle mücadele eder ve işgal ordusuna saldırır: bireysel suikastlar, yasadışı basın, duvar yazılamaları. Mayıs 1943'te, Four Sokağı'nda, Jean Moulin'in komutası altında Ulusal Direniş Meclisi ilk toplantısını yapar. Eylül 1943'te

Paris Kurtuluş Komitesi (CPL) kurulur. "CPL, Ulusal Direniş Meclisi'nde yer almayan ve genellikle komünist esinli örgütleri (Fransız Yardım, Vatansever, Gençlik Birleşik Güçleri, Fransız Kadınları Birliği, Halk Komiteleri...) kapsamaktadır. Bu durum, de Gaulle'cü iktidar ile Kurtuluş'tan sonra Paris belediye meclisi görevlerini yerine getirecek olan ve dolayısıyla 1830, 1848 ve 1870 devrimlerinin simgesel yeri olan belediye binasına yerleşecek CPL arasında daha yasadışı dönemde ortaya çıkan karşıtlıkları kavramayı sağlar." Müttefiklerle Nazileri karşı karşıya getiren hava savaşında başşehir ve banliyösü sık sık bombalanır. 20-21 Nisan 1944 gecesi, müttefiklerin akınları ve Chapelle Garı (XVIII. bölge) üzerindeki "bombadan halı" 650 kişinin ölümüne yol açar ve yüzlerce bina yıkılır. Bu kurbanların cenaze törenine katılmak için Mareşal Pétain ilk kez Paris'e gelir. 26 Nisan'da, belediyenin önünde 500 binden fazla Parisli onu alkışlar. 28'inde Philippe Henriot CPL tarafından öldürülür. Müttefik birliklerin ilerlemesine paralel olarak, Paris direnişinin emriyle başlayan grev hareketi demiryollarını, postayı ve polisi felç eder. 19 Ağustos'ta, FFI, CNR ve CPL başşehirde isyan emri verirler. Kamu binaları işgal edilir, barikatlar kurulur ("Bütün halk her imkânı kullanarak düşmanın hareketini engellemelidir. Ağaçları devirin, tanklara karşı çukurlar açın, barikatlar kurun. Müttefikleri muzaffer bir halk karşılayacaktır").

Gerçekten de, 24 Ağustos günü, Leclerc tümeni Paris'e girdiğinde, Parisliler başşehirlerini kısmen kurtarmışlardı. 25'inde General von Choltitz Almanların teslimini imzalar. General de Gaulle 26 Ağustos'ta Zafer Anıtı'na gelir. Paris bayram yapmaktadır...

VI. Bölüm

IŞILDAYAN BİR METROPOL (1944-1999)

I. – Paris'in kurtuluşu

22 Ağustos 1944 günü, Paris basınının yeni yayınlarının adları (*Libération* [Kurtuluş], *Combat* [Mücadele], *Le Parisien libéré* [Kurtulmuş Parisli]) gelecekteki zaferin teminatıymış gibi çınlıyordu. 24'ünde uçaktan atılan bir mesaj Fransız birliklerinin varışının eli kulağında olduğunu duyurur ("General Leclerc size 'Sağlam durun, geliyoruz!' demekle beni görevlendirdi, Yarbay Crespin"). Buna paralel olarak, telefon bağlantıları Parislilerin Müttefiklerin ilerleyişi hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlar. Akşam, Yüzbaşı Dronne üç tankla birlikte şehre girer –*Champaubert*, *Montmirail*, *Romilly*– ve belediyeye gider. CNR üyeleri ve Paris Kurtuluş Komitesi tarafından bir heyet kabul edilir. Notre-Dame'ın, Sacré-Cœur'ün ve Saint-Sulpice'in çanları çalar. Umut gecesidir, ama aynı zamanda işgalcinin de son eylemleri yaşanır (Grand-Palais yangını,

DCA'ların yoğun ateşi, mühimmat imhası). Sabahleyin, başşehir, Orléans Kapısı'ndan giren Leclerc'in 2. zırhlı tümenin gelişini kutlamak üzere üç renge bürünür. General, kurmay heyetini Montparnasse Garı'na yerleştirir. Paris Valisi von Choltitz'in bulunduğu Meurice Oteli kuşatılır ve General Billotte'un askerleri tarafından istila edilir. 25 Ağustos, öğleden sonra, Albay Rol-Tanguy'nin huzurunda, Leclerc'in karargâhında, General von Choltitz bütün Nazi birliklerinin savaşa son vermesiyle birlikte Almanların kesin teslim anlaşmasını imzalar. Birkaç saat boyunca şiddetli çatışmalar sürer (Palais-Bourbon, istihkâm okulu, denizcilik bakanlığı, Crillon Oteli). Aynı gün de Gaulle başkente girer. Saint-Dominique Sokağı'ndaki savaş bakanlığında, Haziran 1940'taki bürosuna yeniden kavuşur. İlk konuşmasını belediyede yapar.

> "Hepimiz sefil yaşamlarımızın henüz birkaç dakika öncesinde kaldığını hissediyoruz. Paris, ayaklar altına alınmış Paris, parçalanmış Paris, işkence edilmiş Paris, ama işte kurtulmuş Paris."

26 Ağustos 1944 tarihinde, şehir, yeniden kavuşulan başşehir, bu kurtuluş saatlerini yaşamak için tümüyle sokaklardadır.

Zafer Anıtı, Champs-Élysées, Notre-Dame... De Gaulle büyük bir kalabalık –*Savaş Anıları*'ndaki ifadeyle "deniz"– tarafından selamlanır. O günün görüntüleri, çocukların, kadınların ve erkeklerin neşe içindeki yüzleridir, "18 Haziran Adamı"nın alkışlanışıdır, her *La Marseillaise* çalışında gözlerden akan yaşlardır, aynı zamanda da Rivoli

Sokağı'ndaki ya da Paris Katedrali'nin yakınındaki çatıların üzerinde pusuya yatmış milislerin son salvo ateşleridir. Akşamleyin Luftwaffe'nin bombaları birçok mahalleye isabet eder.

"Yırtıcı hayvanlar doğuya doğru kaçıyordu, kaçarken de ateşler içindeki şehri kızıl gölgeleriyle kaplıyorlardı. Alman kartalı, dört yıldır pençeleri arasında tuttuğu, ama ne bedenini ne ruhunu öldürmeyi başarabildiği avı nihayet bırakıyordu."

Parisliler daha aylarca yoksunluk çekecektir. IFOP'un ilk kamuoyu yoklamalarında Erzak Tedarik Hizmetleri ve Paul Ramadier halk tarafından hiç sevilmemektedir. Paris Kurtuluş Komitesi bu kıtlıkları teşhir etmek için müdahale eder. 1949 yılına dek kuyruklar, yiyecek karneleri gene gündelik yaşamın parçasıdır. 14 Mayıs 1947 tarihli kararname beş tür tüketici saptar. Ekmek karnesi 1 Kasım 1945'te kaldırılmıştır. Ardından, Aralık sonunda yeniden konur. Ekmek satışının serbest olması için 1948 Şubat'ına kadar beklemek gerekecektir. Mayıs 1949'da kahve, yağ, pirinç ve şeker karneye bağlıdır. Kıtlık dönemi ancak 1950'li yılların başında sona erer.

Paris yavaş yavaş şenliğe kavuşur ve özgürlükle bağ kurar. Yenilikçi ruh birçok sektörde ifade bulur. *Le Monde* gazetesinin ilk sayısı 18 Aralık 1944'te yayımlanır. Ülke genelindeki rolü çok önemli olan Paris basınının dağıtım şirketi 2 Nisan 1948'de kurulur. Modern Sanat Müzesi açılır (Haziran 1947). Mart 1945'te *Cennetin Çocukları* (Carné ve Prévert) başşehrin büyük sinema salonlarının

afişlerindedir. Sinemanın bu canlanışı içinde, N. Védrès, 25 Ocak 1948'de *Paris 1900* adlı bir arşiv montajı sunar. Fakat, 1946 yılının film festivali Cannes'da açılır. Teselliye gelince: 3 Ekim 1946'da Paris Otomobil Salonu açılır. 4 CV Renault popüler araba olarak sunulur. Başşehir Grand-Palais'de ilk çocuk salonunu açar (1949).

Savaş sonrası Paris'inde gençlik ve varoluşçuluk Saint-Germain-des-Prés'deki yerleri ve mekânları istila etmiştir: *Café de Flore*, *Les Deux-Magots*, *Lipp* Birahanesi, şarap mahzenleri, *Le Tabou*. Sydney Bechet'nin müziği, Boris Vian'ın trompeti, be-bop, Rose-Rouge'un kulüp cazı, Jacques kardeşler, Juliette Gréco semtin gecelerini canlandırmaktadır. Sansasyon basını Kurtuluş'un bu "zazou"larından* geçilmemektedir. 1945 yılında kurulan *Les Temps Modernes* dergisinin etrafında Sartre, Simone de Beauvoir, Michel Leiris toplanır. Sorbonne'da (1946) Sartre "Yazarın Sorumluluğu" üzerine bir konferans verir. Piyesleri (*Mezarsız Ölüler* ve *Saygıdeğer Fahişe*) Antoine Tiyatrosu'nda skandal yaratır.

Parisli varoluşçularla dalga geçilmektedir ("Kimliği meçhul bir bisikletli az kalsın Beaufret'ye çarpacakken bağırır: 'Bas git, varoluşçu!' Hatta radyoda bile spor haberleri varoluşçuluk üzerine takılmalarla başlar"; S. de Beauvoir); ayrıca skandal basınının da konusudurlar.

Paris yeniden doğar ve kendi tarihini 1951'de kutlar. İkinci bin yılı için Bagatelle Parkı'nda dünyanın en büyük şehirlerinin belediye başkanları bir araya gelir. *Cahiers*

* 1940'lı yılların gençlik modası. İngiliz ya da Amerikan tarzı giysiler, caz merakı... (ç.n.)

d'art et d'amitié Paris'in şerefine özel bir yazı ayırır; şairler ve yazarlar katkılarıyla bunu kutlar:

"Ey Paris, iki bin yıllık ölümsüz gençlik!
Kumdan adanda doğdun sen, gözlerinde
Soluk suyu Seine'in, uzun saçlarıyla
Lutetia'nın sazlarının sallandığı puslardan."

II. – Uzamı yeniden düzenlemek: Büyük Paris mi?

Savaştan sonra Paris'in nüfusu biraz artar. Şehir 1936'da yapılmış son sayımın rakamlarına erişir. Şehirde yaşayanların sayısı 2 milyon 725 bindir (1946), 1954'te 2 milyon 850 bine erişir. Aynı yıl başşehirde 135 bin yabancı yaşamaktadır. Bunlar, esasen, Cezayirli, Faslı, İtalyan ve İspanyol'dur. 1930'lu yılların ortasından itibaren nüfusun düzenli olarak düştüğü gözlenir. Bu olgunun ilk işaretleri 1954-1962 arasında yıllık %0,3 bir düşüş, ardından 1962-1975 arasında artış (%1,2-%1,7) olarak saptanır. Fransız demografisinin özelliği olan "bebek patlaması"ndan Paris kısmen yararlanır. Fransa'nın birincil şehrinin nüfusu 1962 yılında 2 milyon 753 bin kişiydi; yani yaklaşık 100 bin kişi azalmıştır. 1975 yılında da 2,3 milyon çizgisinin altına düşer. 1970'li yılların sonundan itibaren nüfus 2,1 milyon civarında istikrara kavuşmuştur (1982'de 2 milyon 168 bin; 1990'da 2 milyon 152 bin).

İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde öncelik daima konuttadır. Köy Paris'ine duyulan özlem başşehrin çok sa-

yıda mahallesinin sağlıksız koşullarını gizlememelidir. Le Corbusier Marsilya'nın planlarını çizerken, başşehir de kendi bölgelerinde mevcut kulübeleri ve periferideki gecekonduları ortadan kaldırmayı amaçlayan bir politikaya gitmek zorundadır. İki savaş arası dönemin konut krizi çözümlenmemiştir. Gayrimenkul alanı dökülen konutlardan ibarettir. Bunların büyük çoğunluğu 1871 öncesinde (%35'i 1954'te) inşa edilmişti. Keza inşaat projeleri de yoktur. 1954 yılında konutların %81'inin banyosu, %55'inin tuvaleti yoktur.

> "Paris nüfusu yılda 50 bin kişi artıyordu (1946-1954 arasında 379 bin kişi). Eski nüfus çok kötü konutlarda yaşıyordu ve binalar yirmi beş yıl boyunca ihmal edilmişti, ardından da savaş sırasında terk edilmişti. Başşehirdeki 100 bin konut sağlıksız durumdaydı; oturulamaz denen 90 bin döşeli dairede hâlâ oturuluyordu. Paris'teki konutların aşağı yukarı yarısı iğrenç durumdaydı: tuvalet yok, banyo yok. Savaşın ertesinde verem hâlâ insanları öldürüyordu: 100 bini aşkın insan ölür. Her yıl Champs-Élysées semtinde 33, Paris'in çeşitli mahallelerinde ortalama 142 kişi ölüyordu; mobilyalı evlerin kiracıları arasında ise 877 kişi ölüyordu."

Arazinin hâlâ boş olduğu yerlerde, genellikle gar yakınlarında, şehrin periferisinde, saclardan ve tahtalardan bir araya getirilmiş yerlerde en yoksul aileler yaşıyordu. İmar ve İskân Bakanı Eugène Claudius-Petit'nin sunduğu 1 Eylül 1948 tarihli yasa gayrimenkul pazarını denetlemeye yöneliktir. 1950'li yıllardan itibaren HLM'ler (düşük

kiralı konutlar; 21 Temmuz 1950 tarihli yasa) yükselmeye başlar. Claudius-Petit ile Courant'ın bakanlığı döneminde konut inşaat sayısı artar. Mevduat sandığı da bu ulusal çabaya katılır.

Aslında, ev sahibi olmak aileler için çetin bir sınavdır. 1953-1954 kışının iklim koşulları evsizlerin durumunu dramatik bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Peder Pierre bir kampanya yürütür ve yüzlerce aileyi çadır kamplara yerleştirir. 23 Mart 1954'te Emmaüs örgütü kurulur. 1953 tarihli kararname konut için %1 oranını saptar: 10'dan fazla ücretli işçi çalıştıran işyerleri ücretlerin %1'ini konut inşaatına aktarmakla yükümlüdür. Şehrin periferisinde tasarlanmış konut bölgeleri (ZAC) kurulur (Glacière semti, eski Vaugirard kesimi). Başşehir onlarca katlı birçok binayla tanışır (çıta, kule). Croulebarbe Sokağı'nda (XIII. bölge), 1961 yılında 67 metrelik ilk gökdelen yükselir.

Fakat, bu dönemdeki nüfus artışına bakıldığında talep yoğundur ve arzı kesin olarak geçmektedir. Giderek artan sayıda Parisli bir eve yerleşebilmek için kendi mahallelerini terk edip banliyöye yerleşir. Başşehrin dışında büyük kümelenmelerin sayısı artar: Örneğin, Sarcelles (1954).

Bu mekân düzenlenmesine devlet daha fazla müdahale etmeye çalışır. Jacqueline Beaujeu-Garnier bu konuda şunu yazmaktadır:

> "Başıboş bırakmanın imkânsız olduğu düşünülür. Şehrin ıslah edilmeye ve modernleştirilmeye ihtiyacı vardır; yığılmalar disiplin altına alınmalıdır; bölgenin yiyip yutan dinamizmi frenlenmelidir. Frenlemek ve disipline almak: Yeni başlayan onyılın temel sözcükleri bunlar olmalıdır...

Paris bölgesinin çok sert nitelikli yayılmasını frenlemek için alınan önlemlere paralel olarak, burada hüküm süren ve yaşamı imkânsız kılacak kadar büyümekle tehdit eden 'karışıklığı' disipline etmeye yönelik yeni bir iç örgütlenme hazırlanmıştı. Bölgesel şehirleşme atılımının sonuçları önemlidir: tıklım tıklım dolu ve büyük ölçüde periferiye açılan bir merkezi kısım; spekülasyonun kaprislerine teslim edilen bir banliyö. Tepki göstermek gerekiyordu."

Bu tartışmalar ve bu karar almalar Jean-François Gravier'nin *Paris et le désir Français* [Paris ve Fransız Arzusu] (1947) adlı kitabının yayımlanmasının damgasını taşıyan bir ortamda cereyan eder.

Başşehir yoğunluk azaltma politikasının etkilerini çok hızlı bir şekilde yaşar. Şehir önemli bir sanayisizleşme geçirir. Birçok büyük işletme (Citroën, Say, Panhard, Snecma) yerleştikleri periferi mahallelerini terk ederler. 1955 tarihli yasa, sanayicilerin 500 metrekarenin üzerindeki her inşaat için hükümet onayı almasını zorunlu kılıyordu. Sanayinin bu eksikliği 1950 ve 1960'lı yıllar boyunca sürer. Beş milyon metrekare sanayi alanı ortadan kaldırılır. Şehrin görünümünün bu yolla altüst olması özellikle XIII., XV., XIX. ve XX. bölgeleri etkiler. Yeni inşaatlar (bürolar, ticarethaneler, bankalar) bir başka faaliyet haritasını şekillendirir.

"Yıkımlarla yeni yapımlar arasındaki global denge neredeyse kusursuzdu, fakat önerilen yeni düzenleme Paris içinde faaliyetin yeniden bölüştürülmesini gerektirir. Haussmann'ın altüst ederek belirginleşmesine katkıda

bulunduğu eski bölünmeler iyice artar. Paris'in batısının 'güzel semtleri' (VIII., XVI. ve XVII. bölgeler) özel bürolara ayrılmış yeni yüzölçümlerinin üçte birinden fazlasını, yeni sanayi alanlarının yirmi beşte birini bir araya getirir. Eski merkez, yıkılan yerlerden daha fazla alan sunmaktadır, fakat özellikle sol yakada çok hızlı bir şekilde sanayi azalır... Nihayet, Paris'in sanayi eğilimi başşehrin kuzeydoğu kesiminde, XVIII. bölgeyle XX. bölge arasında onay bulur. Burası, yeni sanayi yapımlarının neredeyse yıkımlarla kıyaslanabilir olduğu ve büro ve hizmet payının çok düşük düzeyde tutulduğu tek yerdir" (Maurice Garden).

Paris yönetim faaliyetini ve yüksek teknik faaliyeti bünyesinde taşımaya devam eder ve "Fransa'nın idari işlerinin yönetim merkezi" (Pierre George) olur.

Aynı dönemde, başşehrin sorunlarına getirilen çözümler giderek Paris'le banliyö, Paris'le taşra arasındaki ilişkileri dikkate alan daha geniş bir çerçeveye yerleştirilir. Devlet, Paris bölgesinin denetimine daha çok müdahale ederek, Fransa'nın bütünü içinde başşehrin yerini yeniden dengelemeye çalışır. Ulusun ve Paris'in bu yeni durumunu özetleyen Marc Ambroise-Rendu şu güzel ifadeyi kullanır: "Bir ayak Paris için frende, diğer ayak taşra için gazı gıdıklıyor; bölgenin düzenlenmesini savunanlar için otuz yıl boyunca tutum bu olacaktır."

1950'li ve 1960'lı onyıllar boyunca, nüfusu ve dinamizmi açısından bakıldığında, Paris Avrupai boyutlardaki tek büyük Fransız şehridir. Basit bir karşılaştırma yapılırsa, o dönemde Batı Almanya'da nüfusu 1 milyon ve üzeri olan birçok şehir bulunmaktadır (Hamburg, Münih, Frank-

furt...). Konut ve ulaşım sorunlarına verilen cevapların ölçeği şehri aşarak Seine ve Seine-et-Oise bölgelerini de kapsar. 1932 tarihli Prost projesi (Paris Bölge Düzenlemesi) yeniden uygulamaya konur. M. Gibel'in öne sürdüğü PADOG (Paris Bölgesini Genel Düzenleme ve Örgütleme Planı) Ağustos 1960'ta gerçek olur. Paris idari çevre örgütlenmesi 1961'de kurulur. Yönetimine de hükümetin atadığı genel delege Paul Delouvrier getirilir. Bu kamu kurumu mali bir özerklikten yararlanır. Görevi önemlidir, çünkü bütün bölgenin düzenlenmesini ve donanımını örgütlemek gerekmektedir. 1964 yılında, eski Seine ve Seine-et-Oise bölümünden 7 bölge ayrılır. 10 Temmuz 1964 tarihli bu yasa, Paris'i bir belediye ve bölge haline getirerek, Paris'in gelecekteki statüsü sorusunu da tohum halinde içinde taşır (1975).

Paris Bölgesini Düzenleme ve Şehircilik Yönlendirici Şeması 1965'te belirlenir. İki önemli gelişim eksenini (güney-doğu, kuzey-batı) öne çıkarır ve başkente 25-50 kilometre mesafede yeni şehirler kurulmasını önerir.

Ulaşım alanında yeni açılım (banliyö nüfusunun hızla büyümesi ve Paris nüfusunun durgunluğu) önemli değişimler dayatır. 1960'lı yılların sonunda, Val-de-Marne, Hauts-de-Seine ve Seine-Saint-Denis 3,1 milyondan fazla nüfus barındırmaktadır. 1948'den beri, ulusal bir teşebbüs olan Paris Özerk Ulaşım Rejisi şehirdeki ulaşım araçlarının bütününü yönetmektedir. RER ağı (Bölgesel Hızlı Ağ) metro ile demiryolu arasındaki bağı sağlar. Böylece, banliyö/Paris kopukluğu da ortadan kalkar. Çalışmalar sekiz yıl sürer (1961-1969). Yeni manyetik biletlerin kullanıldığı ilk hat Nation'u Boissy-Saint-Léger'ye bağlar.

Bu Paris kanaviçesi üzerinde otomobilin yeri giderek en ciddi sorunlardan biri olmaktadır. 1957 yılında periferi bulvarının yapımına girişilir. Porte d'Italie'den başlayan (güney otobanı) ilk dilim (40 km.) 1960 yılında açılır. Paris'in etrafındaki kemer 1973 Nisan'ında tamamlanır. 1964-1968 arasında sağ yakanın kıyıları bir ekspres yol açılması amacıyla düzenlenir. Sol yakada öngörülen aynı proje 1974 yılında durdurulur.

Bu dönüşümlerden her biri öncelikle Paris'in gelişimine katkıda bulunur ve başşehrin Île-de-France bölgesine katılımı temelindeki gerçeği sorgulamaya yöneltir. Yüzyılın bu son çeyreğinde, Paris, giderek daha fazla Avrupai bir metropol görünümüne bürünerek, karar ve idare merkezi, ekonomik, mali, insani ilişkilerin ve alışverişlerin merkezi olur. 21. yüzyılın başında, başşehir bölgesinin gelişimi hükümetin eylem gündemindedir. "Büyük Paris" anlayışı birkaç rakamla ortaya konur. Periferiyle çevrili 105 kilometrekarelik bir başşehir. 6,4 milyon kişilik nüfusuyla 762 kilometrekarelik küçük bir hale. "Büyük Londra"nın 1580 kilometrekareyi ve yaklaşık 7,5 milyon kişiyi kapsadığını hatırlayalım. Metropol yapısına yönelik (yeniden başlayan) bu tartışma ekonomik, toplumsal ve politik alanı içeren örgütlenme üzerine geniş kapsamlı bir düşünmeye (ulaşım, konut, çevre...) yol açmaktadır.

III. – Paris için bir belediye başkanı

Bu yarım yüzyıl boyunca, Paris, Fransız politik yaşamının bir aktörü ve fikir kışkırtıcısı olmaya devam eder.

1947'de, Ramadier'nin komünist bakanları görevden almasına bağlı olarak gelişen iç gerilimler başşehri etkiler. 1947 sonbaharındaki sayısız grev şehir sakinlerinin gündelik yaşamını altüst eder. Bu hareketin en etkili olanı sonucunda, 1 Aralık günü Paris elektriksiz kalır. Metro trafiği birkaç saat boyunca kesintiye uğrar. Soğuk savaş başşehrin sokaklarında da yaşanır. 11 Kasım 1948 tarihinde şiddetli çatışmalar komünist militanlarla polisi karşı karşıya getirir. Komünist basının iki organı (*L'Humanité* ve *Ce Soir*) yasaklanır. İki tarafın yandaşları arasındaki bu mücadele, Sonbahar Salonu Eylül 1948'de Fougeron'un bir tablosunu sergiler: *Pazarda Parisli Kadınlar* adlı bu tablo, sosyalist gerçekçiliğe Fransızların ilk katkısı olma iddiasındadır. FKP'nin General Eisenhower'ın ziyaretine muhalefetinden sonra (Ocak 1951) General Ridgway'in gelişi önemli çatışmalara yol açar (1 ölü, yüzlerce tutuklama).

> "Komünist Parti açısından, Paris, siyasette, düşüncede ve sanatta bütün ilericilerin savunması ve açıklaması gereken İlerleme zincirinin temel halkası olarak kalır. Amerikan emperyalizmine ve sömürgeciliğe karşı ve barış için ideolojik ve politik mücadeleler Paris'te yürütülür; sanatta yeni gerçekçilik etrafındaki temel estetik tartışmalar Paris'te cereyan eder. Komünist Parti, Paris'in bu kurucu mitini benimser ve buna katılır; kendini Komüncülerin ve Aydınlanmacıların olduğu kadar romantik peygamberlerin de mirasçısı, açıklayıcısı olarak görmektedir."

1958 yılında, General de Gaulle, referandum kampanyasını başlatmak için 4 Eylül tarihini ve République

Meydanı'nı sembolik olarak seçer. André Malraux'nun hazırladığı bir dekorun önünde Parislilere Fransa için anayasa projesini sunar. Cezayir çatışmasının son aylarında Parislilerin yaşamına OAS'ın suikastları ve büyük gösteriler damgasını vurur. 8 Ocak 1962'de Sartre'ın evi bombalanır; 17'sinde bir dizi suikast başşehri sarsar. 17 Ekim 1961'de ve 8 Şubat 1962'de (Charonne metrosu) Cezayirlilerin ve OAS karşıtlarının gösterilerine yönelik baskı hareketi onlarca kişinin ölümüyle sonuçlanır.

1960'lı yıllarda birçok olay başşehrin ve Parislilerin gündemine girer. Şehir dünyanın önemli şahsiyetlerinin ziyaretine sahne olur: M. K... (Mayıs 1960), John Kennedy (Haziran 1961). Ekim 1969'da şehir Apollo seferinin kahramanlarını (Armstrong, Aldrin ve Collins) kutlar. Bu twist yıllarında, Paris, 22-23 Haziran 1963 gecesinde, Nation Meydanı'nda "arkadaşlar"ın büyük buluşma yeridir. Europe No. 1 radyosunun ve *Salut les copains* dergisinin düzenlediği bu ücretsiz gecede Parisli ve banliyöden gelen 200 binden fazla genç toplanır. Ekim 1963'te, Edith Piaf'ın Père-Lachaise Mezarlığı'ndaki cenaze töreni başşehrin duygusal anlarındandır. 1967 yılının kahramanı ise bir firavundur: Tutankhamon Grand-Palais'de 1,2 milyon ziyaretçi toplar.

1968 yılında, Gay-Lussac Sokağı'ndan Odéon'a, Sorbonne'dan Champs-Élysées'ye dek Mayıs ayı gayet Paris'e has bir dekor teşkil eder. Nanterre'de bulunan yeni üniversite binalarındaki birinci perdenin ardından, öğrenci hareketi (gece gündüz) sokaklarda, bulvarlarda, başşehrin sahnelerinde cereyan eder. 2 Mayıs günü öğrenci hareketleri Quartier Latin'i sarar. Yürüyüşler, barikatlar,

CRS'lerle çatışmalar Paris yaşamına ritm verir. 10-11 Mayıs gecesi birçok sokakta önemli hasar vardır. General de Gaulle'ün gelişinden on yıl sonra, 13 Mayıs genel grevi şehrin büyük meydanlarındaki görkemli yürüyüşle birlikte boy gösterir. Aynı gün Sorbonne ve Odéon işgal edilir. Devlet başkanının Paris'i ve Fransa'yı terk etmesi kamuoyunda bir şok yaratır. 30 Mayıs'ta, radyodan yayımlanan kısa demeci, Concorde ile Étoile arasında yandaşlarının düzenlediği önemli bir gösteriye yol açar. 29 Haziran'da, yasama oylaması sırasında Paris bu çağrıya olumlu cevap verir. Sağa bağlılık onaylanmıştır. Bütün Paris milletvekilleri Couve de Murville'in yeni hükümetini destekler.

Şehrin ulusun tarihindeki bu birincil yerinin yanında, şehrin statüsü sorunu durmaktadır. 1944 yazından beri, Paris Kurtuluş Komitesi, belediye meclisinden ve Seine Genel Meclisi'nden sorumludur. Bu parantez altı ayı biraz aşan bir süre (Ağustos 1944-Mart 1945) devam eder. Nisan 1945'te savaş sonrasının ilk belediye seçimleri olur. Parisli kadınlar (bunlar kadınların katıldıkları ilk seçimlerdir) ve erkekler altı bölgede, orantılı olarak 90 meclis üyesi seçmek zorundadırlar; bütün bölgelerde 108 liste yarışmaktadır. Mayıs 1935 seçimleriyle karşılaştırıldığında, bu yoklamalar, belediye meclisinde sola koltuk çoğunluğunu yeniden vererek bir dönüm noktası olurlar. Paris'teki birinci parti olan, bu seçim mücadelesinin galibi FKP, kullanılan oyların %30,9'unu alır ve 27 sandalye kazanır. FKP, meclis başkanlığına aday gösterdiği Henri Gourdeaux'yu geri çeker ve böylece sosyalist André Le Troquer'nin zaferini sağlar. İki yıl boyunca (1945-1947) sol yeniden beledi-

yeye girer. 1947 belediye seçimleri bu siyasal dengeyi altüst eder. Nisan ayında, General de Gaulle tarafından kurulan RPF, oy kullananların %55'inin oyuyla belediye meclisinin başına taşınır. 52 seçilmişe, yani koltuklarda mutlak çoğunluğa dayanmaktadır. Pierre de Gaulle başkanlığa seçilir. De Gaullecü kampın bölünmesi, 1953 yılında bağımsız sağın zaferini ve 1953-1954 arasında Édouard Frédéric-Dupont'un başkanlığa seçilmesini sağlar. Onun ardından, Bernard Lafay, Jacques Féron, Pierre Ruais gelir. Mart 1959 seçimleri Pierre Devraigne'nin (UNR) başarısıyla birlikte de Gaullecülerin belediyenin yönetimine geri dönüşüne işaret eder. Cezayir Savaşı Paris sağını yeniden böler. 1962 yılında Pierre-Christian Taittinger başkanlık koltuğunu elde eder. Bu politikacı değişimleri boyunca işin özü aynı kalır: Paris, devletin himayesi altında bir şehirdir. Paris'in yeni statüsü üzerine yeni bir yasa tasarısının hazırlanmasına paralel olarak, Giscardcı sağ ile de Gaullecü hareket giderek karşı karşıya gelirler. Valéry Giscard d'Estaing'in 1974 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Paris'teki başarısı değişimi hızlandırır. Devlet başkanı Paris belediyesine kendi adayını seçtirmeyi ummaktadır. 31 Aralık 1975 tarihli yasa başşehre (yeniden) bir belediye başkanı kazandırır.

"Parlamentodaki tartışmadan sonra oylanan yasa, hükümet projesinden belirgin biçimde farklıdır. Paris'in belediye olarak rolü, bölge olarak rolünün önüne çıkarılmıştır... Meclis üyesi sayısı 109 olarak belirlenmiştir: Hükümet, Paris meclis üyelerinin arzuladığı ve yasa komisyonunun benimsediği yüksek rakamı reddetti. Toplantı

süre ve sayısıyla, Paris meclisinin toplantıya çağrılmasıyla, belediye başkanının seçimiyle, meclisin gizli meclis olarak oluşumuyla ilgili düzenlemeler kaldırıldı, sıradan hukuk bu hükümlere uygulandı. Belediye başkanının iki kez seçimle sınırlandırılmasından vazgeçildi. Yardımcılarının sayısı 27 olarak saptandı."

Mart 1977 tarihli belediye seçimleri kampanyası kısa süre içinde bir Paris muharebesi görünümüne büründü. Élysées'nin basamaklarında Sanayi Bakanı ve Deauville Belediye Başkanı Michel d'Ornano adaylığını ilan eder (Kasım 1976). De Gaullecü (ya da Chiracçı) tepki hazırlanmaktadır. 11 Ocak 1977 günü, eski Başbakan Jacques Chirac saldırıya geçer. Onun adaylığı, bu belediye oylamalarına bambaşka bir boyut katar.

"Ben Fransa'nın başşehrine geliyorum, çünkü bizim tarihimizde, 1789 Devrimi'nden bu yana, ne zaman ki Paris düşmüştür, Fransa yenilmiştir" (J. Chirac).

Paris, yine, yasama seçimlerine bir yıl kala, Fransız politik yaşamının baş sahnesi olmuştur. Şehir, ulusal bir seçim zamanında, parlamenter çoğunluğun baş bileşeni olan yeni RPR'nin (hareket Aralık 1976'da kurulmuştu) başkanı ile Sanayi Bakanı Michel d'Ornano'nun adaylığı dolayısıyla devlet başkanı arasındaki bir çatışmanın merkezi olur. Henri Fizbin'in (FKP) ve Georges Sarre'ın (SP) başı çektiği sol ortak liste çıkarır. Bu kamuoyu yoklamalarının bir diğer önemi, Brice Lalonde'un gencecik ekolojist hareketinin varlığıdır.

13 ve 20 Mart günleri Parislilerin oy kullanması, ardından 25 Mart'ta meclis üyelerinin oyları (109 oyun 67'si) Jacques Chirac'ı Paris'in on üçüncü belediye başkanı yapar.

Yine de, şehrin statüsü kesin olarak belirlenmemiştir. Haziran 1982'de, Pierre Mauroy hükümeti, başşehri 20 belediyeye bölmeye yönelik yeni bir projeyi duyurur. Jacques Chirac yıkıma girişeceklerini belirtir.

Paris'in statüsünde reform, Paris belediye başkanı ile yürütme arasındaki düşmanlıkları başlatır. François Mitterrand'ın seçilmesinden iki yıl sonra, büyük politik gerilim ortamında, Paris seçimlerinde Paul Quilès'in listeleriyle önceki belediye başkanının çatıştığı görülür. Mart 1983'te J. Chirac'ın listelerinin tulum çıkarması (20 belediye kazanılır) devlet başkanı için bir yenilgidir. RPR'nin başkentteki bu egemenliği 1989 yılında onaylanır. 1995 yılında Jacques Chirac'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesi, belediyenin başında geçirilen on sekiz yıllık bir kariyere son verir ve yerine kimin geleceği tartışmasını başlatır. 22 Haziran'da Jean Tibéri Paris belediye başkanı olur. Siyasal geçiş çok güçtür: Hukuksal işler, Paris sağının kendi iç bölünmeleri. Belediyedeki çoğunluğun Mart 2001'deki kamuoyu yoklamalarında güç durumda olduğu ortaya çıkar. Ulusal ortakyaşam koşullarında, çoğulcu solun listesi 12 bölgede başarı kazanır ve mecliste çoğunluğu elde eder. Sosyalist senatör Bertrand Delanoë Paris belediye başkanı seçilir. Sol başşehri yeniden ele geçirir. 2008 yılında Bertrand Delanoë'nin belediye bilançosu büyük ölçüde onaylanır. Françoise de Panafieu'nün UMP listesi karşısında, eski sosyalist belediye başkanı, Paris'teki köklerini sağlam-

laştırır. Sol, başşehirde oy bakımından, Paris meclisinde ise koltuk bakımından çoğunluktadır.

IV. – Büyük çalışmalar

Yüzyıl sonunda Paris'i şekillendiren büyük proje ve çalışmalar 1950'li yıllarda başlar. Ekonomik ortam (Muhteşem Otuz Yıl) işin motorudur. Başşehrin batısında, yapımı 1958'de tamamlanan CNIT (Ulusal Sanayi ve Teknik Merkezi) ikinci iş merkezinin çekirdeğini oluşturur. Böylece, başşehir, büyümenin damgasını vurduğu bir dönemde kendi Manhattan'ını yaratır. 1969 yılında bir RER garının kurulması bu semte gerçek boyutunu verir.

1958 yılında, Unesco'nun çok modern ilk binaları açılır (Fontenoy Meydanı). On yılı aşkın süre boyunca (1952-1963), mimar Henry Bernard'ın Radyoevi XVI. bölgenin büyük şantiyelerinden biridir. Paris'in birçok semtinde dönüşümler gerçekleşir (Le Marais, Saint-Germain-des-Prés, Montparnasse, Les Halles). Belediye meclisinin önceliklerinden biri Marais'nin kurtarılması ve restorasyonudur (120 hektar). Kurtarılması gereken tarihsel ve arkeolojik önemdeki mahalleler hakkında Kültür Bakanı André Malraux'nun sunduğu 1962 tarihli yasanın en başında bu proje yer almaktadır. Çok sayıda otel (en ünlüsü: Sully Oteli, Rohan Oteli), Saint-Paul bahçeleri yeniden değerlendirilir.

İki savaş arası dönemden beri Les Halles'deki [haller] geniş pazarın yeniden düzenlenmesi fikri hükümetlerin önüne hep sorun olarak gelmiştir. 19. yüzyıl sonundan

miras alınan Paris gerçeği bölgenin ihtiyaçlarına uygun değildir. Hallerin taşınmasına V. Cumhuriyet'in başında (1962) karar verilir. Bunun sonucunda, Villette ve Rungis (Val-de-Marne) pazarının inşasına girişilir ve Paris'in göbeğinde büyük bir şantiyenin ilk adımı atılır. Villette mezbahaları, bir skandalla ve mali bir uçurumla (1 milyar frank), felaket bir operasyondur. 1970 yılında, gerçekten kullanılmamış olan bu mezbahalar kapatılır, sonra da yıktırılır. Baltard pavyonlarının akıbetine gelince, soru yaklaşık on yıl boyunca yanıtsız kalır. 2 hektardan geniş bu alanda nihayet inşa edilen Forum (ticaret merkezleri, sinemalar, Paris videoteki...) Eylül 1977'de, yeşil alanlar ve Centre Beaubourg (başlangıçta la Défense'ta açılması öngörülmüştü) ise Ocak 1977'de açılır. Baltard pavyonlarından biri Nogent-sur-Marne'da korunur.

Montparnasse semtinin düzenlenmesi 1959'da başlar. Eski SNCF binalarının yıkımı ve yeni garın (TGV) yapımının ardından Maine-Montparnasse operasyonu gelir. Yine, bir kulenin etrafında tartışmalar ve itirazlar somutlaşır. 210 metre yükseklikteki Montparnasse Kulesi'ni dikmek için 1969'dan 1973'e kadar 130 bin ton beton gerekir. Vazgeçilen bir proje, A10 otobanının (Vercingétorix otoyolu) bu semte kadar uzatılmasını öneriyordu.

Cumhurbaşkanının projeleri de şehri dönüştüren bu şantiyeler bütününe dahil olur. Görev süresinde başlatılan bu operasyonların açılışı genellikle bir sonraki cumhurbaşkanı döneminde yapılır.

Beaubourg alanında, başşehrin merkezinde, çağdaş sanat tutkunu Georges Pompidou, 1969'dan itibaren, mimarlar Piano ve Rogers'ın çizdikleri gelecekteki Sanat ve Kültür

Merkezi'ne ön ayak olan en önemli kişidir. Bu eski semtte, yıllar içerisinde, çok canlı renklerde borulardan oluşan metalik bir yapı (42 metre yüksekliğinde, 60 metre genişliğinde ve 160 metre uzunluğunda) polemiklere yol açarak ortaya çıkar. Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing'in 31 Ocak 1977'de yaptığı açılış, Ornano-Chirac arasındaki belediye mücadelesinin hakim olduğu bir politik ortamda gerçekleşir. O zamandan beri semt canlanmıştır (sokak gösterileri, sergiler) ve bu yaya bölgesinde Centre Pompidou ile Forum des Halles arasında hızla bir bağ (güzergâh) kurulmuştur. XII. bölgedeki Bercy spor kompleksi sportif bir canlılık yaratır. Açılışı sırasındaki ilk gösteri (Şubat 1984) Paris bisikletçilerinin altı günlük yarışlarının dönüş evresi olur.

Paris'in doğusunda, Valéry Giscard d'Estaing, Villette alanında Bilim ve Teknik Müzesi'nin çalışmalarını başlatır (mimar: Adrien Fainsilber). Bilim Sitesi 1986'da açılır. Bu alanda, yedinci sanata ayrılmış Géode (1985) (küresel ekranlı sinema salonu) ile müziğe ayrılmış bulunan Zénith (1984) bulunmaktadır. Orsay Müzesi de başkanın inisiyatifiyle doğmuştur. 19. yüzyıl sonunda inşa edilmiş olan ve Tarihsel Anıtlar Envanteri'nde kayıtlı gar, 1848-1914 arasının sanat üretimlerine ayrılmış bir müzenin gösterişli çerçevesi olur. Bu garın muhteşem ön yüzü, 1986 yılında F. Mitterrand, V. Giscard d'Estaing ve J. Chirac tarafından başlatılan bu yeni operasyon için prestijli bir koz olur. Arap Dünyası Enstitüsü'nün kurulması projesi (mimar: Jean Nouvel) ise daha fazla güçlükle karşılaşır. Kâğıt üzerinde 1974 yılında gün ışığına çıkan proje, kesin yerleşim yerine ancak 1980'de, Seine kıyısında, Jussieu yakınında kavuşur. 1987'de açılır.

Cumhurbaşkanlığına ilk kez seçilmesinden birkaç ay sonra, François Mitterrand, başşehir için niyetlerini resmi olarak bildirir. Yedişer yıllık iki görev süresi, çok sevdiği Paris manzarasına müdahale etme ve damgasını vurma yönündeki bir iradenin ve belirgin bir zevkin ifadesidir. Buna karşılık, 1989 yılında Paris'te evrensel bir sergi düzenleme yönündeki amacından vazgeçmek zorunda kalır (1983). Cumhurbaşkanının çalışmaları birçok semtle ilgilidir. Büyük Louvre dosyası en ünlüsüdür. Öncelikle maliye bakanlığı bölümlerinin taşınmasını sağlar. Seine üzerinde ilerleyen Bercy binaları (mimar: Paul Chemetov) bu bölümleri içine alacaktır (1989). Mimar Leoh Ming Pei'nin piramidinin gerçekleştirilmesi ilk başta çok tartışılmıştır. Napoléon avlusunun ortasındaki şeffaf beyaz camdan bu piramit (22 metre yükseklik, 35 metre kenar), Mart 1989'da açılan bu mimari bütünün günümüzde önem kazanan temel bir parçasıdır.

Doğu semtlerine yeniden dinamik kazandırmak kaygısıyla, Opéra-Bastille Şubat 1982'den beri hazırlanmaktadır. Devrimin iki yüzüncü yılı törenleri vesilesiyle açılır. Bastille'in alınması bunu gerektirmektedir! Fakat, bir kavşak olarak taşıdığı öneme iki yıl sonra kavuşur. Carlos Ott'un projesi, estetik yanıyla olduğu kadar, maliyet bedeliyle de çok tartışmalıdır.

Büyük Kemer (112 metre yüksekliğinde, içi oyuk küp), daha önce sözü edilen Défense'taki iş mahallesinin gelişimini tamamlar. Mimar Otto von Spreckelsen'in yapısı, Louvre'dan Défense'a götüren doğu-batı perspektifinin sürekliliğine dahildir. Mitterand'ın projesi, böylece, kralların ve imparatorların emellerini Tuilleries'den Concorde'a ve

Étoile'e dek sürdürmektedir. 18 Temmuz 1989'da açılan bina, hem bakışın bir duraklamasıdır, hem de Kemer'in ötesine bir açıklıktır.

Açık bir küp.
Dünyaya bir pencere.
Caddeye geçici bir durgu işareti gibi.
Geleceğe bir bakışla birlikte...
"İnsanın zafer anıtı" öteden, bütün istikametlerden görülecektir.
Bu kemere yaklaşırken, bunun kapalı, büyük bir meydan olduğu keşfedilir, burada insan kalabalığına karışılabilir ve büyük kompleksin her parçasının Keşfine çıkmak kolaydır (Johan Otto von Spreckelsen).

Cumhurbaşkanının çalışmalarının sonuncusu Fransa Kütüphanesi'dir (mimar: Dominique Perrault). Bugün buranın adı François-Mitterrand Kütüphanesi'dir. 1996 yılında açılan bu kütüphane, Richelieu Sokağı'ndaki eski Ulusal Kütüphane'de bulunan eserlerin neredeyse hepsini tek tek kapsamakta ve bütün dünyadaki araştırmacılar için bir çekim merkezi olmaktadır. Bu kütüphane, Austerlitz Garı ile periferi arasındaki semtlerin görünümünü dönüştüren geniş Paris-Sol Yaka operasyonundaki düzenlemelerle yenilenmiş XIII. bölgede, Tolbiac düzenleme alanında bulunmaktadır.

2005 yılında, on iki yıllık bir çalışmadan sonra, Grand-Palais istisnai güzellikte, camlı bir duvarla kaplanır (operasyonun maliyeti 101 milyon avrodur). Ertesi yıl, müzecilik (ve mimari), Afrika, Asya, Okyanusya ve Amerika

Sanat ve Uygarlıkları Müzesi'nin açılışıyla daha geniş bir perspektif edinir. Mitterrand'ın cumhurbaşkanlığının son aylarında, Branly Rıhtımı'nda açılan bu ilk sanat müzesi Jacques Chirac'ın özel dikkatine mazhar olur.

Gerçekleştirilen bu büyük projeler, milyonlarca Parisli'nin ve banliyölerde yaşayanların gündelik hayatıyla ilgili başka projeleri unutturmamalıdır. Ulaşım alanında, RATP Metro hattı (1995) açılır. Böylelikle, Bercy, Tolbiac, Lyon Garı ile Châtelet ve Saint-Lazare Garı arasındaki bağ kurulmuş olur. SNCF ise Villette'ten Défense'a giden bir hat kurar (1996). Ulaşımla ilgili olarak, tramvayın güney Maréchaux bulvarlarında (Porte d'Ivry-Porte Garigliano) hizmete girmesini (1 Aralık 2006) ve "Velib" (bisiklet kiralama ağı) aracılığıyla ulaşımın sağlanmasını da ekleyelim.

Paris yeşil alanlar da kazanır (bir yılda yaklaşık 90 hektar): Roquette Parkı, Georges-Brassens Parkı (her hafta sonu eski at halinde düzenlenen ünlü kitap pazarıyla birlikte), André-Citroën Parkı, Villette Parkı, Buttes-Chaumont Parkı, daha yakın dönemde Bastille'den Vincennes ormanlarına uzanan yeşillikli güzergâh ve Bercy Parkı. Paris, bahçeleriyle birlikte, Avrupa'nın en yeşil başşehirlerinden biri olmuştur. Evet, "yeşilliksiz ve yoksul mahallelerin Paris'i" şaşırtmaya ve baştan çıkartmaya devam ediyor...

Sonuç

21. yüzyılın başında Paris 105 kilometrekare yüzölçümündedir ve nüfusu da 2,1 milyon kişidir (1 Ocak 2006). Şehir, Île-de-France'ın (12 bin kilometrekare, 11,5 milyon nüfus) merkezindedir. Paris ülkemizde özel bir yer tutmaya devam ediyor: Siyasal, ekonomik ve kültürel başşehir. En önemli ulusal işletmelerin merkezidir. Bu son otuz yıl boyunca cumhurbaşkanlarının gerçekleştirdiği önemli çalışmalar Paris'i dünyanın kültür merkezlerinden biri yapmıştır. 21. yüzyıl Avrupası'nda birincil planda rol oynadığı söylenebilecek bir başşehrin ulusal ve uluslararası ışıltısı meydanlarından ve semtlerinden bellidir.

Nostalji mi? Geçmişin ağırlığı mı? Müze şehir mi? Paris özellikle imgelerin ve imgelemlerin birbirine karıştığı bir simyanın, bir mitin en önemli yeri olmaya devam etmektedir. Marais'nin küçük sokaklarında, Seine rıhtımları boyunca, (1985 yılında sanatçı Christo'nun kutladığı) Pont-Neuf üzerinde, Luxembourg'un ya da Montsouris Parkı'nın ağaçlıklı yollarında, Notre-Dame-des-Champs mahallesinin ya da Saint-Antoine kenar mahallesinin göbeğinde... Paris'in kendi tarihinin izlerini koruduğunu

gezgin, ezeli aylak hisseder. Başşehirde hâlâ bütün bir geçmişin havası solunmaktadır...

"Bir köprü üzerinde, bir meydanda attığınız her adımın büyük bir geçmişi hatırlattığı, her köşe başında tarihin bir parçasının süregittiği bu evrensel şehri hayal edin!" (Goethe)

Kaynakça

1970'ten bu yana "Nouvelle Histoire de Paris" dizisinde bir araya getirilen eserler şehrin tarihinin önemli evrelerini ele almaktadır. Bu eserler, başşehir üzerine bütün incelemeler için zorunludur. Son yayımlanan eser (1998) Jean Bastié ile René Pillorget'nin *Paris de 1914 à 1940* adlı kitabıdır.

GENEL İNCELEMELER

Chadych Danielle, Leborgne Dominique, *Atlas de Paris. Évolution d'un paysage urbain*, Ed. Parigramme, 1999.

Favier Jean, *Paris. Deux mille ans d'histoire*, Fayard, 1997.

Fierro Alfred, *Histoire et dictionnaire de Paris*, Robert Laffont, "Bouquins", 1996.

Gaillard Marc, *Paris de place en place. Guide historique*, Martelle, 1997.

Hazan Éric, *L 'invention de Paris. Il n'y a pas de pas perdus*, Le Seuil, 2002.

Le Clère Marcel (yay. haz.), *Paris de la Préhistoire à nos jours*, Bordessoules, 1985.

Rouleau Bernard, *Paris: histoire d'un espace*, Le Seuil, 1997.

ÖZEL İNCELEMELER

Alistair Horne, *Seven Ages of Paris. Portrait of a City*, Pan Books, 2002.

Ambroise-Rendu, *Paris-Chirac. Prestige d'une ville, ambition d'un homme*, Plon, 1987.

Audiat Pierre, *Paris pendant la guerre*, Hachette, 1946.

Bancquart Marie-Claire, *Paris "Belle Époque" par ses ecrivains*, Adam Biro, 1997.

Barroux Robert, *Paris des origines à nos jours*, Payot, 1951.

Benjamin Walter, *Paris, capitale du XIXe: le livre des passages*, Paris, 1997.

Bernard J.-P.-A., *Le goût de Paris*, Mercure de France, 2004.

Combeau Yvan, Nivet Philippe, *Histoire politique de Paris au XXe siècle. Une histoire locale et nationals*, PUF, 2000.

Dansette Adrien, *Histoire de la libération de Paris*, Paris, 1949.

Des Cars Jean, Pinon Pierre, *Paris-Haussmann*, édition du Pavilion de l'Arsenal, Picard Ed., 1991.

Dubech L., Espezel P. de, *Histoire de Paris*, Editions Pittoresques, 1931.

Dufresne Claude, *Les révoltes de Paris (1358-1968)*, Bartillat, 1998.

Duval Paul-Marie, *Paris antique des origines au IIIè siecle*, Paris, 1961.

Druon Maurice, *Paris de César à Saint Louis*, Hachette, 1964.

Gaillard Jeanne, *Paris, la ville (1852-J870)*, L'Harmattan, 1998.
Gravier Jean-François, *Paris et le désert français*, Le Portulan, 1947.
Hauser Élisabeth, *Paris au jour le jour*, Éd. de Minuit, 1968.
Héron de Villefosse René, *Histoire de Paris*, Paris, Union bibliophile, 1950.
Lanoux Armand, *Paris, 1925*, Robert Delpire Éd., 1957.
Loyer François, *Paris, XIXe siècle. L'immeuble et la rue*, Hazan, 1994.
Marchand Bernard, *Paris. Histoire d'une ville, XIXe-XXe siècles*, Le Seuil, 1993.
Prochasson Christophe, *Paris 1900. Essai d'histoire culturelle*, Calmann-Lévy, 1999.
Wilhem Jacques, *La vie quotidienne des Parisiens au temps du Roi-Soleil, 1660-1715*, Hachette, 1977.
Paris, présent et avenir d'une capitale, colloque des Cahiers de civilisation, IPN, 1964.

"*50 plans de Paris des Archives nationales du XVIe au XIXe*" adı altında toplanmış 3 CD-Rom'un çıktığını da burada belirtmek uygun olur.

Paris tutkunları Louis Chevalier'yi (*Les Parisiens*) ve Léon-Paul Fargue'ı (*Le Piéton de Paris*) tekrar okumayı unutmayacaklardır. Keza, Fransa Ulusal Kütüphanesi'ndeki Le Senne Fonu'nu da unutmamak gerekir. Burada Paris yaşamının her veçhesine yönelik yüzlere kitap bulunmaktadır.

PARİS'İN TARİHİ

YVAN COMBEAU

Türkçesi: IŞIK ERGÜDEN

FRANSIZ BAŞKENTİNİN TARİHİNİ KONU ALAN BİR ANLATI HERHANGİ BİR BAŞKENTİN TARİHSEL PANORAMASINDAN YA DA TARİHSEL BİR DÖKÜMDEN HEP DAHA FAZLASIDIR. NEOLİTİK BİR YERLEŞİM ALANI OLARAK TARİH SAHNESİNDE BOY GÖSTEREN PARİS, BUGÜN KENTLEŞMEDEN SİYASİ YA DA ASKERİ TARİHE, KÜLTÜREL BİR NÜFUZDAN İKTİSADİ BİR PATLAMAYA, ZEVK VE ALIŞKANLIKLARDAN ÖNCÜ EĞİLİMLERE KADAR TÜM BİR OLGULAR EVRENİ İÇİN ŞAŞMAZ BİR ÖLÇÜDÜR. ELİNİZDEKİ KÜÇÜK AMA USTA İŞİ İNCELEME, SADECE TARİHİN AKIŞI İÇİNDE PARİS'İN SAHİP OLDUĞU AĞIRLIKLI ROLÜ BELİRGİN KILMAKLA KALMIYOR, PARİS'İ BESLEYEN TÜM O ETKİLERİN ANCAK PARİS ELİYLE BENZERSİZ KILINDIĞI O BÜYÜLÜ, O EFSUNLU GERÇEKLİKTEN SÖZ EDİYOR.

Kültür Kitaplığı: 156; Tarih: 28

D